IOSIF CONSTANTIN DRĂGAN

IDEALURI ȘI DESTINE

eseu asupra evoluției conștiinței europene

cartea românească

IOSIF CONSTANTIN DRĂGAN

IDEALURI ŞI DESTINE

Eseu asupra evoluţiei conştiinţei europene

cu o prefaţă de ZOE DUMITRESCU-BUŞULENGA

EDITURA CARTEA ROMÂNEASCĂ

PREFAȚĂ

Cartea aceasta se arată a fi a unui istoric, dar și a unui economist, și a unui sociolog, și a unui om de legi, și a unui gînditor, prin atîtea și atîtea pagini de reflecții asupra spațiului și spiritului unui continent al cărui produs de primă importanță s-a numit umanismul. Ea urmărește mai întîi, în milenii de constituire și așezare, soarta popoarelor mișcate pe eșichierul lumii care avea să devină Europa, privește înapoi cum se închegau, în filiații ori înrudiri colaterale, din vînzoliri și tălăzuiri uriașe, viitoarele națiuni. Ea relevă fizionomii ale etniilor, descifrează vocații ale grupurilor și națiunilor, desfășurate pe traiectorii mai lungi ori mai scurte, în nesfîrșitele dimensiuni ale timpului, drumurile prin care au ieșit în lumină, sau altele care s-au frînt din cauze uneori necunoscute — și pentru unele și pentru altele semnalînd unitatea din adîncuri, straturile comune cele mai ascunse, pierdute cîteodată, dar oricînd valoroase și demne de a fi valorificate. Într-o devenire necesară, astfel de componente ale conștiinței colective după concepția autorului cărții trebuie să ducă, pe scara fără capăt a evoluției, spre o tot mai mare apropiere între oameni și mai cu seamă spre conștiința acestei necesități. Remarcabilul *raccourci* realizat de autor strînge, mai ales, într-o perspectivă posibilă, ceea ce interesează în principal poporul nostru de la Carpați și Dunăre — anume cadrul și realitățile concrete ale grandioasei aventuri a indo-europenilor —, și o face începînd de la traco-geți, greci și romanii unificatori prin limbă, organizație și legi.

Chiar în faptele care mărturisesc înfruntări sîngeroase consemnate de istorie, autorul cărții caută anumite determinări ascunse, rațiuni care să explice tentația apropierii intereuropene — sau, atunci cînd acest lucru nu e cu putință (căci au fost mari conflicte autentice, care au spulberat pacea continentului nostru), autorul extrage lecții subtile pentru contemporaneitate, întărind permanent ideea păcii și colaborării în uriașa „familie europeană", în uriașa ființă spirituală atît de diversă și totuși unică, al cărei „portret" sui-generis el îl descoperă și-l descrie cu satisfacție. Firește, e o imagine aparținînd generosului umanism al Renașterii, dar de o frumusețe care susține ceea ce în carte e dat drept o permanență — fie și palidă — în trecut și care e un admirabil deziderat pentru viitor, — susținut și de Conducerea Supremă a Statului nostru, de politica înțeleaptă, de echilibru superior, a României Socialiste.

Laicizat, după lunga negură medievală, întors spre sursele greco-latine ca înspre un nou și acut argument al solidarității și continuității europene, umanismul Renașterii din secolele XV și XVI a izbutit o imagine de excepțională valoare a acestui spirit, prin conștiința apartenenței la o comunitate intelectuală care, confirmînd intens valențele specificului național, depășea granițele statale instituite în cursul istoriei. Lorenzo Valla, Pico della Mirandola, Thoman Morus, Erasm ori Nicolaus Olahus puteau astfel afirma calitatea lor de cetățeni ai republicii literelor, pe temeiul stăpînirii acelor mirabile instrumente de forjare a *spiritului european*, care au fost și sînt limbile și literaturile greco-latine.

Evident, în acest climat de extensie prielnică a minții spre fruntarii intelectuale vaste, pe care războaiele și inimicițiile omenești nu le puteau schimba, o hartă ca aceea menționată simbolic de I. C. Drăgan, semn al unei luări de conștiință, marchează un prag de etapă într-o necontenită devenire.

Și, în analiza care urmează, autorul stabilește secțiunile unei fenomenologii a „conștiinței europene" care înfățișează aventura ideii de la stadiul biologic la cel geografic (izbutit de *pax romana*), la cel spiritual

latin configurat de Evu Mediu, la cel francez împlinit în Secolul luminilor. Începută de la Luther, din plină Renaștere și Reformă, etapa aceasta se deschide cu imaginea omului individual, a personalității, cîștig notabil asupra omului de imperiu spiritual cum fusese acela al etapei anterioare. Dar printr-un ricoșeu specific, adîncirea omului individual, a omului unei națiuni, revelă universalitatea umană în domeniul spiritului, într-un permanent joc de oglinzi complementare. Astfel de semnificative realități sînt permanent relevate în cartea lui I. C. Drăgan. Se arată, pe fondul unor mari evenimente social-politice, cum Renașterea a trecut — prin Baroc — în acel comprehensiv Secol al luminilor, care a strîns atîtea genii laolaltă, a făcut să explodeze, sub presiunea gîndirii lor universalizante, rigidele, învechitele bariere ce despărțeau „stările", așadar clasele sociale, într-o primă revoluție, aceea de la 1789. Noul concept de om ridicat din această revoluție, gîndit cam în același timp de enciclopediștii francezi și de Kant, îmbracă și el un caracter izbitor de universalitate, așadar întărind tot ideea de apropiere între oameni. Enciclopedia fixa, cu entuziasmul și grandilocvența lui Diderot și a celorlalți, într-o definiție celebră, pe *omul* gîndit de „lumini", cu toate atributele sale universalizante. Este tocmai ceea ce dă impulsul cel mai mare ideii de națiune, de om al unei națiuni, toate națiunile fiind chemate să joace rolul lor în universalitate.

Pregătirea fusese făcută inițial numai la nivelul conceptelor. Omul universal, umanitatea — pacea universală, literatura universală etc. — constituiau un bun comun la sfîrșitul sec. XVIII și la începutul sec. XIX. Social-politic, secolul XX va fi și secolul „națiunilor", mai cu seamă al celor mici, care vor izbuti scuturarea jugurilor și vor dobîndi autodeterminările. Procesul, expus pe larg în cartea de față, e urmărit în panoramicul european pînă la primul război mondial care, zguduind tronurile și împărățiile, a dat o fizionomie susținut națională unei Europe care gîndea în același timp tot mai insistent la universalitate.

După vindecarea rănilor celui de-al doilea război mondial și în ciuda împărțirii Europei în două blocuri, drepturile omului au renăscut în forme noi, ca o expresie a unei alte etape de istorie, dominată de ideile de responsabilitate și de angajare socială, devenite bun comun la nivelul omului și la acela al națiunilor. Cartea arată cum socialismul, pe tot întinsul continentului, demonstreză în chipurile cele mai variate un nou mod de solidaritate umană, determină un interes sporit pentru soarta continentului și a lumii întregi. O „Europă unită", așa cum o vede Iosif Constantin Drăgan, se va putea înălța numai din această sinteză între specific național și universalitate, într-un fel care să ateste și să respecte evoluția tradițională a tuturor popoarelor mari și mici, prinse cu aceeași solicitudine adîncă în construirea lumii viitorului.

Și ni se pare că zorii acestei lumi, pregătite și dorite de atîtea milenii, se anunță cu semnele unei activități politice febrile pe continentul nostru. Conferința de la Helsinki a fost doar un început, o primă acțiune de stabilizare a unor bune relații între popoare, pe temeiul unor principii fundamentale ale dreptului ginților, ale dreptului internațional. Iar contribuția României la pregătirea Conferinței n-a fost deloc mică. Poporul nostru și Conducerea lui, sprijinind din toate puterile această manifestare a dorinței de colaborare între statele continentului, a dat glas unei prezențe tradiționale românești *în* și *pentru* Europa. Desigur, aceasta cu planul de viziune prospectivă cîștigat de țara noastră socialistă într-o experiență de decenii, care a adăugat pe dimensiunea viitorului înțelepciunea trecutului plin de vicisitudini, dar și îndrăznelile avîntate ale construcției contemporane.

Autorul acestei cărți întruchipează el însuși, într-o privință, ideea cărții sale, aceea a perfectei compatibilități între a fi un român profund atașat trecutului istoric al patriei de obîrșie, limbii materne, admirator al realităților românești de azi, și a fi un european militant. Stabilit dinainte de război în Italia, în împrejurări pe care le arată cu minuție și expresivitate de romancier realist în proza sa autobiografică *Prin*

Europa (vol. I — 1973; vol. II — 1975), el a ajuns în stăpînirea unor importante mijloace materiale, cărora le-a dat și întrebuințări legate de programul său european. O fundație culturală care-i poartă numele și avînd centre de activitate în Roma, Veneția, Milano, Atena, Paris, Madrid, München și alte orașe europene are între obiectivele ei legăturile între europeni din toate țările continentului, cercetarea a ceea ce i-a unit în trecut, îi unește sau îi poate uni azi, valorificînd și celebrînd însușirile spirituale și patrimoniul de valori al fiecărei națiuni.

În programul Fundației un loc deosebit îl ocupă, în chip firesc, reflectarea istoriei românilor, a trecutului lor îndepărtat sau apropiat, de la traci pînă azi (o cercetare de istorie a autorului cărții de față, cu titlul *Noi, tracii*, a apărut recent, în 1976 — fragmente ale ei s-au publicat în revista *Săptămîna*; în Italia s-a tipărit de asemenea lucrarea sa *Romania paese dei due mondi*, excurs de socio-istorie din a cărui materie o parte se află încorporată cărții de față). Discutînd despre Europa, autorul lucrării o face din perspectiva spațiului românesc, al spiritualității românești; în textul său e permanentă, explicit sau implicit — și nu numai în capitolele consacrate direct românilor și României — conștiința bogatei încărcături a tradiției noastre, conștiința contemporanului acestor realități în care trăim. Iosif Constantin Drăgan întreprinde aici rescrierea unei istorii într-o perspectivă mai rar folosită — aceea a trei dimensiuni ale timpului românesc, proiectate și evaluate pe fundalul dezvoltării europene. Poporul român și destinul său istoric, misiunea sa în răscrucea în care l-a așezat istoria sînt analizate în funcție de Europa, într-o necontenită raportare la standardurile continentale.

Ca un cronicar obiectiv, privind faptele existenței și spiritualității noastre milenare în lumina unei clare conștiințe a necesităților profunde, interioare, care au mînat continentul european spre marile sale țeluri, autorul luminează și momentele cînd istoria noastră a înregistrat ritmuri analoge cu ale unora sau multora din țările europene, și pe acelea cînd ea a cunoscut

un curs aparte, propriu, datorit unor condiții și factori distincți. Etapele istoriei noastre sînt urmărite în felul cum ele se omologhează, se desfășoară în paralel sau nu, ca ficțiune și semnificație, cu etapele istoriei continentale, căutîndu-se a se releva acordul de adîncime întrevăzut mereu pînă azi — așadar tocmai spiritul pașnic, constructiv, solidar al poporului român. De la traco-geți la masivul și durabilul proces de romanizare, la grelele secole ale invaziilor (în răstimpul cărora populația acestor locuri a stat în calea năvălitorilor exercitînd, ca întotdeauna după aceea, operațiile tăcute și benefice ale îmblînzirii și asimilării în cîmpii, ale conservării în *munți)*, la organizările incipiente de unități administrative, din care au ieșit *Țările Române*, cele trei, cu destin comun, deși despărțite atîta vreme de o istorie vitregă, la luptele crîncene duse de românii din Țara Românească, Moldova și Transilvania împotriva Imperiului otoman în nestăvilită expansiune — cartea e povestea dinamică, dramatică a unui destin național care a înfruntat eroic mileniile, condus de idealul unității sale, al permanenței, al demnității. Din cînd în cînd, gîndul moștenirilor nobile — latine, bizantine — a revenit, ca un discret lait-motiv, în determinarea unor filiații, a unor înrîuriri statornice și pline de forță. Cu noi adaosuri documentare, ideea fundamentalei cărți a lui Iorga, *Byzance après Byzance*, este reluată nu numai în perspectivă politică, evident preponderentă, dar și în corolarele ei multiple și variate, de la ideea-metaforă a tronului voievodal ca matrice, la elementele izbitoare din stilul artelor figurative. Dealtfel, de la Mircea și Alexandru la Ștefan și Neagoe, la Mihai, la Vasile Lupu și la Cantacuzini, mulți poartă emblema vulturului bicefal al Bizanțului, se înrudesc prin soții cu Comnenii și se consideră urmași ai unui testament nescris, de apărare a ființei neamului, a credinței și a țării cu sabia și de edificare și ocrotire a monumentelor ei cu aur și argint. I. C. Drăgan analizează disociativ cum gîndul imperiului, germinat de la romani, a fost așteptat și primit de greci de la romani și a germinat mai tîrziu la bizantini; însă la români a ajuns, de la strămoșii lor, nu

aspirația imperiului, ci, datorită unor trăsături cu totul particulare ale sufletului românesc — la ei a înflorit spiritul de înțelegere, dorința de conviețuire. Cu mai puțină pompă și ostentație decît organizatorii cruciadelor în apus, și cu mai multă și smerită hotărîre de asumare a jertfei pentru apărarea ființei neamului și a pămîntului strămoșesc, a nevoii de pace, voievozii români au însemnat în această parte de lume hotarul de netrecut pentru puterea otomană și pentru Islam, fără fanatism și cu o toleranță funciară, dar știind că ei singuri trebuie să apere *aici* ceea ce este de apărat: țara proprie și, odată cu ea, credința și moștenirea creștinătății de răsărit. Și gestul de martir al voievodului Constantin Brâncoveanu, săvîrșit tragic la începutul secolului al XVIII-lea, în plin Secol european al luminilor, reprezintă o glorioasă atestare în acest sens.

Pe această cale, și întemeiată pe conștiința unității de limbă, neam și credință, s-a generat și s-a dezvoltat, în acești români, *esențialmente neagresivi și nerîvnitori la bunurile altor neamuri*, o destul de timpurie idee a propriei uniri, spusă consecvent și politic, realizată dramatic de Mihai, deși pentru scurt timp, și purtată apoi mai departe de cei mai aleși reprezentanți culturali, de luptătorii revoluționari, pînă cînd idealul Unirii s-a realizat.

Toată această constantă a evoluției politice românești, de așezare și consolidare a propriului neam și de solidaritate cu lumea continentului european, este dedusă de I.C. Drăgan dintr-o filozofie românească, de privire a existenței ca totalitate, ca armonie a omului cu cosmosul, în viață și moarte (după mitul mioritic), filozofie a măsurii clasice, tipică pentru susținerea unei atitudini umaniste. Astfel, nesfîrșitul șir al dramaticelor lupte duse de români în istoria lor de război și de pace, de răzmerițe și revoluții (de la Horia la Tudor, la Iancu, la Bălcescu și pînă azi), este explicat și justificat ca apărare a principiului demnității și justiției, pe care un popor îl promovează ca să-și îndeplinească, în deplină pace și colaborare cu celelalte popoare ale lumii, propria sa chemare

spre progres și păstrare a ființei. Iar socialismul instaurat în România și devenit mod de viață modernă, este prezentat și el ca expresia unei sinteze naționale trainice și originale, manifestarea dorinței unei țări de a trăi și de a construi liberă pe pămîntul strămoșilor.

De aceea, ajuns la capătul extrem de interesantului său excurs românesc și european, prof. dr. I. C. Drăgan poate afirma, ca o concluzie sincronizatoare: „Scriind despre România, scrii, în cele din urmă, despre Europa".

ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA

INTRODUCERE

Europa, un continent care începe să se cunoască pe sine

Despre Europa s-a spus că ar fi o necunoscută. Constatarea o poate verifica lesne oricine întreprinde o călătorie prin diferite țări ale continentului nostru și aduce acolo vorba, în mediile cele mai obișnuite, mijlocii, despre, să zicem, unele repere geografice. Cu surprindere ar observa cum capitale ale unor țări cu populații mai reduse numeric — Oslo, Stockholm — sînt confundate între ele, cum Bucureștiul, Sofia sau Belgradul sînt situate aiurea, toate acestea datorită faptului că negura a învăluit secole de-a rîndul teritorii și neamuri care, însă, au trecutul și prezentul lor bine conturate. Un tînăr italian poposind în orașul Lugoj, din România, nu știe care a fost participarea acestei țări la cel de-al doilea război mondial. Un tînăr danez aflat în vacanță la Ibiza, în Baleare, așteaptă legătura telefonică urgentă pentru o convorbire cu Copenhaga și nu este cel mai adesea în măsură să stabilească țara în care se află orașul Milano.

Turismul a făcut mult pentru ca popoarele să se reveleze unele către altele, transferînd periodic mari mase de europeni dintr-o parte în alta a continentului, dintr-un capăt în altul al lumii și apoi readucîndu-le

la matcă, pe aceleași trasee sau pe altele, stabilind contacte umane și, prin aceasta, o mai bună cunoaștere între oameni. Opera se cere desăvîrșită nu numai prin aprofundarea datelor geografice, ci a tuturor cunoștințelor ce țin de istorie, politică, economie, cultură, folosind pentru aceasta mijloacele eficiente de care dispun sistemele comunicațiilor de masă. Educația permanentă devine o realitate din ce în ce mai stringentă și se cere desfășurată pe întreaga durată a vieții la toate meridianele și paralelele.

Formarea unei conștiințe a europeanului despre sine însuși, despre antecedentele continentului în ansamblu și ale fiecăruia din popoarele lui impune însă o pregătire încă de pe băncile școlii, prin programe corespunzătoare, discutate și precizate în prealabil de responsabilii educației popoarelor, căci numai în felul acesta se va ajunge la întărirea sentimentelor de solidaritate, am zice: continentală, și respect reciproc al popoarelor între ele, pe teritoriul acesta atît de răvășit altădată de rivalități, războaie, contradicții, care nici azi nu s-au terminat cu totul. În condițiile actuale, se putea vorbi oare efectiv despre o astfel de solidaritate pe care s-o simtă — și de care să fie conștient în sfera ei de implicații reale — un italian față de italienii de la Dunăre (cum au fost denumiți de cineva românii), care sînt frați buni cu latinii și care se trag dintr-o ramură comună, iliro-tracă? S-ar putea vorbi despre o solidaritate de acest fel între spaniolii celto-iberici față de celții irlandezi sau din Noua Anglie, aflați la o atît de mare distanță unii de alții, dar celți la origine? Și tot astfel, ar fi de crezut că italienii longobarzi se simt apropiați — și sînt conștienți de rațiunile acestei apropieri — de europenii germanici de la Marea Nordului sau de vikingii scandinavi?

Solidaritatea popoarelor europene, privită în această latură a existenței lor, este destul de redusă, iar în unele cazuri, inexistentă.

Au existat și cazuri expresive contrarii, tonifiante prin exemplaritatea lor: solicitudinea Franței pentru Principatele Române, în a doua jumătate a secolului trecut, în perioada redeșteptării sentimentului lor național și unității lor; grija slavilor din răsăritul continentului pentru cei din Peninsula Balcanică, oprimați de Imperiul otoman, de asemenea în secolul trecut, sprijinirea mișcărilor naționale din sudul Dunării, chiar a revoluției grecești — Eteria — pentru a mări potențialul de ripostă a Peninsulei Balcanice, cotropită de puterea sultanilor.

(Firește că, sub raport istoric, lucrurile trebuie privite și în dialectica lor mai puțin romantică. Politica lui Napoleon al III-lea față de centrul și răsăritul continentului, echilibrul pe care-l urmărea Franța jumătății de secol trecut prin raport cu cele trei imperii habsburgic, țarist și otoman, afla mereu în Țările Române un pretext foarte potrivit de a manevra abil relațiile uneia din cele trei Mari Puteri cu celelalte. La fel, necesitatea slăbirii Semilunii în Balcani, limitarea puterii ei în Marea Neagră, în strîmtori și în Mediterana estică puneau periodic în conflict imperiul țarist cu acela al sultanilor. Nu mai puțin, însă, lumea reținea cu satisfacție consecința sau numai aparența relațiilor frățești între latini și latini, între slavi și slavi, care dobîndeau strălucire de suprafață, reală, chiar atunci cînd se înfruntau în ascuns interese politice acute.)

Dar, pe cît de frumoase și elocvente pentru posibilitatea realizării unei solidarități a popoarelor europene — raporturi de această natură au fost puține și

de durate limitate, luînd mereu forme diferite, schimbînd termenii apropierii popoarelor după obiectivele alianțelor politice, care mai mult au divizat decît au unificat; nu mai puțin însă, raporturi ca acestea au alimentat ideea că atari forme de solidaritate mai largă sînt posibile, de vreme ce existau în intervale scurte forme locale de apropiere și conviețuiri.

Să ne oprim însă mai ales la ceea ce a dezbinat continentul. Cauzele sînt multiple. În unele cazuri au fost rezerve firești întemeiate pe vechi rivalități și conflicte militare, ca acelea care au opus, în secolul al XVI-lea, Spania Angliei, sau cetățile Italiei Imperiului otoman, care, în secolele XVI—XVIII, avea sub dominație Principatele Române. A fost apoi teama de necunoscut, care, la unitățile sociale cele mai simple, se manifestă printr-o prudență excesivă. Se și spune că omul de la țară, cînd pornește la drum, nu mănîncă decît hrana cunoscută. Așadar, o mare parte a neînțelegerilor ce domnesc în lume și a animozităților dintre oameni de etnii diferite se datoresc lipsei seculare de informație sistematică și dificultăților de comunicare, care încep a fi depășite abia odată cu a doua jumătate a secolului trecut, odată cu trenul și telegraful. Războaiele civile care au bîntuit istoria Europei lăsaseră, la rîndul lor, urme adînci în conștiințe. Dorința de dominație pe plan individual sau colectiv a adîncit rivalitățile și ierarhiile nenaturale, care au dus la dezvoltarea propagandei brutale sau subtile, ce au alimentat încă în secolul nostru felurite prejudecăți nocive, sau ideologii antiumane, pînă la cea recentă, nazistă. Aceste prejudecăți și ideologii au atribuit fără discernămînt popoarelor calități sau defecte capitale, le-au socotit pe unele „superioare", „alese", iar pe altele, „inferioare". S-au născut astfel imagini deformate și

adesea încărcate de şarjă emotivă, ducînd la tensiuni inutile între oameni, între state — într-un cuvînt, între europeni — măcinînd solidaritatea posibilă a continentului, fără să alimenteze sau să întărească respectul popoarelor unul faţă de celălalt, ci numai rivalitatea între ele.

Dificultatea de comunicare se măreşte evident şi prin diversitatea limbajelor, limbilor şi dialectelor, înţelegînd prin limbaj mentalitatea şi accepţiunea dată unor termeni şi idei, iar prin limbă sau dialect modalitatea diversă de a se exprima în forme tot mai îndepărtate de sursa comună indo-europeană. Facilităţi pentru studierea limbilor în toate ţările continentului sînt necesare, chiar indispensabile, pentru că numai cunoscînd mai multe limbi, înţelegîndu-le şi exprimîndu-se cu ajutorul lor, adresîndu-se unii altora, oamenii pot ajunge la înţelegerea mentalităţii, concepţiei despre viaţă, felului de manifestare şi de trai al semenilor din jur, ca şi al celor din alte zone ale lumii. Pentru o mai profundă înţelegere şi o mai strînsă apropiere, proximul mileniu va utiliza desigur, în primul rînd, expresia matematică şi informatica, şi apoi comunicarea prin muzică, plastică etc. alături de cea prin cuvînt.

Trecînd la aspectul obiectiv al cunoaşterii, se impune cu necesitate focalizarea atenţiei generale asupra naţiunilor şi a conducătorilor care poartă răspunderea guvernării acestora. Prilejurile de stimulare a schimburilor de idei şi principii nu lipsesc, la cele mai diferite nivele. Dimpotrivă, dăinuind din Antichitate, sportul a devenit azi unul dintre cele mai vii mijloace de comunicare şi manifestare pe plan mondial, alături de turism şi chiar mai presus de el. Imaginea naţiunilor nu poate fi însă redusă la atît şi cunoaşterea amănunţită pretinde studiul multiplu nu numai al biografiei atleţilor res-

pectivi și performanțelor obținute de ei. Știința, artele, literatura vorbesc despre psihologia și structura societăților, dar, din păcate, nu o dată aceste domenii au fost și sînt încă, pe plan mondial, mai ales apanajul celor puternici, circulația valorilor aparținînd țărilor mici și mijlocii fiind nu o dată redusă, fără intensitate și continuitate.

Uriașe depozite de cultură asiatică sînt abia semnalate Americii, Antichitatea europeană din sud e mai puțin cunoscută în nord, și invers: civilizația germanică e cu totul insuficient revelată sudului.

Lipsa mijloacelor materiale de propagare a culturii defavorizează țările în curs de dezvoltare, le ține pe acestea în umbră — în vreme ce vecinele lor progresează cu pași gigantici — le răpește prestigiul și autoritatea pe care le merită.

Demnă de apreciere, modernă, directă și eficientă a devenit în secolul nostru practica șefilor de state și de guverne de a călători prin țări străine, de a cunoaște la fața locului realități sociale, economice și psihice diferite, de a-și reprezenta interesele naționale, principiile politice și aspirațiile fără intermediari. Desigur, relațiile stabilite prin ambasadori, la diferite nivele, nu și-au pierdut eficiența, se știe însă din trecut că nu întotdeauna ochii acestora, uneori nu prea experți — sau nu bine intenționați — au văzut ceea ce trebuiau să vadă, iar urmarea dărilor de seamă incomplete și subiective au avut de atîtea ori consecințe nedorite și cîteodată urmări grave. Cîte războaie n-au avut între cauzele lor determinante și insuficienta comunicare a oamenilor politici. Activitatea politică s-a redus la combinații de culise, a fost înlocuită prin demonstrații militare, de forță, sau acțiuni clandestine de spionaj, și astfel politicienii au ajuns să arunce unii

împotriva altora zeci de milioane de necunoscuți, obligîndu-i prin lege să devină violenți, agresivi, sîngeroși, să se sacrifice pentru soluționarea sîngeroasă a unor divergențe, altfel posibil de soluționat pe cale pașnică, prin tratative, dar extrem de complicat de rezolvat pe calea armelor, și costisitoare, catastrofice pentru omenire, care s-a văzut despuiată brusc de vieți și bunuri materiale uriașe.

Cunoașterea reciprocă nu numai a popoarelor, dar și a conducătorilor de popoare face parte, deci, din acest capitol al relațiilor intereuropene și interumane, și activitatea lor prezintă formele elevate de conlucrare ale diferitelor lumi aflate în emulație, construind pe planetă. „Lumea a treia" este poate categoria cea mai semnificativă, interesantă, ea înfățișează fenomene noi, în puternică mișcare, de care nu se poate să nu se țină seama. (Utilizăm această nomenclatură: lumea întîi, a doua, a treia pentru că e folosită foarte frecvent în limbajul general, deși nu acoperă decît parțial realitățile sau diferențierile specifice ale populației planetei. Lumea a treia, prin urmare, reprezintă un coeficient substanțial — mai bine de două treimi — din omenire, iar în anul 2000 va reprezenta și mai mult, 70—80% sub raportul populației — nu ne referim la stadiul dezvoltării ei de atunci — întrucît ritmul de dezvoltare demografică al acesteia este superior celui al lumii a doua și al lumii întîi. În această lume a treia intră în prezent țările subdezvoltate; lumea a doua este a țărilor în curs de dezvoltare, căci gradul de industrializare — folosim clasificarea obișnuită: țări industriale, țări în curs de industrializare — indică sensul activ al ascensiunii economice. Industrializarea a devenit o componentă clasică a progresului general actual, deoarece presupune includerea unor mari cantități

de muncă în bunuri și servicii, în punerea lor la îndemîna populației, și impune o utilizare pe scară largă a mașinilor, pentru reducerea efortului fizic, în ultima vreme chiar și a celui intelectual, prin folosirea ordinatoarelor.)

Orice cunoaștere, spre a nu rămîne platonică, implică nu numai clasarea popoarelor în cele trei grupuri, în cele trei „lumi“, ci mai ales stabilirea misiunii pe care ele o îndeplinesc fiecare pe teritoriile unde locuiesc și în spațiul lor de activitate și examinarea posibilităților, a mijloacelor de dezvoltare oferite, din spirit de solidaritate, pe baza interesului și avantajului reciproc. O expunere sintetică, privind retrospectiv trecutul în lumina actualității și considerînd prezentul în perspectiva viitorului — cum se dorește a fi eseul de față — poate aduce date pentru o înțelegere mai adîncă a situațiilor complexe ivite pe plan internațional. Ea este necesară, pentru că Europa, spre a ajunge la o dezvoltare armonioasă și la evitarea conflictelor economice și militare de care a avut parte în trecut, trebuie cunoscută în toate detaliile ei, acordîndu-se o atenție egală națiunilor vechi și noi, statelor mari și mici, dezvoltate sau în curs de dezvoltare. Dar, în timp ce odinioară istoria scrisă se obstina să se ocupe adesea nu de evenimentele sociale, ci de războaiele purtate de-a lungul vremii, mult mai rar s-a scris istoria neamurilor, a populațiilor, etniilor, ca produse organice ale trecutului (atunci cînd neamul nu coincide, în genere, cu limitele statului, în diversele lor ipostaze și stadii).

Acesta este cazul poate cel mai tipic, al românilor, adică al tracilor romanizați, existenți de peste două milenii pe meleagurile Europei. Vechile tratate de istorie au înfățișat mai ales aspectele politice, conflagrațiile armate și prea puțin aspectele economice,

sociale, culturale ale tracilor vechi, cel mai răspîndit popor după indieni, cum îl definea Herodot. În aceeași situație se află bascii, populație străveche, în Peninsula Iberică, frizii, în nordul Germaniei, și alte etnii, care dau coloritul specific al continentului nostru și contribuie în forme proprii la înnobilarea valorilor lui spirituale. Drepturile și îndatoririle lor în amalgamul naționalităților, precum și aportul lor la dezvoltarea actualei civilizații — de care, din păcate, nu toate statele beneficiază în mod egal — toate acestea constituie o chestiune deschisă în continuare, de rezolvarea căreia depind în cea mai mare măsură factorii de natură să asigure securitatea și prosperitatea Europei.

Însă istoria seminției românești sau a neamului românesc — după o terminologie folosită larg în secolul trecut și întrucîtva compromisă prin folosirea abuzivă și pătimașă de mișcările șovine — istoria acestei seminții rămîne cea mai expresivă pentru destinul unei componente a continentului european, căreia istoria i-a rezervat în trecut perioade întregi de dominație politică străină.

Pentru a înțelege mai bine spiritul care a însufletit mereu acest popor, de conviețuire pașnică, de respect pentru fondul etnic al altor popoare, tocmai pentru că și-l prețuia, apărîndu-l, conservîndu-l eroic pe al său, este util să parcurgem, într-o panoramă întrucîtva mai extinsă, cadrul evoluției sale din cele mai vechi timpuri, prin vicisitudinile istoriei. *Europenismul* său se întemeiază profund și stăruitor pe dragostea și încrederea sa în propriul potențial spiritual, economic, tehnic, social, politic etc. cu care participa la progresul continentului și planetei.

Către acest patrimoniu sau potențial specific, ce se integrează în chip specific Europei, și prin ea lumii,

să ne îndreptăm pornind de la panoramicul european însuşi şi să ne întoarcem mereu către el, pentru a releva, măsura şi valorifica mai bine, pe această cale, însuşi acest fenomen distinct, care este fenomenul românesc în toate manifestările şi particularităţile lui.

Caractere armonioase ale unui profil unitar

O hartă din secolul al XV-lea — dinaintea descoperirii „lumii noi", a Americii — reprezintă Europa sub forma unei femei: dreaptă, cu un sceptru în mînă, ea se află în faţa Asiei şi priveşte către Oceanul Atlantic.

Simbolul ei este evident: Europa se înfăţişa acelui timp ca o fiinţă alcătuită dintr-un singur trup, constituit din diferite ţări, îndeplinind rolul organelor vitale. În nomenclatura lor latină, toate regiunile specifice ale continentului nostru se găsesc reprezentate în ea: Galia, Germania, Italia, Grecia, Anglia, Scoţia, Dacia, Scythia, Bulgaria. Astfel, geografia face loc unui fel de anatomie a realităţii europene. Mai mult decît atît, această femeie, care iese în lumină către mijlocul celui de-al doilea mileniu al erei noastre, dobîndeşte conştiinţă de făptura sa ca şi cum aceasta ar începe să vieţuiască. Prin această atitudine pare să spună că orice delimitare în făptura ei este cu neputinţă, întrucît nu pot exista separări între diferitele părţi şi organe

ale unui corp unic și că orice luptă sau război îi provoacă răni, o primejduiește în existența sa.

Ne place să vedem exprimată aici, de o minte și de o mînă aparținînd unui european, conștiința realității geopolitice a continentului nostru. Orice viață omenească nu se concepe decît sub forma unei idei *despre sine*, adică a unei *conștiințe*. Aceasta nu înseamnă cîtuși de puțin că de cînd a luat naștere, și pînă în secolul al XV-lea, Europa a trăit ignorînd structura sa profundă, naturală, care se înfățișează ca o unitate, cu toate — sau în ciuda — accidentelor istorice care au îmbucătățit-o și au deviat-o adesea din adevăratul ei drum. Reprezentînd-o ca un corp omenesc, cartograful a renunțat la imaginea plată a geografiei ptolemeice, în favoarea unei semnificații mai înalte, spirituale, a realității ei.

S-ar putea merge mai departe cu interpretarea simbolului: capul femeii, așa cum e desenată harta, ar fi francez, inima italiană, brațele germane etc. Dar trebuie să renunțăm, căci ceea ce e important e „dobîndirea conștiinței", care-i restituie Europei fizionomia sa geopolitică. Așa o declară contele Coudenhove-Kalergi: „Această mare și minunată țară care se ignoră pe ea însăși" — și o arată că ea este o realitate armonică, formată din cîmpii cu rîuri, din dealuri și munți, cu orașe și sate în care trăiesc popoare cu limbi și obiceiuri diferite. „Această geografie, conștientă de aici înainte de caracterul său european, constituie un fundament unitar în chip organic. Cum să spui, din acest moment, că Alpii aparțin unei țări mai curînd decît alteia, și că Dunărea este un fluviu german, austriac sau românesc? Lanțul muntos, de la Pirinei pînă la Carpați, își dă mîna, așa cum încep să facă și rîurile — ca arterele și venele unui corp hrănit de sîngele

său — care se împreună în chip natural: Dunărea cu Rinul, Rinul cu Vistula, Vistula cu Prutul, Prutul cu Dunărea."

Şi totuşi îi trebuie multă virtute şi voinţă „familiei europene" — vom numi adesea în acest fel ansamblul popoarelor Europei, fără a ignora şi nici nega diferenţierile specifice, inerente, dintre ele — îi va trebui energie multă pentru a se recunoaşte în unitatea sa geopolitică. Mai întîi trebuie să urce în timp spre originile seminţiilor şi raselor sale: să se regăsească — dincolo de numeroasele deosebiri de ordin etnografic — ca „popor unic". Pare de neînţeles ca, pe un sol unitar, în această geografie specifică a Europei, masa umană să se fi divizat în atît de numeroase grupuri. Teoretic, ar trebui să admitem că aici un singur popor ar trebui să trăiască. Urcăm astfel înapoi în timp pînă la acel *popor-eponim*, un fel de celulă fundamentală care, într-o epocă foarte îndepărtată a Europei (cu vreo cinci mii de ani în urmă), a început să se dezvolte şi să iradieze în spaţiul continental. După cum se va vedea într-un capitol următor, începînd din acest moment apare, deşi difuză, cea dintîi „conştiinţă" a Europei în stadiul biologic. Este vorba, într-adevăr, de conştiinţa biologică a Europei, de ideea că, în acest sens nuanţat, „poporul" european, vorbind o limbă cu bogate caractere comune (care s-a numit grupul de limbi „indo-europene"), a avut vocaţia şi sarcina istorică de a lua în stăpînire întreaga sa ţară — continentul european. Acest „popor" — acum putem să-i spunem astfel, cu nuanţele de mai sus — „popor" pe care, pentru acea epocă îndepărtată, îl vedem format dintr-o rasă unică, s-a împărţit, în drumul său spre est, spre vest şi spre sud, în mai multe grupuri etnice, ceea ce nu e totuna cu a spune că Europa, la nivelul biologic,

ar fi rezultatul unui conglomerat de rase, al unei adunături de etnii. O deosebire, deloc neesențială, o vedem sălășluind aici. Singură istoria, în acțiunea ei de particularizare, va transforma „statul" primordial în pluralitate și în conglomerat. Însă ea nu va face niciodată să dispară această *realitate biologică* de obîrșie comună a Europei, pe care a fondat-o acel popor prim la începutul „aventurii" sale europene.

Numai în cadrul și în cursul istoriei—acest neîntrerupt teatru, unde se joacă destinul omului și al lumii întregi — se dezvoltă „conștiința europeană". După constituirea geografică și etnică, Europa dobîndește o conștiință istorică despre caracterele comune ce există evident în structura componentelor ei. Mai multe milenii de istorie ne vor învăța că „umanitatea europeană" se simte frustrată în existența ei de fiecare dată cînd unitatea îi este atinsă, chiar cînd aparent e îmbunătățită. Efortul de a-și apăra teritoriul său european, sau de a-și reunifica trupul său divizat, din vechea hartă, este desigur dovada că nu i-a lipsit niciodată „conștiința europeană". Numai căile utilizate — militare, religioase, politice sau culturale — iar uneori și stindardul ralierii — atunci cînd a fost imperialism, voință de putere, urmărirea unui ideal — pot fi discutate. Ceea ce, dealtfel, explică la scara istorică atît succesele sporadice și efemere, cît și eșecurile tragice ale acestei conștiințe „de sine".

Oricum, efortul n-a fost zadarnic: un nivel de conștiință ia ființă și se conturează, devine o „a doua natură a Europei". Aceasta marchează „natura" Europei ca un corp cu numeroase caractere culturale comune ca suflet și trup al unei viziuni specifice despre lume, despre viață și destin. Din acest moment, realitatea geopolitică a continentului nostru, care se sprijină pe

o geografie comună, și cu elemente complimentare, armonice, pe o rază originară, în cadrul unei istorii specifice, evoluează în Cultură. Ea e cea care, de aici înainte, caracterizează ceea ce numim, exagerat, desigur, dar cu ochii la pacea continentului nostru, la evoluția rapidă a tuturor statelor care-l compun, „națiunea europeană", despre care vorbește Coudenhove-Kalergi cînd face apel la patriotismul englezilor, germanilor, italienilor, polonezilor, spaniolilor, „patriotismul european", spunea el, al tuturor popoarelor Europei, care își vor da seama că „sînt fiii unei aceleiași culturi și ai unei aceleiași tradiții", că sînt „păzitorii unei aceleiași misiuni civilizatoare, legați unii de ceilalți printr-o comunitate de destin permanentă și prin organele unei aceleiași vieți".

Fenomenologie a „conștiinței europene"

Istoricii culturii și civilizației europene sînt adesea de acord în a spune că Europa oferă numeroase trăsături specifice ale unei realități spirituale armonice, deși pe plan statal ea este un conglomerat de state *naționale* distincte, prezentînd adesea și deosebiri între structurile sociale și politice. Așadar, în acest sens, de *conștiință*, de entitate spirituală, europenii au temei să se simtă solidari cu întreaga lor „patrie", continentul european.

„Sîntem 360 de milioane de oameni", exclama, încă în 1928, Drieu de la Rochelle, care-și mărturisea numaidecît crezul: „Vreau să fiu mare și să desăvîrșesc monumentul european în vederea celei mai mari glorii a lumii". Iar Jean Thiriart, în cartea sa *Europa. Un imperiu de 400 de milioane de oameni*, precizează că „europenii noștri aparțin unor țări în majoritatea lor de o foarte înaltă dezvoltare industrială, nu vom vorbi aici despre milioanele de săraci sau despre milioanele de subdezvoltați, ci despre milioanele de oameni ținînd deopotrivă de o civilizație bogată, puternică și înfloritoare. Căci furnalele noastre, oțelăriile noastre, uzinele noastre freamătă de o activitate intensă; băncile noastre au o acoperire în aur superioară celei a S.U.A. Mai mult încă, dolarul american nu-și menține cursul decît prin artificiile împrumuturilor impuse Germaniei Federale cu ajutorul șantajului diplomatic". El pledează pentru „unitatea politică", fără de care nimic nu va fi posibil. Europa este deci, mai întîi, *un fapt de conștiință*. A-i recunoaște unitatea, comunitatea de cultură și destin înseamnă a avea vie în minte Europa *drept conștiință de a fi*.

Rezultă că *istoria Europei* se identifică la acest stadiu cu conștiința ideii de europenism. În felul fenomenologiei hegeliene, care descrie avatarurile Conștiinței, putem urmări „aventura europeană" în diferitele ei „formule de unitate". Constatăm în acest caz că în repetate momente Europa își dobîndește o formă nouă de „unitate", care, la rîndul ei, va dispărea, în favoarea alteia, mai largă.

Din punct de vede *spiritual*, Europa este rezultatul unei civilizații latine compuse cu elemente germano-nordice și cu elemente slave, în prealabil europenizate. Rolul Romei în ceea ce numim aici „unitatea

europeană" este pentru toată lumea indiscutabil. Căci, dacă civilizaţia noastră debutează cu cultura greacă a sutelor de oraşe-state greceşti, a căror unitate a fost imposibil să se realizeze, ea nu *începe* cu adevărat, pe plan *mondial*, decît cu *lex romana*.

Aşadar, putem spune că *spiritul european* „s-a născut" în anul 753 î.e.n., odată cu întemeierea Romei, chiar dacă unitatea sa, în mai multe rînduri realizată şi pierdută, nu va fi înfăptuită în sensul consideraţiilor noastre decît mai tîrziu.

Desigur, pare exagerat din partea noastră să vorbim de o *conştiinţă europeană* într-o epocă veche de aproape trei milenii! Dar ţinem să subliniem că ne aflăm în planul *fenomenologiei „conştiinţei europene"*, care se încumetă să descrie sumar aventurile unei *idei* — chiar ale unui fapt — începînd cu naşterea sa „în embrion" şi pînă la forma sa cea mai desăvîrşită. Căci, dacă istoria face să rezulte o cu totul altă evoluţie, a comunităţii celei mai restrînse — Roma nu era decît un sat abia înainte de a deveni „capitala Universului" *(Urbi et orbi)* — fenomenologia *conştiinţei europene* demonstrează că la început a fost ideea europeană, sub forma ei biologică, geografică, spirituală, şi numai apoi s-au constituit particularităţile de ordin etnic, statal şi s-au afirmat activ cele de ordin naţional. Se va remarca, dealtfel, că de fiecare dată *partea* (cum e orice grup lingvistic sau etnic) se detaşează dintr-un *ansamblu* mai vast, care, considerat la limită, este însuşi „totul" european. Nu un Tot politic, o „Europă-Patrie" — în acest caz trebuie să ne situăm în planul evoluţiei istorice, care, aceasta, merge de la simplu la complex — ci un Tot fenomenologic, adică un *Tot de conştiinţă*. Astfel că, în expunerea de faţă, vom avea în vedere

mai curînd *ideea europeană*, ca o concretizare *a conştiinţei* de apartenenţă a europeanului la un spaţiu geografic anumit, decît o *Istorie a Europei*. *Conştiinţa* vorbeşte despre ceea ce dintotdeauna este unitar, fără ca ea să se realizeze obligatoriu în fiecare moment al *istoriei*. Invers, dacă unirea Europei nu corespunde *conştiinţei fenomenologice a Europei*, ea nu durează, permiţînd conştiinţei să pregătească datele pentru o nouă încercare, mai vastă, completă, de asemenea de unire a Europei,

Iată deci cum ar putea fi desemnate *Stadiile Conştiinţei Europene*, cu tentativele lor istorice de realizare.

I. Stadiul *biologic*: La acest nivel, care este cel mai imediat, întrucît priveşte „aventura umană" a europeanului privit ca populaţie, considerăm Europa, în cele mai vechi epoci ale ei, drept o unitate biologică de rasă. E vorba de grupul numit (pentru raţiuni lingvistice) *indo-european*, situat în nordul continentului nostru şi care pornea la cucerirea teritoriului pe care va trăi — *Europa*. Se poate astfel spune — în cadrul preocupărilor de faţă — că în stadiul biologic al unui *singur* grup european de oameni exista un „Stat european" întemeiat pe unitate biologică.

II. Stadiul *geografic*: Statul european constituit pe un fundament biologic se distruge prin acţiunea istorică, plasată la temelia sa: acceptarea vastului teritoriu european care corespunde realităţii geopolitice (de la Brest la Urali) şi despre care am vorbit mai înainte. Grupurile biologice de oameni se formează şi limba unică originară se diversifică ea însăşi într-un mozaic lingvistic. Numai plecînd de la acest „conglomerat" de grupuri etnice, de la acest „Babel" de limbi, va încerca Roma să refacă unitatea Europei, nu însă

cea biologică (această formulă, în fenomenologia Conştiinţei, se dovedeşte perimată), ci geografică. Acest stadiu e acela al celebrei *pax romana*, adică al unităţii geografice (cu implicaţiile sale militare şi, fără îndoială, civilizatorii) a unei Europe diversificate. Conştiinţa Europei, în stadiul geografic, îmbracă forma *romană*.

III. Stadiul *spiritual*: Din nou istoria demonstrează caducitatea „formulei romane" a Europei, desigur pentru că ea este o unitate bazată exclusiv pe geografie. Problema se pune acum pentru „conştiinţa europeană" să realizeze o nouă sinteză, care va fi cea a *spiritualităţii latine*. Dacă stadiul biologic este acela al preistoriei, iar stadiul grec şi roman e al Antichităţii, cu stadiul latin intrăm în evul mediu european. Membrul grupului uman european, devenit *civis* roman, este de acum înainte o *persoană*. Europa apare ca o comunitate a „persoanelor", aşa cum altădată era a grupului unitar lingvistico-biologic, sau a cetăţenilor Romei.

IV. Stadiul *francez*: Eşecul, nu al conştiinţei, ci al realizării ei, se abate din nou asupra Europei. Aceasta pentru că există acum, în istorie, o problemă nouă pe care o pune „conştiinţa europeană" a omului, şi anume *universalitatea* sa. Numim această nouă încercare de sinteză europeană născută din iluminismul secolului al XVIII-lea „stadiul francez", deoarece efortul de universalizare a individului începe cu *cogito*-ul cartezian. Acest *Ego* va fi dezvoltat de întreg secolul al XVIII-lea, avînd drept rezultat, în planul ideii, *Eul* kantian, iar în planul politic, Revoluţia Franceză. „Stadiul francez" îmbogăţeşte conţinutul *concret* al conştiinţei europene pentru că el pregăteşte mai mult omul, ca realitate istorică, pentru ideea unei *Europe unite*, în termenii

sau în accepţia lucrării de faţă. Într-adevăr, subiectivismul transcendental al lui Kant este cel care face din om un „universal". Iar Revoluţia Franceză este cea care, ca fenomen determinat de „omul universal", va păşi dincolo de frontierele proprii pentru a realiza *Europa* — „Europa unită". Dar, paradoxal, Europa napoleoniană, căreia îi rezistă Anglia, va face să ia avînt neaşteptat particularismele europene, care sînt *naţiunile*. Sinteza franceză eşuează şi ea, desigur pentru că a voit să identifice Europa cu Franţa (revoluţionară). Aşa cum Roma cezarilor sau a papilor s-a voit unica Europă!

V. Stadiul *european:* În acest moment, conştiinţa europeanului se află în căutarea unei formule politice care să realizeze o formă nouă de convieţuire, putem spune chiar de vieţuire a Europei, anterior răvăşită de conflictele atît de violente dintre statele rivale. Căci nici o altă tentativă, de la eşecul napoleonian, n-a realizat „unitatea europeană": nici Imperiul austro-ungar, nici Imperiul pangermanismului bismarckian, nici „noua ordine" hitleristă — soluţii bastarde, deoarece imperialiste, fundate pe dominaţia unei singure naţiuni, şi care în nici un chip nu pot îmbogăţi conţinutul concret al omului european.

Rînd pe rînd, conştiinţa fenomenologică a Europei a făcut din om membrul unui grup vital, cetăţeanul unei „împărăţii", „persoana" unei spiritualităţi, cetăţeanul-persoană al unei naţiuni. Dincolo de evidentele deosebiri dintre *structurile ideologice* ale diferitelor state din Europa actuală, prezentul aduce tot mai acut la ordinea zilei ideea de *responsabilitate şi solidaritate socială* a fiecărui om. De pe acum ştim despre continentul nostru că nu-şi va putea realiza colaborarea şi pacea comună decît pornind de la acest aspect al

conştiinţei sale. „Omul universal" al Revoluţiei Franceze nu se poate mulţumi numai cu prerogative ca votul universal sau dreptul său de a milita într-o formaţie politică. Prin afirmarea sa ca membru al unei naţiuni, el vrea să-şi concretizeze *universalitatea:* el reclamă mai multă *responsabilitate socială.*

Conţinutul „social" al europeanului secolului al XX-lea reclamă cu necesitate o Europă solidară pe baza *culturii* sale specifice, însumare a bogatelor sale culturi naţionale. Este un „naţionalism" specific, mai exact o treaptă sau o cale pe care se poate realiza, într-un viitor cu neputinţă de precizat, „sinteza" europeană, din naţiunile cu specificul spiritual al fiecăreia, existente şi ele, cu neputinţă de negat.

Fenomenologia *conştiinţei* manifestate pe continentul nostru, cu stadiile ei succesive, cu diferenţierile ei naţionale evidente, arată că, în chip contrar atîtor altor civilizaţii (din Asia, Africa sau cea precolumbiană din America de Sud, toate dispărute), civilizaţia noastră *nu va dispărea niciodată.* Bomba atomică este aici neputincioasă, deoarece ea ar trebui să dea asalt unei „conştiinţe" şi nu unor realităţi materiale. Făuritorii acestei extraordinare civilizaţii sînt europenii. Din păcate, noi nu ne-am dobîndit deplin conştiinţa, în istorie, a forţei noastre; ne lipseşte încă simţul solidarităţii şi manifestăm un complex de inferioritate inexplicabil.

Dar timpul presează. Demografia este în explozie. Acum trei sute de ani, planeta număra abia 500 de milioane de oameni. Sînt, astăzi, mai mult de 3 miliarde de locuitori pe acest pămînt, care va număra, în anul 2000, aproape 7 miliarde. Paralel, producţia industrială

— cu deosebire energia „atomică“ și oțelul — va fi hotărîtoare pentru puterea națiunilor. Or, acești factori demografici și industriali riscă să rezerve o dezagreabilă surpriză Europei dacă ea continuă să întîrzie construirea a ceea ce am numit — implicînd toate distincțiile de ordin național și social — unitatea sa de acțiune concretă în planul progresului general.

PARTEA ÎNTÎI

CONFLUENȚE MITOLOGICE

Gurile Dunării, țărmul Mării Negre, cu străvechi cetăți, cîmpiile soarelui prezintă o bună parte din teatrul mitologiei antice, un loc preferat pentru aventurile zeilor și semizeilor. S-ar părea că personajele sacre, în lungile lor peregrinări, se reîntorc mereu la patria lor de origine, își celebrează diferite evenimente și săvîrșesc fel și fel de miracole pe un teritoriu adorat, teritoriul tracilor. După o versiune, argonauții își poartă spre nord corabia lor căutătoare; aici se află insula frumoasei Elena. Lîna de aur este căutată nu numai în Crimeea, ci și pe cîmpiile dunărene. Mitologia clasică situează Eliseul, țara fericirii perpetue — în care este veșnic ziuă, unde nu sînt zăpezi, nu este frig niciodată — într-o insulă împădurită din Marea Neagră, nu departe de Delta Dunării. Locuitorii ei puteau să se nască din nou oricînd ar fi dorit. Aici sufletele tracilor, elenilor și ale altor neamuri erau chemate la un ospăț fără sfîrșit. Hercule, cel mai mare viteaz al populației traco-pelasge, iar mai tîrziu al celei grecești, a întrupat la început alte sensuri și a fost legat de vechiul cult al zeului Soare. Amintirea unor asemenea zei-eroi dăinuie și azi, ca strămoși ai

personajelor din baladele românești, fiind recunoscuți în multe tradiții și ritualuri folclorice. Prezența semizeului fusese de exemplu semnalată pînă tîrziu în Ada-Kaleh, insula de curînd dispărută sub apele lacului de acumulare al hidrocentralei de la Porțile-de-Fier.

Numeroase mituri grecești sînt la origine vechi mituri trace. Zei ca Zeus din Dodona, Demetra, Ares, Dionysos, Semela, Zamolxes și alții au fost preluați de greci în momentul instalării lor în peninsulă. Ritualurile la indo-europeni se compuneau, mai ales, din rugăciuni și jertfe de animale domestice, de cereale și fructe. Vatra casei, loc pentru jertfe, păstrătoare de semnificații oculte, a fost socotită în chip statornic drept loc sfînt, așa cum odinioară jertfele închinate zeilor se făceau pe altare anume, în preajma cringurilor și pădurilor. În timp ce bătrînii îngenuncheau și rosteau rugăciuni, tinerii proslăveau zeii și puterea lor prin cîntece și jocuri rituale. La traci, mare amploare aveau ceremoniile închinate lui Dionysos, iar la tracii-pelasgi, așadar din peninsula elenă, cele consacrate mamei zeilor, în latinește: *Magna Mater Deorum*. De la cultul lui Dionysos, tracul slăvit și de peninsularii greci, au derivat misterele eleusine și ceremoniile de la Delfi, așa cum Jocurile Oimpice își au obîrșia în dansurile războinicilor traci.

Cultul războinicului, de fapt al călărețului trac, însumează tradiții mitice despre viața și isprăvile unor viteji, a căror forță a căpătat treptat valori supraomenești. Semizeii erau muritori, intrau în legătură cu zeii și erau proslăviți de rapsozi hoinari sau de aezi, care cîntau în fața căpeteniilor trace acompaniindu-se de liră. Există imnuri închinate pămîntului, altele agriculturii, deci fie Magnei Mater Deorum, fie Semelei, Demetrei, Persefonei etc., toate de origine tracă.

Înainte de începerea bătăliilor, rapsozii intonau cîntece de vitejie, evocau figurile vitejilor ce puteau să îmbărbăteze, așa cum tot acești rapsozi îi însoțeau pe traci la petrecere, la nuntă sau la înmormîntare. „Eposul homeric și toată mitologia e o moștenire esențială; transportată de eleni din barbarie în civilizație", avea să spună un savant, iar această continuitate se verifică pînă în zilele noastre, între altele, prin prezența unor motive și simboluri de circulație în literatura populară românească.

Bazinul dunărean și Peninsula Balcanică sînt centre în care s-au prelucrat nu numai metalele, ci și străvechile mituri și elemente ale artei. Tracii, ilirii și grecii se întîlneau pe acest teritoriu, împrumutîndu-și reciproc idei și teme de meditație. Marele sanctuar din Hem, închinat Semelei și lui Dionysos, nu prezintă mari deosebiri față de sanctuarele de pe teritoriul Helladei — Delfi, Dodona și altele — accesibile tracilor, ilirilor și celorlalte popoare, răspîndite pînă dincolo de Hellespont — de Dardanele. Obiectele de artă și obiectele de cult ale acelei perioade vorbesc despre un fond comun de spiritualitate. În timp ce ilirii mențineau vechiul lor stil, tracii și grecii înaintau în alte direcții și spre un alt orizont.

Perioada istorică acoperită de izvoarele scrise a început înainte de secolul al VIII-lea î.e.n. Din acest moment apar inscripții cu alfabet grecesc și tot de atunci datează operele lui Hesiod, *Munci și zile* și *Teogonia*. Cercetările lui Heinrich Schliemann pun în valoare perioada miceniană și aruncă o vie lumină asupra gîndirii fantastice grecești. Regăsim, pe bază documentară, evenimente care au constituit sursele de inspirație pentru mituri și legende. Acestea se focalizează și se sedimentează în *Iliada* și *Odiseea*, care reprezintă

punctul culminant al eposului eroic de la începuturile istoriei europene. Idiomurile triburilor vorbesc despre soarta instabilă a populaţiilor preistorice, despre care Tucidide scria: „Triburile din care, prin contopire, au luat naştere grecii nu le putem socoti stabile, deoarece ele au apărut, s-au destrămat, s-au încrucişat şi s-au amestecat, au intrat temporar în alianţă, mutîndu-se dintr-un loc în altul şi contopindu-se cu populaţia autohtonă a teritoriilor în care veneau, adică în care se aşezau". Tucidide se referea mai cu seamă la etnia tracă de pe teritoriul din sudul Dunării, care a contribuit la formarea substratului elenic. Migraţiunea vechilor greci a jucat un rol însemnat în expansiunea elenilor şi hegemonia peninsulei elene în Mediterană, servind drept punct de plecare al întregii civilizaţii şi culturi europene.

Revenind la traci, adică la formaţiunile care au pregătit cristalizarea clasicităţii greco-romane, vom observa că foarte răspîndit încă din cele mai îndepărtate timpuri a fost cultul Marii Zeiţe Mame. Dar spre deosebire de Demetra pelasgilor, la traci Zeiţa Mamă poartă alt nume aproape la fiecare trib şi se leagă de cultele iniţiatice. Marea Zeiţă Mamă Demetra (la romani Ceres) este cea mai veche şi mai omagiată zeiţă a elenilor, ducîndu-ne cu gîndul la epoca matriarhatului. În cinstea ei, în Eleusis exista sanctuarul Metroon, unde se înfăţişau tainice ritualuri. Misterele eleusine erau închinate nu numai zeiţei Demetra, ci şi fiicei sale Persefona. După mit, aceste ceremonii au fost instituite de însăşi Demetra şi ele s-au contopit de timpuriu cu cultul lui Dionysos, zeul rodniciei. La origine, locuitorii Eleusisului erau traci-pelasgi, şi cultul lui Dionysos cuprindea muncile agricole şi obiceiurile domestice. Ceremoniile evocau coborîrea

Persefonei în lumea subpămînteană și cununia ei cu Hades toamna, cînd se arunca sămînța în pămînt. Totodată erau în legătură cu întoarcerea ei deasupra pămîntului, primăvara, cînd răsar semănăturile și cînd are loc cununia ei cu Dionysos.

Misterele orfice, originare din Tracia, au introdus și inițierea în viața de dincolo de mormînt. Ele îl preamăreau, în realitate, pe Dionysos Înflăcăratul, cu care se confunda zeul frigian Sabasis, deosebit de respectat atît în Tracia, cît și în Asia Mică. Mai toate motivele orfice reflectă credința nestrămutată în puterea supranaturală a muzicii și în însușirea ei de a purifica și exalta. Tracii credeau că zeii nu primesc jertfe decît de la oamenii cu cugetul curat, cei neîmpovărați de crime. Ei socoteau că atunci cînd demonul răului intră în om, acesta nu are altceva de făcut spre a se salva decît să ceară ajutor și refugiu în temple, la sfintele altare și la alte locuri sacre, adresînd rugăciuni zeilor spre a-l scăpa de cel necurat, care s-a întrupat înlăuntrul lui. Omorul și adulterul erau socotite cele mai mari păcate. Ritualul izbăvirii de păcate fusese răspîndit în Asia Mică prin cultul lui Apolo, dar a fost cunoscut și în Tracia încă din epoca timpurie, fiind legat de cultul lui Dionysos, al zeului Hermes, al lui Heracles.

Multe tradiții semnalate cu continuitate la români evocă aspecte ale acestor mituri. Regăsim astfel imaginea lui Dionysos în numeroase ipostaze. Subordonat cîndva zeiței lunii, Semela, Dionysos părea hărăzit de destin orgiilor ei. Era numit și Dentrites, adică arbore al tinereții, iar unele ritualuri, la vremea cînd înfrunzesc și înfloresc copacii, proslăvesc independența sa.

În Tracia, Dionysos a fost reprezentat în primele perioade ca taur alb, dar la greci, Hermes l-a transformat în berbec, fiindcă locuitorii din Arcadia erau

păstori, iar soarele intra în constelaţia berbecului în sărbătorile primăverii. Hiadele, cărora Hermes le-a încredinţat pe Dionysos, au căpătat nume noi, ca Înalta, Şchioapa, Gălăgioasa, Mînioasa. Zeul Dionysos se arăta ca leu, taur ori şarpe, acestea fiind emblemele de zodiac ale anului împărţit în trei părţi. El s-a născut iarna, ca şarpele, ceea ce face ca în unele reprezentări să poarte o ghirlandă de şerpi; a devenit leu primăvara, iar în toiul verii a fost omorît şi devorat, ca taurul, iedul sau cerbul. Cînd îl atacau titanii, el se întrupa în aceste ipostaze.

Cultul zeului Dionysos a fost cu greu acceptat de eleni. Credinţa lor în el avea mare înrîurire mai cu seamă asupra femeilor, care cădeau în extaz, strigau şi dansau cu demenţă în timpul ritualurilor ce i se consacrau. Prin aceasta el amintea de patria lui de origine, Tracia (spaţiu unde s-au continuat numeroase dansuri, încheiate într-un fel de delir), în această ţară generatoare de poezie, leagăn al misterelor evocînd pe Sabasis sau pe Bacchus-Dionysos, pe Dionysos Înflăcăratul, care suferă, moare şi învie din morţi. De obicei, Dionysos îşi anunţa venirea în noile ţinuturi cucerite răspîndind printre femei o stare de vrajă. Cronicarii Antichităţii arată că în Italia de sud tensiunea produsă de dansurile dionysiace atingea paroxismul. Orgia şi extazul erau cele două caracteristici ale cultului lui Dionysos. Slujitorii săi produceau extazul prin sunetele asurzitoare ale instrumentelor, prin strigăte şi jocuri furioase. Lîngă Roma, la Albano, se sărbătoreau în păduri, o dată pe an, bacchanalele sau saturnalele, şi atunci femeile purtau obiecte simbolice ale maternităţii sau virilităţii, proslăvind astfel bucuria vieţii, a naturii şi fecundităţii.

După ce s-a întors din Egipt, Orfeu s-a suit în corabia argonauţilor, după cum se spune, şi a plutit pînă în Colchida, iar cîntecul lui a astîmpărat furtunile şi i-a ajutat pe navigatori să înfrunte pericole fără număr. Căsătorit cu Euridice, Orfeu s-a instalat pe meleagurile Traciei. Într-o zi, Euridice s-a întîlnit cu Aristeu şi acesta a dat s-o sărute. Ea a încercat să scape, a fugit, dar a călcat pe un şarpe, a fost muşcată de el şi a murit. Orfeu a coborît în Tartar, sperînd că o va readuce în viaţă. Cîntecul lui i-a fermecat pe luntraşul Charon, pe Cerber, pe cei trei judecători ai morţilor, înmuind pînă şi inima feroce a lui Hades. Aşa a readus-o pe Euridice pînă la suprafaţa pămîntului, dar, nerespectînd făgăduiala de a nu o privi pînă cînd nu vor ajunge la lumina zilei, a pierdut-o pentru totdeauna — temă reluată în numeroase variante în literatura şi dramaturgia modernă.

Tradiţia spune că atunci cînd Dionysos a apărut pe neaşteptate în Tracia, Orfeu a refuzat să-i aducă omagii şi să i se închine. Atunci, Dionysos a pornit împotriva lui menadele, care l-au tăiat în bucăţi. Capul lui plutind pe rîul Herno continua să cînte, pînă a ajuns la mare, pe ţărmul unei insule. Frumoasele semnificaţii ale acestor întîmplări mitice exprimă poetica gîndirii oamenilor de pe aceste locuri şi profundele teme filozofice care îi preocupau.

Divinizarea Soarelui, ca părinte al tuturor lucrurilor, exista şi la traci. Sofocle arăta că, la călăreţii traci, soarele este pomenit drept cea mai dragă şi mai veche flacără.

Născut pe munte, Hermes, unul dintre cei mai vechi zei traci, a fost înfăşat de mamă-sa cu grijă şi aşezat în ciurul pentru vînturarea grîului. El a crescut

 însă atît de repede, că, îndată ce s-a întors mamă-sa,

el a și pornit în căutare de aventuri, motiv des prezent în basmele poporului român. Hermes era protectorul turmelor și uneori era înfățișat cu un berbec în brațe. În eposul lui Homer, el devine emisarul zeilor și conducătorul sufletelor moarte în împărăția lui Hades. De asemenea, este ocrotitorul drumeților, iar odată cu dezvoltarea schimburilor negustorești, devine și zeul ocrotitor al acestei meserii. Este pomenit și ca zeu al mincinoșilor, dar și ca protector al tineretului și atleților. După ocuparea Imperiului persan de către Alexandru Macedon, cînd în Asia și în Egipt apar cele dintîi state și colonii grecești, Hermes, cel provenit de la traci, se identifică cu zeul Tot, zeul egiptean al științei și magiei.

Cu multe rezonanțe în folclorul românesc, Prometeu, titanul al cărui cult traco-thesalic este îndeobște cunoscut, a fost adus la lumina epocilor moderne în primul rînd de tragedia lui Eschil. El este socotit drept cel mai de seamă titan, pedepsit de Zeus pentru că a furat focul și l-a dăruit oamenilor, dîndu-le acestora posibilitatea de a trăi mai fericiți. Zdruncinînd autoritatea zeilor din Olimp, Prometeu se înscrie între marii răzvrătiți, a căror origine trebuie căutată însă în adîncimile istoriei trace. Din păcate, niciodată nu vom cunoaște primele lui întruchipări.

Ne-am putea opri, astfel, la mulți strămoși ai zeilor eleni. Am putea să vorbim despre Cronos, Ares, Hera, Zeus, Artemis, fecioara arcului de argint, inclusă ca toți ceilalți în familia zeilor și zeițelor din Olimp. Am putea urmări ritualurile transmise și necontenit metamorfozate către zilele noastre pe teritoriul din sudul și din nordul Danubiului. Mitologia clasică elenă, și apoi cea romană le-au făcut să intre în tipare definitive, în timp ce multe din ipostazele și faptele lor stră-

vechi, legate de organizarea primitivă a societății trace, au fost date uitării. Și, totuși, nu se poate să nu ne dăm seama de faptul că istoria Greciei avea înaintea ei istoria altor popoare și că, dintre aceste popoare, tracii cei numeroși merită în primul rînd atenția cercetătorului modern.

Într-un fel, istoria trebuie privită și prin prisma ei poetică, iar destinul și evoluția unor popoare, văzute în cuprinsul unei metafore. Vechii ocrotitori ai turmelor și păstorilor au căpătat, asemenea lui Pan, îndeletniciri mai însemnate printre zeii olimpici, și așa cum zeul trac devine protectorul întregii naturi, ei devin exponenții unui sistem de activități mai cuprinzător și mai evoluat. Refăcînd imaginea unui filozof, vom putea spune astfel că nu grecii au fost primii copii minunați ai Europei, ci străvechii traci, de la care ne vin cele mai îndepărtate și uimitoare ecouri.

LEAGĂNUL EUROPEI

În ultima vreme a făcut senzație, în zona Porților-de-Fier, descoperirea unor așezări preistorice, localitatea Lepenski-Vir fiind socotită drept una din cele mai vechi, poate chiar cea mai veche așezare omenească europeană. Sud-estul Europei, considerat demult ca parte fundamentală integrantă a continentului nostru,

în trecut reprezenta Europa însăşi. Herodot, vorbind despre marşul persan împotriva Greciei, pomeneşte despre trecerea oştilor prin „Europa", de unde rezultă că acest teritoriu era situat în Tracia. Exista şi o provincie romană denumită Europa, ceea ce dovedeşte continuitatea acestei noţiuni, la origine legată de masa mare a triburilor trace.

Dar cine erau străvechii locuitori ai acestor teritorii, azi obiectul unor cercetări intensive, menite să aducă la cunoştinţa prezentului o lume care părea iremediabil pierdută pentru ştiinţă?

Izvoarele istorice nu abundă în informaţii şi date asupra lor. Studii asupra preistoriei Europei vorbesc despre o origine comună a populaţiei primordiale, stabilită pe locurile omului neolitic de aici şi ale pelasgilor. Nu precizează însă prea bine zona. Ipoteze de lucru emise recent, după căutări şi reflexiuni bazate pe lucrări mai vechi (*Dacia preistorică* a faimosului arheolog, istoric şi folclorist român Nicolae Densusianu), socotesc că „leagănul Europei" ar trebui căutat în arcul munţilor Carpaţi şi la Dunăre.

De aici, prin transhumanţă, o ramură s-ar fi îndepărtat spre Orient, ajungînd de la iarnă la vară, în căutare de păşuni, pînă în India îndepărtată, cea fertilizată de Ind şi de Gange. Epopeea acestor „arieni", deveniţi din păstori cuceritori ai noilor teritorii pentru turmele lor, ar fi lăsat urme adînci în povestirile Upanişadelor indiene şi numele personajelor respective s-ar regăsi în toponimia din zona carpato-danubiană, îndeosebi în Banat şi Transilvania. Aceste ipoteze de lucru, bazate pe deducţii logice, pe similitudini de toponimie şi limbă, ca arhivă istorică a poporului, pe folclor şi pe mitologie, sînt în curs de publicare.

Pe de altă parte, mitologia tracică înlesnește identificarea localităților și denumirilor cedate sau transmise tracilor odată cu zeitățile tracice, ca Dionysos — zeul dragostei, Artemis sau Bendis — zeitatea vînătorii, pomenită de Platon, Ares — zeul războiului, și legendarul Orfeu, cîntărețul căruia i s-au închinat munții, pădurile și animalele. Însuși Giambattista Vico a remarcat continuitatea tradiției orfice, ocupîndu-se, în studiile sale referitoare la Homer, de acest transfer de zei.

Tracii au fost ramura rămasă la fața locului, dezvoltîndu-se și separîndu-se într-o sută de triburi, în timp ce altă ramură s-a detașat spre Occident. Ilirii, neamul vecin, înrudit cu tracii și veneții, au intrat în Italia, s-au stabilit pe ambele maluri ale Mării Adriatice, fapt dovedit de existența orașelor ale căror silabe finale sînt „ona": Salona, Ancona, Arona, Verona. Există însă și ramificații pînă în țările baltice, unde, după unele opinii, denumirile de „lituan" și „leton" ar deriva de la „latin" (ceea ce nu implică neapărat originea latină a acestor populații, ci, de exemplu, faptul că acolo s-au putut afla de timpuriu centre de cultură latină etc.), și, în același chip, „daino" ar fi „doina" tracoromanilor de azi.

Neamurile sud-estului așezate în Italia au dat naștere italilor și latinilor, rămînînd nelămurită originea și numele etruscilor. Limba latină originară, o limbă vulgară, departe însă de latina clasică vorbită de Cicero, era apropiată de limba originară preromanică, vorbită în leagănul carpato-danubian, după cum o arăta însuși Ovidiu, care, deși clasic, a învățat-o și s-a delectat scriind ocazional, în exilul său pe țărmul Mării Negre, versuri în această limbă.

Asemănarea dintre limba latină vulgară și limba tracilor și ilirilor a explicat, în parte, miracolul romanizării rapide și lesnicioase a populației din sud-estul european și, în chip aparte, a dacilor, precum și numărul redus de cuvinte tracice conservate în limba română de azi, cu aspect total diferit.

TRACII, PREZENȚĂ GEOGRAFICĂ, SPIRITUALĂ ȘI CONȘTIINȚĂ EUROPEANĂ

Populația aborigenă rămasă la fața locului, în arcul carpatin și pe văile Dunării, s-a dezvoltat treptat, întinzîndu-se ca o pată de ulei în toată Peninsula Balcanică, cu excepția Peloponezului și a coastelor presărate cu orășele și porturi elene, atît în Mediterană, cît și de-a lungul Bosforului și al unei părți din Marea Neagră. Puternica răspîndire a tracilor l-a făcut pe Herodot să scrie că „după indieni, nația cea mai numeroasă sînt tracii, iar dacă ar fi uniți, ar fi de nebiruit". Herodot călătorise, văzuse multe, iar relatările sale despre traci sînt verosimile.

Într-adevăr, pe vremea părintelui istoriografiei, Roma nu se afirmase și nu ajunsese să constituie acel puternic stat euro-mediteranean, imperiul multinațional și poliglot care, la apogeul său, avea aproape treizeci de milioane (potrivit recensămintelor de pe vremea lui August și a altor imperatori) sau cincizeci—șaptezeci de

milioane de locuitori (potrivit statisticii întocmite de cercetătorul german Maier). Națiuni care să depășească un milion de oameni erau foarte puține. Înșiși grecii nu erau constituiți într-o unitate națională și nu se poate afirma că aceia care foloseau limba greacă, sau erau formați în cultura greacă, în numeroasele lor „poleis" (orașe-cetăți), numărau milioane de oameni. Populația, în genere, era redusă numeric, căci explozia demografică în lume constituie un fenomen caracteristic timpurilor moderne.

Ca atare, bazîndu-ne pe afirmațiile lui Herodot și fără a-i socoti pe grecii săi, așezați de marele istoric, în chip explicabil, pe treapta cea mai înaltă, putem spune că, în secolul al V-lea înaintea erei noastre, tracii erau națiunea cea mai însemnată în Europa. Cunoscuți și sub numele de geți sau daci, ei s-au extins în nord pînă în regiunea Vistulei inferioare, a Oderului mijlociu și în platoul Boemiei. În est, ei ajungeau adesea pînă la Bug și la Nipru. În sud, ei s-au întins nu o dată pînă în Asia Mică.

Istoria seminției dace urcă pînă în epoca eneolitică (mileniul al treilea î.e.n.). Arheologii vorbesc mai curent de poporul *trac*; *dacii* — geții — sînt ramura, situată la nordul Dunării, a marii populații trace. Este cunoscută, prin tradiția antehomerică a grecilor, întreaga importanță a culturii trace. Or, lucru remarcabil, anumite fenomene de cultură grecească, de origine tracă, se regăsesc în folclorul românesc (cum a dovedit savantul Nicolae Densusianu în lucrarea sa *Dacia preistorică*). Permanența elementului „trac" atît în mitologia greacă, precum și în folclorul românilor este o dovadă despre vechimea acestei culturi.

Totuși, în „stadiul rasial" al Europei, acela al extensiei semințiilor, epocă *anterioară* primei sinteze

culturale a Europei (care este Imperiul roman), orice mişcare de populaţie n-are decît o semnificaţie demografică. Dacii, cunoscuţi în Europa orientală din anul 1800 î.e.n., vor fi obligaţi să iradieze. E o „explozie demografică" a rasei. Împinşi totodată de sciţii veniţi din stepele ruseşti (şi anterior din Asia), dacii se orientează spre nordul, vestul şi sudul european, de la începutul primului mileniu î.e.n. Harta lui Ptolemeu ne arată cu precizie expansiunea dacilor, care a avut loc între 900 şi 500 î.e.n. Fenomenul este strict demografic. Nu va fi de mirare că vom găsi, mai curînd decît o naţiune sau un stat, nişte triburi dace care, în felul triburilor germanice, poartă nume diferite. Astfel, în nord (în partea Vistulei) îi găsim pe *costobocii transmontani*, care sînt daci, după cum o atestă, de asemenea pe harta lui Ptolemeu, numele oraşelor (davele): Susudava pe Oder. Mai la vest se află poporul *arsieţilor*, dac şi acesta, care stă la originea oraşelor Arsenian şi Arsekvia din Silezia cehă. Trei alte triburi dace sînt menţionate mai la sud: *saboţii*, *bizii* (de la besii traci) şi *piengiţii* (sau, după Vasile Pârvan, *piegeţii*). Oraşul Singone (la s-e. de Brno) aminteşte de numele dac al Singidavei. Alte triburi dace pe malul *Marus*-ului (care aminteşte Mureşul românesc, odinioară *Maris*-ul dac), actualul March, constituie elementul cel mai occidental al expansiunii dacice. Ne-am lungi enumerînd toate triburile dace de care va fi vorba în momentul cînd îl vom vedea pe Traian gata să supună pe dacii lui Decebal, pentru a „pacifica" *(pax romana)* partea orientală a Europei. Să ne amintim totuşi că cei mai importanţi printre triburile dace sînt *carpii* (locuitori ai Carpaţilor), care, vreme îndelungată, vor trăi în sînul Imperiului roman ca „daci liberi", în munţi.

Oricum, dacii își terminaseră, către anul 500 î.e.n., mișcarea lor de expansiune. În momentul cînd Herodot îi introduce în istorie (cu prilejul episodului persan) dacii aveau format un stat pregătit, la rîndul său, să răspundă atacurilor altor seminții.

Tracii, în ansamblu, au tot atîta importanță ca și marile seminții ce constituie fondul etnografic european. Mai întîi fiindcă tracii sînt elementul european al întregii Europe de est și de sud-est: traci din nordul Dunării, în principal daco-geți, și traci din Peninsula Balcanică. Apoi trebuie să ținem seama de întreg aportul imediat al tracilor în cultura europeană, care se formează odată cu sintezele succesive: daco-romană la nordul Dunării, eleno-tracă, macedo-greacă și romano-tracă în Balcani. Fie cu romanii sau cu grecii, tracii sînt fondul etnic cel mai bogat și cel mai hotărîtor pentru stilul cultural în această zonă europeană.

Herodot ne spune că „rasa tracă este cea mai întinsă (după indieni)". Este un adevăr: tracii ocupă o suprafață uriașă, de la Marea Egee și din vestul Asiei Mici pînă în munții Boemiei și stepele de la est de Nistru, spre Bug și Nipru.

Vecinii lor sînt, așadar: sciții (de rasă iraniană) la est, germanii la nord-vest, slavii la nord-est, celții (și germanii) la vest, ilirii la sud de Dunăre și grecii în sudul Peninsulei Balcanice. Această seminție este totuși o *națiune*, după cum precizează N. Iorga: „Tracii sînt [...] o singură națiune ca limbă, ca obiceiuri și ca religie". Totuși, existența lor începe prin triburi a căror tradiție s-a continuat sub diferitele nume, pe care și le-a ales seminția, schimbîndu-și uneori și felul de a vorbi în decursul timpului. Este cazul edonilor, bessilor, aștilor, crobizilor (sau crobuzilor), tribalilor,

sailor, paiţilor, sirilor, dardanilor, coraliilor, kikonilor, dasareţilor, hibrienilor şi al multor altor triburi. E de înţeles remarca lui Herodot că „dacă tracii ar fi uniţi, ei ar fi stăpînii lumii". Dar ne aflăm tot într-o epocă în care conştiinţa Europei nu depăşeşte stadiul rasial. Ceea ce explică sensul *demografic* al existenţei lor: mişcări migratorii, căutare de terenuri pentru a trăi etc. Adevărul este că tracii, ca toate seminţiile care formează Europa geografică a momentului, sînt o naţiune în mişcare, ignorînd frontierele. Expansiunea tracă nu este fenomen european decît pe plan geografic. Seminţia atinge Nistrul şi teritorii la est de el, pentru a se *limita*, ca rasă europeană, cu popoarele venite din Asia. Ea se întinde spre Asia Mică pentru aceleaşi raţiuni. Ea chiar încearcă să ocupe Europa nordică şi occidentală pînă în Germania. Această expansiune tracă, la fel cu mişcarea celţilor (dar în direcţie opusă), nu are sens european decît în planul rasial. Ea dezvăluie că la baza conştiinţei biologice a Europei se află un tezaur tracic important.

Desigur, era lui Pericle a fost neîntrecută în civilizaţie şi cultură. Dar valorile culturale create în nucleul central al triburilor trace, adică în bastionul transilvănean, nu trebuie trecute sub tăcere. Aceste comori ne sînt azi ceva mai bine cunoscute, ca şi valorile spirituale, dezvoltate pe vechiul teritoriu al României de azi. Aici par să fi apărut primii sihaştri europeni. Secole de-a rîndul, medicina pusă în legătură cu vindecarea sufletului şi-a dovedit virtuţile. În marile centre fortificate se produceau obiecte artistice din aur şi din alte metale extrase din minele Carpaţilor. Căci această zonă, după epoca neolitică şi epoca bronzului, a cunoscut şi fierul, minele preistorice înscriindu-se între documentele arhaice ale Banatului. De mare valoare

sînt statuetele de bronz de la Năieni, coiful de aur găsit la Poiana-Coţofeneşti, falera de aur de la Herăstrău, tezaurele de la Craiova şi Agighiol. Înşişi grecii îşi procurau obiecte preţioase, simbol de civilizaţie înaintată, din inima ţării tracilor.

Nu numai Herodot, ci şi alţi autori greci vorbesc despre elementul războinic înregistrat „primo loco" în Tracia. Se pare că un rege trac ar fi afirmat că dacă n-ar fi război, nu s-ar putea stabili nici o deosebire între el şi un om de rînd! Dar ceea ce interesează mai mult este ipoteza de lucru potrivit căreia prima industrie, prima zonă industrială a Europei, ar fi situată in arcul carpatin. Metodele de extracţie a minereului de aur şi zdrobirea lui cu ajutorul sistemelor mecanice, bazate pe forţa apei, deşi cu totul depăşite, mai pot fi regăsite la diferite muzee ale tehnicii populare. Acestea, pentru epoca la care ne referim, erau maşini de înaltă tehnicitate, produse de mintea ageră a unor oameni inventivi, trăiţi la munte, unde condiţiile de viaţă sînt, în genere, mai grele decît la şes.

Nici sursele de energie n-au lipsit în zona carpatină, apa fiind folosită încă de la început nu numai pentru morărit, dar şi pentru alte munci industriale. Aici a existat combustibil din abundenţă. Lemnul pădurilor, în primul rînd, dar şi cărbunele, care n-ar fi exclus să fi fost folosit de pe atunci, aşa după cum ţiţeiul a fost folosit întotdeauna pentru osiile de car, sau, în medicină, pentru vindecarea unor boli de piele. Spre a păstra linia de continuitate a acestei demonstraţii, putem remarca faptul că nici azi ihtiolul n-a fost scos din farmacia mondială.

Toate aceste activităţi presupun o evoluţie remarcabilă a tehnicii şi un rafinament aparte în măiestria şi gustul pentru bijuterii. Influenţele orientale şi scitice

nu au lipsit, deoarece schimburile comerciale au fost continui încă din timpuri străvechi. Faptul că ele se produceau cu mare intensitate în țara tracilor presupune însă o industrie de bază care, ca și astăzi, constituie un elocvent indice de dezvoltare. Minele de sare completau activitatea minieră, fiindcă sarea, în timpurile antice, era la mare preț, și pentru transportul ei se organizau caravane. Un asemenea aspect al economiei îl relevează tradiția unui oraș al sării ca Salzburgul, unde, pînă în timpurile moderne, episcopul își asigura veniturile din traficul cu sare.

Ca probă a puternicei dezvoltări a economiei patriarhale trace sînt numeroasele tezaure de aur (peste două sute) deoscoperite în ultima vreme și despre care ziarele italiene au scris recent, arătînd că miracolul comorilor din această zonă industrială nu mai constituie o legendă.

Agricultura și creșterea vitelor erau exercitate de traci pe scară întinsă, iar lanurile aurite ale Bărăganului, atunci în parte acoperit și de codri, au atras nu numai atenția populațiilor din răsărit, ci și a celor din sud. Încercarea lui Alexandru Macedon de a trece dincolo de Dunăre, spre a răpune populațiile trace agricole, dar războinice, nu a dat rezultate și el a fost nevoit să se retragă, nu fără admirație pentru iscusința și vitejia triburilor băștinașe. Cu gîndul la metalul prețios al munților, ostașii lui Alexandru înaintau prin spicele de aur ale grîului atît de înalt, încît lancea era folosită pentru a croi cărări.

Bogăția sporește în funcție de numărul oamenilor, așa că ne putem întreba: cîți traci au existat pe aceste meleaguri spre a realiza avuțiile care luau ochii popoarelor vecine și a putea să înfrunte Imperiul roman ajuns la Dunăre, neliniștindu-i cu expansiunea sa?

UNIFICATORUL TRACILOR, BUREBISTA

Cel mai priceput și mai însemnat rege care s-a ocupat de unificarea tracilor, într-o măsură mult mai largă decît regii odrisilor de la sudul Dunării, a fost Burebista. În timpul domniei sale peste tracii din nord, el a reușit să cuprindă poporul trac, cunoscut sub diferite denumiri regionale, formînd un stat a cărui populație a fost apreciată la două milioane și jumătate de locuitori. Această operă gigantică se petrecea pe timpul lui Caius Iulius Caesar, care a simțit vrăjmășia și opoziția tracilor atît în „Europa" (adică în peninsulă, numită astfel de greci), cît și la nord de Dunăre, în Panonia, după cîte se pare. Numele lui Burebista a rămas legat de reducerea plantațiilor viței-de-vie, o măsură nu numai disciplinară, dar impusă și de morala austeră a marelui preot Deceneu.

Desigur, oștile lui Caesar erau numeroase și bine instruite, totuși nu trezeau frica oștilor regelui trac Burebista, care era pe punctul de a-l înfrunta pe imperatorul roman dacă acesta n-ar fi fost asasinat în anul 44 î.e.n. Năzuia oare Caesar să adauge la titlul său de Galicus și titlul de Tracicus sau Dacicus, cum i-a fost atribuit mai tîrziu împăratului Traian? Legături între Burebista și Brutus par să fi existat, chiar dacă acesta împreună cu Cassius și alții erau „republicani" convinși pînă-n măduva oaselor, iar Burebista era un rege, *rex dacorum* sau *rex tracorum*. Paradoxul istoriei arată că, în timp ce tracul Burebista se apropia de Brutus, împotriva lui Caesar, acesta se alia cu regina Egiptului ptolemeic, Cleopatra, care se mîndrea cu

descendența ei din Alexandru cel Mare, deci cu descendența ei traco-macedoneană.

Statul lui Burebista avea totuși un caracter suficient de popular pentru a-l apropia de statul republican roman. Deosebirile dintre clasa conducătoare și popor pare-se că nu erau chiar atît de mari cum ar fi înclinați unii să creadă. Aurul tracilor încărca suficient vistieriile țării, care, în afară de construirea și fortificarea orașelor, nu-și risipea tezaurele în războaiele preventive de apărare legitimă împotriva invadatorilor din nord și din Orient, în genere călăreți, ca sciții.

Așa-zisele lui ofensive, sau mai degrabă incursiuni, în sudul Dunării erau condiționate de necesitatea opoziției față de expansiunea romană, intensificată după cucerirea Greciei. Cucerirea Macedoniei, în urma războaielor macedonene, transformase și această zonă în provincie romană. Toată activitatea războinică romană din sudul Dunării apropia vizibil legiunile romane de marele bastion liber al tracilor, de regatul lui Burebista. Ideea libertății la traci, ca și la greci, era înrădăcinată în conștiințe. Nu putea să fie suportată ideea unei cuceriri sau a unei dominații străine. De aceea Burebista se pregătea să apere glia țării, iar Caesar să răpună un rege pe care îl socotea prea puternic.

Fiind vorba de tracii din *sudul* Dunării, asupra cărora s-a extins între primii stăpînirea romană — care nu putea acționa acolo altfel decît avea să se manifeste la *nordul* Dunării — se pune fireasca întrebare: ce au fost macedonenii antici, unificați și ridicați la rangul de putere internațională, care au impresionat Antichitatea, rămînînd legendari și purtînd în mare falā numele regelui lor, Alexandru Macedon? Greci, desigur, n-au fost, căci erau în permanente războaie cu ei, iar cînd aceștia n-au respectat tratatele, au pri-

mit lecții sîngeroase, cum a fost distrugerea Tebei. Compasiune de rasă și semințic nu au simțit macedonenii față de greci, pe care regele Filip, și apoi succesorul său, Alexandru, au căutat să-i unifice prin cucerire. Mama lui Alexandru era din Epir, iar această regiune muntoasă nu atrăgea populația grecească. Alături, din Iliria pînă în Dalmația, erau lirii, veri buni cu tracii, și, deci, nici din această zonă mama lui Alexandru nu putea să-și revendice origini elenice. În Panonia și în nordul ei dăinuia de asemenea o populație tracă băștinașă, deși împestrițată cu celți. Alte neamuri, în nord, au fost și ele absorbite de populația autohtonă, alcătuită din traci. Substratul acesta etnic și biologic al tracilor a fost întotdeauna preponderent, și nu numai numericește. De aceea, există o înrîurire firească între neamurile dunărene de azi, prin elementul tracic, care a constituit urzeala de bază a noilor popoare.

Dată fiind marea răspîndire a tracilor, afirmată de Herodot, romanii luaseră obiceiul de a-i denumi cu nume felurite, după regiunile unde erau instalați. Poate că aceste denumiri și le dădeau ei înșiși, pentru o mai lesnicioasă identificare a ținutului lor originar. Aceiași traci au ajuns să fie numiți daci și geți în nordul Dunării, sau moezi în sudul Dunării, sau bessi în centrul peninsulei. Relativ tîrziu, în vremea împăratului Justinian, tracii romanizați de la Constanța treceau drept schiți sau sciți, cum a trecut și Dionysios Exiguus, creatorul cronologiei noastre, deoarece această regiune, în care năvălitorii au fost absorbiți, mai purta numele de Scytia Minor. Deși felurit denumită, populația era însă aceeași, căci meleagurile centro-orientale ale Europei aparțineau tracilor. Dimpotrivă, numele

originar al Constantinopolului a mai păstrat multă vreme numele eponimului trac, legendarul Byzas.

Potrivit geografiei greceşti, la un moment dat Tracia antică era una şi aceeaşi cu Europa şi reprezenta restul continentului sau ţării de dincolo de oraşele lor, iar obiceiul s-a păstrat pînă azi în limbajul curent, întîlnindu-se frecvent în Grecia expresia: „la noi este aşa, dar în Europa e altfel".

ROMANIZAREA

Procesul de romanizare a tracilor a început prin contacte comerciale, apoi prin bătălii şi cuceriri, a continuat după căderea lui Burebista şi s-a desăvîrşit în secolul al II-lea. După cucerirea Daciei de către împăratul Traian, patria tracă din nordul Dunării a fost transformată într-o provincie romană cu numele de Dacia Felix. Prea fericită nu se poate spune că a fost Dacia după instaurarea legiunilor romane, căci nici o ţară nu se poate bucura după pierderea libertăţii!

Mulţi n-au putut să suporte invazia romană — care introducea sistemul juridic al imperiului, drumuri de piatră şi oraşe tot de piatră, cum a fost noua Sarmizegetusa, devenită Ulpia Traiana — şi s-au retras în munţi şi spre nord, îndeosebi în Maramureş şi în Ţara Oaşului, unde carpo-dacii mai păstrau un nucleu al

tracilor liberi. Această situaţie a dăinuit mai bine de un secol, pînă cînd romanizarea şi amestecul cu populaţia latină, venită să se aşeze pe aceste plaiuri bogate, a dat roadele aşteptate şi a pacificat pe răzvrătiţii fugari, iar aceştia n-au mai fost de atunci remarcaţi în istorie sub vechiul lor nume.

Cucerirea Daciei de către romani s-a desăvîrşit în mai multe etape. Noul rege erou al tracilor, Decebal, izbutise să întărească statul trac și să-l pregătească pentru confruntări decisive cu legiunile romane. Diferite bătălii s-au încheiat cu tratate menite să-i transforme pe acești oameni îndîrjiți în apărătorii frontierelor romane. Așa a ajuns marele imperiu roman să plătească, drept soldă aliaților săi traci, anumite tributuri, discutate și stabilite de Senatul și poporul roman. Unii istorici au remarcat diferența de nuanță comportată de aceste plăți și nu s-au sfiit să mărturisească adevărul, astfel transmis pînă în zilele noastre, privitor la solda-tribut datorată de romani geto-dacilor. De aceea, cel mai mare soldat roman încoronat, hispanicul Traian, s-a decis să spele această rușine și să cucerească Dacia, transformînd-o în provincie romană. În vremea lui hotarele imperiului au trecut dincolo de Dunăre. Este semnificativ că în Dobrogea, și chiar în Moldova răsăriteană, pînă în Bugeacul Basarabilor, numele lui Traian s-a legat de niște valuri enigmatice, ale căror rămășițe dăinuie încă.

După o rezistenţă vitejească, cele două războaie ale regelui Decebal cu împăratul Traian s-au încheiat, şi victoria acestuia din urmă (106) a deschis seria festivităţilor de triumf, care au durat şase luni de zile, fiind finanţate de tezaurul capturat din Dacia. Probabil că Forul Traian, cheie de boltă a forurilor imperiale, precum şi capodopera lui, Columna, au fost

construite cu prada de război. Dacă ne gîndim că și ramura latină se trăgea, la urma urmei, din trunchiul comun traco-iliric, am fi înclinați să subliniem contradicțiile istoriei și dorința de dominare a unora asupra altora, cum atît de plastic s-a întîmplat de atîtea ori în istorie — în Peninsula Italică, în perimetrul germanic etc.

Romanizarea a fost rapidă și desăvîrșită pînă la contopirea completă a limbii tracice preromane în noua limbă latină vulgară, care devenise limba de circulație în tot imperiul. Tocmai această înfrățire a celor două limbi explică fenomenul conservării a foarte puține cuvinte trace originare, dintre care unele se regăsesc în limba iliro-albaneză de azi, după cum o confirmă cu multă logică academicianul francez de curînd dispărut, Louis Armand.

Noii traci au vorbit astfel noua limbă, dar elementul etnic nu s-a modificat prea mult, cu toată masiva infuzie a fenomenului roman. Desigur, printre coloniști au existat numeroase elemente înrudite, de proveniență sud-dunăreană. Formula „ex toto orbe", definind obîrșia ostașilor și coloniștilor romani aduși în Dacia, ar putea să fie considerată o exagerare retorică. Pe lîngă tipurile romane, îndeosebi printre țăranii din Țara Moților și Maramureș, se regăsește tipul clasic al tracilor, al celor ce reprezintă expresiv continuitatea masivă a dacilor liberi. Pînă în zilele noastre, obiceiurile lor, felul de a se îmbrăca, de a munci, scoțînd aurul din străvechile mine sau prelucrînd lemnul pădurilor din Alpii Carpatini, se regăsesc în formele lor primordiale. Tot astfel, pînă la poalele Munților Tatra, în Volohia, trăiesc munteni care nu vorbesc limba urmașilor tracilor, dar casele lor de lemn, înfățișate turiș-

tilor ca niște vii muzee, sînt construite aidoma cu ale descendenților tracilor de la Carpați și Dunăre.

Cea mai întinsă parte din țara tracilor, astfel împărțită, a fost inclusă în Imperiul roman, iar cea rămasă în nordul Daciei, din pricina fărîmițării statului în mici organizații politice, ușor de luat sub stăpînire de popoarele de nord și de răsărit, a fost călcată adesea de nomazii care au început să se pună în mișcare. Neamul tracic s-a menținut peste și în ciuda formelor statale care i s-au suprapus și chiar a schimbării limbii. Urme ale substratului comun trac se regăsesc azi în Balcani, în Panonia; locuitorii au împrumutat în general limba semințiilor stabilite ulterior în aceste locuri. Deși reduși ca număr, oaspeții năvălitori veneau înarmați și se stabileau de fiecare dată ca o castă militară guvernatoare. Cu timpul au fost asimilați, deoarece puterea de supraviețuire a tracilor s-a dovedit fără limită.

Dar poate cea mai puternică afirmare a lor a fost încercarea idealistă de a salva și restaura muribundul Imperiu roman.

PATRUZECI DE TRACI ȘI ILIRI ÎMPĂRAȚI ROMANI

Cînd centrul de gravitate al apărării Imperiului roman s-a deplasat de la Rin la Dunărea de Jos și recrutarea legiunilor a impus atragerea populației locale, elementul tracic și iliric a început să pătrundă în armată.

Cei ce s-au împotrivit Imperiului roman — ca gladiatorul trac Spartacus, genialul apărător al sclavilor exploatați, în anul 71 î.e.n. — au devenit campionii cei mai viteji ai apărării imperiului și ai Romaniei. La un secol după moartea lui Traian, nucleul armatei romane a ajuns să fie alcătuit numai din traci și iliri, iar curînd după aceea a apărut șirul impresionant al celor patruzeci de împărați romani de origine tracă și ilirică, între Maximinus Trax și Focas (235—610).

Idealistul Decius, apărătorul Moesiei, a fost primul împărat căzut în luptă. Regalian a fost socotit de istoricii contemporani ca rudă apropiată a lui Decebal. Cei patru șefi ai cavaleriei romane, urcînd pe tronul Romei cu numele de Aureolus, Claudius, Aurelianus, Probus, proveneau din Peninsula Balcanică. Orașul modern italian Pontirilo, denumit în trecut Pons Aureoli, ne amintește de moartea tragică a lui Aureolus. Succesorul lui, Claudius Gothicus, din Serbia de azi, salvează imperiul. Marele Aurelian, restauratorul unității romane, cel care a lichidat anarhia militară, a construit zidurile Romei și orașul francez Orléans — numit mai înainte Aurelianum — s-a văzut nevoit să retragă din Dacia Traiană administrația și armata (271) spre a putea să recucerească Palmyra și Galia. Probus, visînd un imperiu pacificat, a folosit trupele pentru lucrări edilitare în regiunea dunăreană și a fost ucis de soldații nemulțumiți.

Unul dintre cei mai mari „caesari-ciobani" (cum îi numește exegetul lor, Alexander Randa, în studiile sale, se pare cele mai cuprinzătoare cunoscute pînă în prezent în problema acestor împărați, *Die Trako-Illyrische Kaiserzeit*, în curs de apariție, și *Der Balkan Schlüsselraum der Weltgeschichte*) a fost Diocletian (284—305), care dă imperiului un aspect cu totul nou.

Centrul de gravitate al imperiului devine „iliricul", adică spaţiul balcanic, de unde vine şi noul „colectiv imperial", tetrarhia lui Maximinus, Constantinus „Chlorus", Galerius, Daia, Severus, Licinius, toţi de origine danubiană. Dar şi mai important este rolul marelui Constantin (306—337), creatorul imperiului creştin şi al noii capitale, Constantinopol, oraşul cel mai de vază al istoriei universale după Roma.

Figura ultimului renumit împărat păgîn, Iulian Apostatul (361—363), rămîne legată tot de lumea tracică. Iulian a fost salvatorul Galiei şi creatorul metropolei pariziene. Cînd tracii, în mod vremelnic, au fost înlocuiţi cu împăraţi de altă origine, imperiul s-a prăbuşit. Şi iarăşi a fost salvat de un şir impresionant de generali şi împăraţi de origine dunăreană, ca Aëtius din Durostor, care l-a învins pe Attila, Constantin al II-lea, Leon cel Mare. Şi, în sfîrşit, trebuie să înregistrăm restaurarea imperiului prin opera lui Justinian (527—565) şi a generalului trac Belizar. Elita oştilor lui Justinian provenea din regiunile tracice. Un „numerus dacicus", adică un batalion de daci, forma garnizoana Romei recucerite. Interesant de ştiut la ce s-au gîndit aceştia cînd s-au văzut, după sute de ani, stăpînii Forului Traian şi ai Columnei sale!

Tot traci au fost şi cîţiva dintre succesorii lui Justinian, ca Tiberiu al II-lea, denumit de cronicari „cel mai frumos dintre împăraţi şi cel mai frumos dintre oameni, iubind întreaga lume şi de toată lumea fiind iubit". Ultimul din şirul acestor împăraţi traci a fost un ofiţer energic, comparabil cu Maximinus Trax. Sfîrşitul său a fost tragic. După ce a fost jupuit de viu, a fost ars şi aruncat în Bosfor de adversarii care l-au răsturnat. Lui Focas, ultimul împărat de obîrşie

tracă, i-a fost dedicată ultima coloană din Forul Roman, cea care-i poartă numele. Deși a fost un tiran, a rămas memorabil prin faptul că a donat Panteonul de la Roma bisericii, ceea ce a prilejuit apoi sărbătorirea zilei tuturor sfinților.

În această eră, grecii au dat un singur împărat Imperiului roman, Baziliskos, și acesta pentru că se înrudea cu fata unui împărat de origine tracă, Leon cel Mare, din tribul bessilor. S-a întîmplat aceasta chiar în 476 e.n., anul prăbușirii Imperiului occidental roman.

În spațiu, numai cinci sute de metri separă Columna lui Focas de Columna lui Traian. În realitate însă și în timp, distanța dintre ele acoperă cinci secole de covîrșitoare însemnătate istorică pentru întregul sud-est european și Imperiul roman.

Teritoriul traco-iliric nu prezenta decît a șaptea parte a imperiului și a zecea parte a populației Imperiului roman, dar tracii și ilirii au purtat multe secole pe umerii lor greutatea militară gigantică, „demnă de un Atlas", cum se exprimă mai înainte citatul savant Alexander Randa. Această epocă traco-iliră a Imperiului roman a lăsat urme de neuitat în istoria culturii europene, dar și consecințele sfîrșitului ei au fost extraordinare. Blocul traco-iliric devenise și scutul imperiului, dar și elementul de coeziune între cele două jumătăți ale lumii greco-romane. Urmările rupturii acestui scut și ale dezarticulării lui au fost considerabile. Bizanțul s-a izolat, Roma abandonată a devenit papală, Orientul a uitat limba latină, Occidentul a uitat limba greacă. Dezbinarea Europei viitoare avea să fie decisă pentru cel puțin o mie cinci sute de ani.

Un celebru savant german, Franz Altheim, susține în cartea sa *Împărații soldați (Die Soldatenkaiser)* cît de importantă a fost hotărîrea Daciei pentru o romanitate care nu numai că a vrut să fie romană, dar era chiar romană. Este important că tocmai unul dintre cei mai marcanți împărați romani de origine tracică, adică Aurelian, care, precum se pare, a introdus în armata romană steagul cu balaurul dacic, a fost nevoit să se retragă din Dacia Traiană la 271. Operația nu s-a făcut, cum s-a obișnuit a se spune, sub presiunea dușmanilor. Aurelian se hotărîse să scurteze frontiera imperiului, pentru a recuceri provinciile pierdute la răsărit și apus. Dacia era provincia cu hotarul cel mai lung al imperiului, un cap de pod în nordul Dunării, hotar a cărui extindere corespundea cu a zecea parte a frontierelor imperiului ca atare.

Acțiunea a reușit, iar de aici înainte Dacia Felix rămînea să înfrunte singură, pentru o mie de ani, valurile migrațiunii popoarelor.

Această migrațiune se produce sub presiunea mongolilor, exercitată violent împotriva hunilor. Populațiile stepelor mongole se puseseră astfel în mișcare, pătrundeau pînă în inima Europei și învingeau, la rîndul lor, triburile germanilor răsăriteni. Prin trecătorile din nordul Maramureșului pătrundeau unitățile sau semințiile — hoardele — hunice. Neamurile slave se apropiau și ele de hotarele imperiului, învingînd pe cale mai pașnică și invadînd teritoriile germanice, care slăbiseră granițele.

Regiunea sud-dunăreană a țării tracilor a fost organizată în *Dacia Ripensis* și *Mediterranea*, astfel că, în realitate, strămutarea principalelor autorități și a legiunilor, datorită lui Aurelian, se făcea tot pe un teritoriu trac, romanizat cu mult înainte și care, prin această deplasare, se romaniza și mai mult. Istoricul austriac Jung a subliniat că prin această operă a lui Aurelian s-ar fi creat în Dacia Ripensis și Dacia Mediterranea o conștiință dacă, iar aceasta a dat un impuls puternic imperiului, întărindu-l prin împărați originari din această zonă.

„Barbarii" — așadar migratorii — de neam germanic n-au dăinuit prea mult în țara tracilor, îndreptîndu-se și așezîndu-se în cele din urmă în Italia și în Spania, unde au adus, prin celebra confuzie dintre goți și geți, mitul lui Zalmoxe, Burebista și Deceneu, care a dăinuit în Spania pînă în veacul al XVII-lea, în timp ce arcul getic pătrundea în stema statului spaniol.

În vremea războiului de 30 de ani, gînditorul spaniol Saavedra Fajardo pomenea de „geții care se cred nemuritori" astfel: „Creian la immortalidad del alma... depreciaban la muerte y generosamente se ofrecian a los peligros... cuando tronaba, disparaban los arcos contra el cielo en favor de sus dióses... el rey Boruista, come prudente, reconociò gran disposisión de aquella gente para las artes y ciencias y las introdujo entre ellos, dándoles por maestro a Diceneo, su consejero, gran filósofo" („Credeau în nemurirea sufletului... disprețuiau moartea și se ofereau în mod generos primejdiilor... cînd tuna, trăgeau cu arcurile împotriva cerului ca să-și apere zeii... regele Boruista, ca un rege capabil, recunoștea marea aptitudine a acestei ginte

pentru arte și științe și le introducea, dîndu-le ca maestru pe consilierul său, Diceneo, un mare filozof").

Este demn de reținut faptul că în Spania, care a dat tracilor pe cuceritorul Traian, mitul dacic a supraviețuit infinit mai intens decît pe alte meleaguri.

Pe cîtă vreme neamurile germanice nu s-au stabilit în Dacia, neamurile slave, venite precum se pare din regiunile mlăștinoase ale Pripetului, s-au așezat atît în nordul, cît și în sudul Dunării, printre tracii romanizați. Mai puțin pricepuți decît localnicii în meșteșuguri și în cultivarea pămîntului — deprinderi mult mai înaintate în aceste părți europene decît în ținuturile lor de baștină — slavii au deprins firesc practicile din locurile noi, unde se așezaseră, adică ale populației autohtone. Întotdeauna s-a impus civilizația înaintată, nu înapoierea (ceea ce s-a numit: barbaria, de la *barbaros*, în grecește: străin), căci omul tinde de la natură spre mai bine. Astfel, slavii au învățat să se îmbrace, să se comporte după felul european. La fel, au adoptat noi deprinderi în materie de hrană, de locuit, de artă și, desigur, și-au însușit și termenii proprii aborigenilor mai civilizați, în timp ce ei le-au transmis acestora știința lor și nomenclatura aferentă în privința păstoritului.

Adoptarea s-a făcut și pe plan familial, prin căsătorii mixte. (Este caracteristic faptul că în limba românească a pătruns cuvîntul slav „nevastă".) Desigur, limba s-a îmbogățit prin cuvinte asimilate treptat. Împrumuturile lingvistice nu au fost egale, căci latina vulgară vorbită de traco-romani era mai bogată decît limba noilor-veniți. Se susține că hunii, cînd au sosit în Europa, aveau un limbaj limitat la patru sau cinci sute de cuvinte. Studiul filologiei pune bine în evidență fenomenul formării limbii române actuale, care păs-

trează vechiul fond de cuvinte și structura gramaticală, dar se colorează în coabitarea cu limba slavă impusă, prin misionarismul religios de origine bizantină și prin forța dominatorilor, ca limbă de stat oficială.

Din amestecul cu populațiile băștinașe locale s-au născut ceea ce se cunoaște sub denumirea de națiuni slave noi din sudul Dunării — bulgari, sîrbi, croați, muntenegreni ș.a. — și, cu toate că noile populații își schimbaseră limba, ele nu puteau să nu păstreze și un oarecare fond lexical de la localnici. În nordul Dunării, limba slavilor în trecere spre sud nu s-a putut impune, nu îndestul de cuprinzătoare spre a înlocui un instrument de comunicare mult perfecționat, adaptat perfect spiritului locuitorilor și ambianței lor naturale. Nici organizații statale nu au creat, populația băștinașă menținîndu-se compactă, spre deosebire de cea din sud, aparent asimilată, dar prezentînd un fenomen specific de absorbție prin raport cu noii-veniți, înfățișîndu-se sub numele acestora. Azi, în Bulgaria și Serbia, se subliniază importanța contactului continuu cu populația băștinașă traco-romană. Astfel, cu prilejul primului Congres de tracologie de la Sofia, în anul 1972, s-a subliniat însemnătatea marilor împărați de origine traco-ilirică și s-a vorbit de Galeriu, căruia i se atribuie intenția de a fi voit să preschimbe Imperiul roman într-un Imperiu dac: „daciscum cognominaretur". Arcul lui Galeriu dăinuie și azi la Salonic, în Grecia.

Imperiul răsăritean a mai fost multă vreme stăpînit de împărați de origine tracă. Cel mai important dintre ei, fără îndoială, a fost Justinian, creatorul dreptului european. Instalat în castelul său somptuos de pe coastele Bosforului, Justinian a înfrumusețat Noua Romă, a reorganizat Imperiul de răsărit, încercînd să-i

păstreze caracterul roman și latin, precum reiese din legislația întemeiată de dînsul și din actele oficiale. Opera cea mai prețioasă a lui Justinian a fost definitiva inventariere a legilor, apărute pînă la acea dată în Imperiul roman, codificarea și transmiterea lor pentru posteritate. Cuprinse sub titlurile *Pandectele* și *Digestele* (530—533), aceste două opere juridice au devenit faimoase și constituie cel mai prețios patrimoniu al culturii latine în acest domeniu. Fără codificările și transcripțiile lui Justinian, dreptul roman s-ar fi pierdut de-a lungul secolelor.

Pînă în anul 1926, dreptul lui Justinian a mai fost în vigoare subsidiară în Basarabia și la el se putea apela dacă nu existau alte dispoziții moderne. Dacă în timpurile noastre legislațiile s-au întemeiat în toate țările lumii civilizate pe sistemul juridic roman, aceasta se datorește clarviziunii împăratului umanist și „just", cum însuși numele său și al familiei din care se trăgea i-o impunea, destinîndu-l unui rol excepțional în istorie.

Contemporan cu fiul de țăran Justinian, un alt trac de pe malul Mării Negre, Dionysios, deși calificat drept călugăr scit, a dat o mare contribuție de cultură și civilizație, creînd și lansînd, la Roma, noua eră creștină, în anul 526 e.n. Priceput în istorie și profund cunoscător al *Sfintei Scripturi*, al astronomiei și al tuturor deciziilor luate la diferite concilii ecumenice, el a calculat, la cererea papii, data Paștilor pe nouăzeci și nouă de ani înainte și, cu acest prilej, a propus datarea istoriei creștine și europene cu începere de la nașterea întemeietorului acestei religii. În felul acesta, anul 754 U.C. (*ab Urbe Condita* — de la întemeierea Romei) devenea anul 1 A.D. *(Anno Domini)*.

Așadar, tracii au dat însemnate contribuții spirituale și materiale la constituirea noii civilizații și astfel

prezența lor a continuat să dăinuie în istorie. Din păcate, însăși istoria plasează pînă azi existența acestui mare popor într-o zonă enigmatică și greu accesibilă, dar conturul principal al țării lor îl mai putem contempla în imaginea unei constelații de cetăți și orașe din Dacia Traiană. Denumirea lor sună straniu pentru românii de azi: Porolissum, Apulum, Potaissa, Germisara, Azizis, Berzovia, Acidava, Napoca, Drobeta, Dierna, Sucidava, Amutrium. Unele, ca Drobeta (Turnu-Severin) și Napoca (Cluj), și-au reluat locul pe harta modernă a României. Ptolemeu înșiră o serie de orașe dacice pe care le reproducem după *Istoria românilor* de C. C. Giurescu și D. C. Giurescu: „1. *Dokidava* (poate Dacidava; comparat cu topicul Dakiviza), în partea de nord a Crișanei; 2. *Arcobadara*, situată de Ptolemeu spre est de Porolissum, deci prin ținutul Rodnei sau al Bistriței; 3. *Trifulon*; 4. *Patridava* și 5. *Carsidava*, așezate tustrele în ținutul costobocilor, în nordul Moldovei; 6. *Petrodava*, după Ptolemeu în Moldova centrală, la vest de Siret; s-ar putea să fi fost pe locul actualei Piatra-Neamț; 7. *Sangidava*, pe valea de sus a Mureșului, cam prin părțile Topliței; 8. *Utidava*, în Moldova, spre sud de Petrodava; 9. *Marcodava*, prin mijlocul Transilvaniei, spre nord-est de Apulum; 10. *Ziridava*, în extremitatea de vest a Daciei, spre Tisa mijlocie, poate la Cenad, pe Mureș, unde sînt urme romane; 11. *Singidava*, la sud de Munții Apuseni, poate pe Mureș, în regiunea Devei; 12. *Comidava*, în partea sud-estică a Transilvaniei, în hotarul comunei Rîșnov; 13. *Ramidava*, poate la Drajna-de-Sus; 14. *Zusidava*, prin nord-estul Munteniei; 15. *Zurobara* pus de Ptolemeu în nord-vestul Banatului; 16. *Netindava*, în estul Munteniei, pe lîngă Ialomița; 17. *Tiason*, în Muntenia centrală, spre vest de Netindava; 18. *Ar-*

cina, prin Oltenia de mijloc sau de nord; 19. *Sornon*, aşezat în sudul Munteniei, prin Vlaşca. Spre răsărit de Siret şi în apropierea lui, Ptolemeu indică trei localităţi cu nume specific dace: 20. *Zargidava*; 21. *Tamasidava* şi 22. *Piroboridava*. Prima e mai spre miazănoapte, prin judeţele Vaslui sau Neamţ; cea de-a doua ar veni aproape de vărsarea Bistriţei; pentru cea de-a treia s-a propus, şi nu fără temei, de către Radu Vulpe, identificarea cu aşezarea de la Poiana, de pe malul stîng al Siretului, aproape de confluenţa Trotuşului."

ROMANIA DE SUD

Nici în Imperiul bizantin n-a lipsit intensa afirmare a latinităţii. E adevărat că influenţa grecească continua să crească mereu şi limba greacă domina statul şi viaţa lui culturală. Sub dinastiile Heraclizilor, Isaurienilor şi Frigienilor, imperiul căpătase un caracter oriental în substanţă şi în formă, încît numai numele de Noua Romă şi de Romania păstrau amintirea originii sale. În peninsulă, relatinizarea s-a făcut pe altă cale, şi anume prin cucerirea Constantinopolului în cea de-a patra cruciadă, din 1204.

În Peloponez, numele de Romania se transformase în Moreea, Nauplea devenise sub veneţieni Napoli di

Romania, iar cruciadele, care trecuseră prin Peninsula Balcanică și prin Constantinopol, fuseseră alcătuite din catolici latini. Prea plăcute amintiri n-au lăsat. În unele ținuturi cucerite de cruciați s-a introdus limba franceză, în altele limba italiană sau, mai bine zis, dialectul venețian, așa încît și azi limba greacă modernă păstrează foarte multe cuvinte vechi venețiene. Limba vorbită curent în Grecia se subdivide azi în trei — cea vorbită de popor, cea ecleziastică și cea oficială, în acte și în Parlament.

Se știe că dominația latină pe ruinele fostului Imperiu bizantin a fost de scurtă durată. Bizanțul, fărîmițat în trei state — imperiul Comnenilor la Trebizonda, despotatul Epirului și statul Lascarizilor din Asia Mică — renăștea. Paleologii recucereau Constantinopolul, dar Bizanțul nu mai era o mare putere, cel puțin din punct de vedere material. A păstrat însă comorile tradiției antice, printre care și informațiile atît de prețioase despre traci, înrîurind, prin funcțiunile lui spirituale, noile state formate în Peninsula Balcanică. Bulgaria și Serbia au împrumutat multe aspecte culturale și politice ale acestui ultim Imperiu bizantin renăscut, ca, de pildă, vulturul bicefal, devenit simbol al statului bulgar și sîrbesc. Acesta a rămas pînă în veacul al XX-lea simbolul Albaniei. În teribilul război civil din veacul al XIV-lea, purtat între „dreapta" și „stînga" bizantine, s-a afirmat pentru întîia oară familia împărătească a Cantacuzinilor, după tradiție de obîrșie tracă, originară, precum se pare, din Migdonia, în nordul orașului Salonic. Mai tîrziu, Cantacuzinii aveau să joace un rol important în istoria românilor.

Spre deosebire de Romania din sudul Dunării, care se păstra în cadrul unor frontiere flexibile, în Romania de nord nu se poate vorbi de o administrație centrală. Aici s-au format o seamă de mici organizații județene, în frunte cu un judex, șef al unei văi sau al unei depresiuni împresurate de munți, care au luat numele de „țară". Așa au fost Țara Bîrsei, Țara Loviștei, Țara Hațegului, Țara Oașului, Țara Făgărașului etc. Ele formau mici unități organice din punct de vedere economic, dar mai ales din punct de vedere militar, deoarece apărarea, în fața atîtor invazii, constituia aspectul primordial al oricărei organizații politice. (Situația, dealtfel, nu diferă mult de cea de astăzi, cînd problema securității se ridică pe primul plan și cînd toate eforturile conducătorilor de state sînt îndreptate spre asigurarea condițiilor politice pentru dezvoltarea și prosperitatea economică.)

Cînd organizația cuprindea mai multe județe și judecii recunoșteau autoritatea unei căpetenii mai mari, aceasta lua numele de „ban", șef al unui „banat" ca acela al Timișoarei, al Severinului, al Olteniei. Numele unor judecători sau bani, ca Menumorut, în Maramureș, Gelu și Glad, în Banat, au rămas în scriptele și legendele românilor.

Lipsa de unitate a statelor mai mari a făcut ca aceste formațiuni politico-juridice să fie învinse și, chiar dacă la început li s-a păstrat o funcție administrativă și un raport feudal de vasalitate similar cu acela al comitatelor din Occident, dominatorii maghiari le-au uni-

ficat într-un principat care cuprindea întreaga Transilvanie, ţara de dincolo de păduri, sau Ardeal, un termen de origine tracă (Ardelion), cum figurează în izvoarele bizantine. Pentru mai sigura dominare a Transilvaniei, ca şi pentru apărare împotriva invaziilor din est, au fost introduse nuclee de populaţie nouă, în primul rînd secui, şi apoi au fost colonizaţi saşii. Noii dominatori au devenit mandatarii şi intermediarii politicii religioase papale, încercînd, fără succes, dar cu multă tenacitate, să schimbe limba şi religia populaţiei băştinaşe printr-o acţiune de prozelitism catolic.

Păstrînd fondul de tradiţii tracice, românii au fost creştini încă de la naşterea lor, iar episcopul Ulfila, cel care i-a creştinat pe goţi, pare a fi fost urmat în acţiunea sa de episcopul Niceta din Remesia (Moesia de altădată), considerat a fi primul episcop al românilor. Tracii romanizaţi se rugau în limba latină, pe care o foloseau şi la manifestările lor politice, şi, prin episcopi şi preoţi de neamul lor, se legau de singura bază centrală creştină recunoscută, care era Roma.

Odată cu dezvoltarea Imperiului roman de răsărit şi bizantinizarea Romaniei sud-orientale, s-a dezvoltat şi forţa corespunzătoare bisericească, întrucît biserica a fost o structură de care imperiul nu se putea lipsi, după cum vechea Romă, în toate formele sale statale (regat, republică, imperiu), a avut întotdeauna şi un Pontifex Maximus religios. Adesea, această funcţie era în mîinile aceleiaşi persoane, devenită astfel şi consul sau împărat şi şef al bisericii.

Slavii au fost creştinaţi de călugării greci Metodie şi Chiril — care au creat pentru ei şi un nou alfabet, derivat din cel grecesc — şi de elevii lor, între care Clement de Ohrida. Spre mai uşoara lor creştinare, aceştia au introdus slavona în biserică. Cnezatele şi voievodatele

din sudul Dunării au impus, la un moment dat, noua limbă bisericească nu numai populației tracice, ci și bulgarilor, populație mongolă stabilită aici în număr suficient pentru a domina, însă nu și pentru a înlătura specificul trac. Tracii s-au menținut și au ajuns să dea principi ca aceia din familia Asăneștilor, întemeietorii imperiului numit vlaho-bulgar al populațiilor din nordul și sudul Dunării. Slavii numeau populațiile băștinașe de traci romanizați cu un cuvînt nou: vlahi sau valahi, derivînd mai curînd de la cuvîntul german „Walsche", și întrebuințat pentru totalitatea neamurilor romanice, decît de la latinul „flaccus". S-a mai afirmat că ar fi în legătură cu goticul „Wolf" sau „Wolfin", adică lupoaică. Legenda lupoaicei era adînc înrădăcinată în lumea latinității, însă și tracii, și îndeosebi cei din Dacia, aveau legendele lor inspirate de această fiară. Numele de dac derivă de la lup, după cum bine arată Mircea Eliade în volumul său *De la Zalmoxe la Ginghis-Han*. Și cuvintele „olasz" și „olah", cu care maghiarii îi definesc pe italieni și pe români, atribuindu-le într-un cuvînt aceeași comună origine, pare-se că ar deriva tot din cuvîntul gotic, avar sau poate alan, absorbit de limba maghiară — „Wolf", adică lup.

Tracii s-au numit — și au fost numiți și de către unele dintre populațiile vecine — români, iar de către slavi, valahi. Termenul a trecut și în limba greacă, astfel că în toată regiunea de la Carpați și din Balcani s-a utilizat forma de „vlahi" sau „vlasi". De aici și denumirea pentru aromâni, aceea de cuțovlahi.

Începînd cu secolul al X-lea, forțele politice locale au ajuns să impună limba slavonă și în bisericile românești, sub amenințarea tăierii limbii acelora care vor

 mai folosi în slujbe și rugăciuni latina. Astfel, tracii

romanizaţi din nordul şi din sudul Dunării au ajuns să se roage într-o limbă care nu era a lor, iar acest fapt a contribuit nu puţin la slavizarea populaţiei din sudul Dunării. Fraţii Metodiu şi Chiril au devenit apostolii slavilor şi au orientat misiunea apostolică spre episcopia din Ohrida — sau Ocrida — de pe lacul cu acelaşi nume. Pe măsură ce legăturile cu Roma slăbeau, se întăreau cele cu Noua Romă, Constantinopolul. Cu bizantinizarea Romaniei de sud-est şi dezvoltarea bisericii creştine de la Bizanţ, paralel şi ca o completare a puterii politice de aici, s-au creat premisele unei autonomii bisericeşti, care au dus, în secolele următoare, la faimoasa schismă şi dezbinare, cu afurisenii reciproce din partea celor doi pontifi ai bisericii creştine, cea de expresie latino-occidentală şi cea bizantino-orientală.

Traco-românii n-au făcut niciodată vreo schismă, folosind limba latină în biserică pînă în secolul al IX-lea, iar apoi pe cea slavă, pentru alte şapte sau opt secole, urmînd apoi, într-o anumită proporţie, limba grecească, şi anume în literatură, nu în biserică, pentru alte două secole, şi întorcîndu-se, în sfîrşit, definitiv la limba română. Depinzînd ecleziastic de episcopiile din sudul Dunării, deoarece abia în ultimele secole au fost create episcopii şi în nordul Dunării, românii s-au trezit depinzînd de Noua Romă. Biserica de aici a devenit un bastion de apărare împotriva prozelitismului catolic, care, deşi latin, se prezenta sub forma expansiunii cu obiective politice (ale monarhiei de la Buda sau ale celei de la Viena), scut şi faţadă comodă pentru realizarea planurilor de subjugare naţională.

În toată această perioadă, de la detaşarea de Romania bizantină şi organizarea populaţiei băştinaşe în

mici state, pînă în perioada construirii noilor state ale cuceritorilor, avem date politice și culturale comparativ mai puține, atît sub forme colective, cît și sub forme individuale. Prin secolul al X-lea a apărut însă un mare călugăr, fondator al mănăstirii Sfîntului Nicolae în sudul țărilor scandinave, pe lîngă orașul lui Dumnezeu (Göteborg sau Götenburg), numit Petrus de Dacia.

Să fie oare un trac romanizat, originar de prin părțile Daciei, acest Petrus, sau numai trecător vremelnic prin aceste locuri? Să fie vorba de o greșeală de grafie, întrucît Danemarca, numită în trecut Dania, era uneori confundată și cu Dacia, după cum Jordanes a confundat în mod intenționat, spre a cîștiga mai mare prestigiu, numele goților săi cu al geților din Dacia, scriind *Historia getarum* în loc de „gotorum", atît de mare fiind prestigiul acestei Dacii Felix? Îndoiala ar putea fi în parte înlăturată dacă ne adresăm lui Zangirolami, cercetătorul arhivelor venețiene. El arată că Sfîntul Nicolae era un sfînt oriental, protector îndeosebi al românilor împotriva tătarilor. Ideea o întărește prima biserică din Lugoj, al cărui turn se mai conservă și astăzi; această biserică a fost ridicată sub hramul Sfîntului Nicolae, după invazia tătarilor din 1241 și distrugerea cetății.

Nu este exclus ca mănăstirea Sfîntului Nicolae din Scandinavia, azi în ruine, folosită pentru spectacole estivale de evocări istorice și avîndu-l ca protagonist pe Petrus de Dacia, să reamintească de existența unui trac de prin părțile dunărene și nu de vreun pelerin din Dania, țară unde sfîntul este prea puțin cunoscut și venerat.

Istoria Europei începe cu Roma. Fără îndoială, un fond biologic originar luase încă de mai înainte în stăpînire teritoriul european. Însă în dispersiunea popoarelor şi a grupărilor lingvistice — consecinţă inevitabilă a expansiunii sale — fondul biologic indo-european se diferenţiază în sînul lui însuşi, pînă la a-şi deveni străin lui însuşi, fără nici o unitate.

Roma este cea căreia îi datorăm începutul istoric al armonizării Europei, acţiunea care debutează, în Antichitate, cu „Imperiul roman", se continuă cu „lumea latină" şi continuă pînă în epoca actuală în cele mai diverse forme. În fiecare moment istoric, noi cîştiguri de ordin spiritual şi material reflectă imperativul şi şansele Europei.

Admirabil destin acela al satului de pe malul Tibrului, care devine *Urbs eponima* a cezarilor, a papilor şi devoţilor unei Europe unite mai întîi geopolitic, apoi, cînd această „unitate europeană" s-a sfărîmat, a rămas uriaşa iradiere a culturii romane unificatoare. Două milenii şi jumătate de existenţă nu i-au micşorat cu nimic prestigiul, nici misiunea sa, chiar cînd, uitîndu-se pe sine, „Roma nu mai era în Roma". Cu toate acestea, conştiinţa care îl creează şi îl fundează pe omul „naţiunii europene" n-a fost niciodată posibilă fără opera politică, militară şi spirituală a Romei. Chiar dacă omenirea n-a descoperit puterea *logosului* decît la Atena, încarnarea lui simbolică în chip uman la Bethleem şi universalitatea lui la Paris, întotdeauna a fost nevoie ca Roma să adăpostească, să legifereze

și să valideze spiritul european. „Trebuie să recunoaștem, scrie A. Karquel în *Europa, aventură omenească*, că fiecare cucerire romană a servit pentru a întări mereu mai hotărît marșul acestei țări a continentului, a acestei lumi occidentale europene spre universalitatea ce pare a fi, pentru ea, un scop, un final grandios în propășirea geniului rasei europene." E adevărat că, după cuvîntul lui Seneca, „omul trebuie să privească lumea ca locuința comună a speței umane". Filozoful roman avea chiar atunci conștiința nu numai a universalității omului (pe care grecii o cunoșteau de cinci secole), ci și a *lumii europene*, în care oamenii sînt „membrele unui uriaș trup". Imperiul roman realizează în istorie această „boltă care nu se susține decît prin agregarea tuturor părților sale". Pentru a fi înțeles și realizat unitatea, în *pax romana*, a tuturor grupurilor biologice (de la gali la traci), Roma este întîiul oraș al Europei.

UN SAT PE CELE ȘAPTE COLINE

Legenda, ca și istoria fundării Romei, este exemplară pentru Europa. Ea arată voința de „unificare", de „universalitate" și de „responsabilitate". Nu e de mirare că, și la șapte secole după „evenimentul originar", istorici ca Titus Livius, Dionysios din Hali-

carnas sau Plutarh şi poeţi ca Virgiliu, Ovidiu sau Properţiu, istorisesc şi cîntă fundarea Oraşului imperial.

În mod sigur, primii locuitori ai Romei, în epoca neolitică, sînt ligurii. După tradiţie, înaintea sosirii colonilor, din Alba (a căror aşezare marchează începutul *istoric* al *oraşului*), se aflau aici cascii, care au fost, dealtfel, nimiciţi de vecinii lor, latinii din Septimontium.

Legenda, recunoscută de istoria nu mai puţin... legendară, fixează întemeierea Romei în anul 753 î.e.n. Ea vorbeşte de aventura minunată a doi fraţi, Romulus şi Remus, care pun cele dintîi temelii ale unui oraş, unde exilaţii din Alba pot găsi refugiu. Dar fiecare dintre fraţi alesese locul care i se păruse lui mai potrivit pentru întemeierea oraşului: Romulus pe Palatin, Remus pe Aventin. Discordia între fraţi face cu neputinţă ca cele două aşezări — *Roma quadrata* şi *Remorium* (sau *Regnarium*) — să fie reunite într-un singur oraş. Mai rău încă, Romulus sapă şanţul care trebuia să separe oraşul său de acela al fratelui său. Iar Remus este ucis pentru că a voit să atenteze la „proprietatea" lui Romulus.

Numai după înmormîntarea lui Remus în Remoria se apucă Romulus de construirea cetăţii. „El adusese din Tyrrenia oameni ca să-l îndrume şi să-l înveţe în amănunt riturile şi formulele ce trebuiau respectate, ca într-o ceremonie religioasă. Se săpă, cam în locul pe care-l numim azi Comice, o groapă circulară, unde fură depuse ofrande, din cele a căror folosire este îngăduită de lege sau e făcută trebuincioasă de la natură. La sfîrşit, fiecare zvîrli înăuntru un pumn de pămînt adus din locul de unde venise şi se amestecă totul laolaltă. Dădură acestei gropi numele « mundus », la fel ca Olimpului. Apoi, trasară în jurul acestui centru

urma zidului împrejmuitor al orașului, dîndu-i forma unui cerc. Întemeietorul, punînd plugului său un brăzdar de bronz, îi înjugă un bou și o vacă, apoi îi mînă, răsturnînd pe urma liniei circulare pe care o trăseseră o brazdă adîncă. Bărbați îl urmează, care sînt însărcinați să arunce în interior bulgării de pămînt pe care plugul îi ridică și să nu lase vreunul afară. Aceasta e linia care marchează locul zidurilor; el se numește « pomerium », cuvînt alcătuit din bucăți de cuvinte și care înseamnă « în spate sau după ziduri ». Acolo unde vor să pună în zid o poartă, se trage brăzdarul, se ridică plugul și se lasă un loc gol. Astfel se consideră drept sfînt zidul întreg, în afară de porți. Dacă se socoteau și porțile drept sfinte, n-ar fi putut, fără teamă de mînia divină, să treacă nici lucrurile trebuitoare care intră în oraș, nici lucrurile necurate care se aruncau." (Plutarh, *Viețile oamenilor iluștri — Romulus.*)

Plutarh mai precizează că „orașul a fost întemeiat în a unsprezecea zi înaintea calendelor lui mai: este un punct asupra căruia s-a căzut de acord, și romanii sărbătoresc această zi, pe care o numesc *ziua de naștere a patriei lor*".

Cu toate acestea, istoria obiectivă a întemeierii Romei ni se pare încă mai elocventă pentru destinul Europei. Căci de la început asistăm la o *acțiune federativă* a mai multor sate latine așezate pe Palatin, care se unesc pentru a deveni *Urbs*, orașul Roma.

Geografic, Palatinul cuprinde două versante distincte: la vest, *Germalul;* la est, *Palatualul* (sau *Palatuarul*). Cînd mărunta colonie albană ajungea pe Palatin, ea alegea Germalul. Acolo este locul unde oamenii legendarului Romulus se stabilesc în a lor

„Roma quadrata" — formă geometrică preferată pentru *opidum*-urile lor de priscolatini.

După legenda oficializată, Roma a fost fondată deci în secolul al VIII-lea î.e.n. În fapt, ea este rezultatul unei istorii ce se întinde pe mai multe secole. Încă în secolul al X-lea î.e.n. găsim, în afară de satul de pe Germal, un alt sat, numit *Fagutal*, așezat pe versantul occidental al Esquilinului. Trebuie totuși să așteptăm secolul al VII-lea î.e.n. pentru ca alte sate să fie fundate: *Palatualul*, *Querquetalul* (sau *Querquetual)*, *Quirinalul* (cu vetrele anexe ale *Viminalului*) și *Velia*.

Toate sînt sate de origine și cu populație latine. Numai satele de pe Germal și Fagutal sînt mai vechi decît data stabilită de legendă (secolul al VIII-lea î.e.n.). E drept că pe Aventin (unde s-ar fi așezat Remus), pe care îl desparte de Palatin valea (să fie oare „șanțul" lui Romulus?) *Murcia din Septimontium*, exista un sat neolitic cu populație ligură, mult mai vechi.

Oricum ar fi, satele latine formează un grup omogen și coerent. Cu excepția Quirinal-Viminalului, care rămîne o colonie sabină, cele șapte sate așezate pe cele șapte coline au conștiința originii lor și a intereselor lor comune. În zorii umanității europene — considerată drept conștiință istorică în marș — șapte sate, de cîteva mii de vetre abia, hotărăsc să *fuzioneze*. Fără îndoială, astăzi ni se pare perfect normal ca oamenii să tindă la unitate, dar această idee, pe plan politic, este *o idee romană*. Ea vine exact de la păstorii și agricultorii latini, locuind cele șapte coline, acum 2700 de ani.

Liga septimontială cuprinde cele șapte sate latine: Germal, Palatual, Velia, Fagutal, Cispius, Oppius și

Sucusa (o parte din Querquetual). Este o încercare de fuziune, de unitate politică a Palatinului. „Federaţia palatină" e un eveniment revoluţionar. Ea este sămînţa ce va creşte în pămîntul italian, căreia Europa îi va fi fructul.

Evident, această Romă primordială — care dealtfel nu poartă încă numele ilustru de *Urbs* — exclude cele trei coline care fac parte din Roma istorică: Aventinul, Capitoliul şi Quirinalul. Pe de altă parte, „Federaţia palatină" este mai ales religioasă; *Oraşul* nu este încă un oraş, ci un sat mare federat, numit *Septimontium*. Pe planul social, el reuneşte trei triburi: ramnii, tiţii şi lucerii. După tradiţie, se apreciază că Septimontium era condus de un rege, cu comiţii şi un Senat. Din acest moment, pare-se, începe expansiunea „Romei preetrusce", cu cuceririle ei legendare: Antemnae, Caenina, Crustumerium (răpirea Sabinelor, distrugerea Albei, episodul horaţilor şi curiaţilor). Istoricii subliniază cu deosebire căderea metropolei albane şi ridicarea Septimontiumului — sat cu întindere de 20 de kilometri — ca metropolă a *Latiumului*. Dar ei nu vorbesc încă de Roma ca *oraş* decît începînd cu venirea etruscilor.

ROMA ETRUSCĂ

Marşul — care se şi constituie ca o înaintare către unitate — al satului roman este oprit de etrusci. Mai exact, acest popor, stabilit între Apenini şi Marea Tireniană, profită de căderea Albei, pentru a pune

stăpînire pe Latium și, încetul cu încetul, pe peninsulă. Începînd cu secolul al VII-lea î.e.n. și timp de un secol și jumătate, cît durează ocupația etruscă, Roma pare să-și fi uitat destinul său latin. Pe plan politic va fi încercată o formulă de unitate, care, nefiind romană, nu va avea nici o șansă de viitor; căci ea e lipsită, în îngustimea ei etruscă, de viziunea și vocația continentală.

Rînd pe rînd ligurii și umbrii (la nord-vestul peninsulei) sînt etruscizați. Pentru a se descotorosi de greci (stabiliți în sudul și sud-estul peninsulei), etruscii se aliază cu cartaginezii, popor semit din nordul Africii. Miza este supremația asupra Mării Tireniene, pe care o controlează „imperialismul" focean (grecii din Marsilia). „Aliații" etrusci și cartaginezi obțin victoria de la Alalia (în Corsica). Este prima dată istorică în acest secol al VII-lea î.e.n. cînd vedem lumea europeană (în limitele sale geopolitice de atunci) împărțită și dominată de forțe străine. În adevăr, etruscii veniți din Asia și semiții din Africa încheie un tratat, pentru a-și atribui zonele de influență. Etruscii iau Campania și Corsica, în timp ce cartaginezii iau Sicilia și Spania. Elenismul, acest element constitutiv al Europei, este oprit. În schimb, ideea politică etruscă și civilizația etruscă sînt cele care procedează la transformarea peninsulei.

Ne putem întreba dacă secolul de dominație etruscă n-a fost un rău necesar pentru poporul latin. Cînd etruscii iau Latiumul, Roma nu e decît un sat — Septimontium. *Piatra* care construiește *Urbs*-ul este nu numai un material, ci și o idee politică. Popor de păstori, latinii nu ajunseseră încă, în secolul al VII-lea î.e.n., la ideea urbană de locuință.

Etruscii sînt cei ce ridică orașele latine la rangul de metropole ale populației. Faptul de a fi schimbat împletitura de crengi cu piatra este un eveniment de o mare amploare politică. Roma este astfel întemeiată, de data aceasta, *etrusco ritu*. Ea înglobează satele federale ale Septimontiumului, plus satul Aventinului. În schimb, îi lipsesc în continentare Capitoliul și sabinii Quirinalului și Viminalului. Astfel ia naștere Roma „oraș al fluviului", „Rumon"-ul priscolatinilor. Capitoliul și Quirinalul nu-i vor fi anexate decît în a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n. Se inaugurează Forumul, Capitoliul devine centrul religios al orașului unificat, Acropolea unde se află templul Triadei Capitoline.

Deci, *Urbs*-ul — ca și satul roman — este rezultatul *pietrei etrusce*. Dar se și poate oare vorbi cu adevărat de Roma universală și de statul roman învestit cu o misiune continentală?

Ideea însăși de *unitate* e cea care lipsește civilizației etrusce. Acest popor, venit, se pare, din Asia Mică și Septentrională (în același timp cu pelasgii din Imbros și Lemnos în Grecia), împins de către dorieni, nu face parte dintre indo-europeni. Dacă el ar fi reușit să etruscizeze Peninsula Italică, Europa n-ar fi ajuns niciodată la conștiința de sine. Căci o civilizație nu este o cultură. Va fi dat poporului latin, prin intermediul statului roman, să asimileze elenismul și creștinismul și să pună bazele culturii europene, întîiul fundament al „națiunii unice" a Europei.

Dimpotrivă, etruscii sînt lipsiți de orice viziune europeană. Romanii vor avea o acțiune decisivă în favoarea a ceea ce numim aici „ideea europeană" atunci cînd resping definitiv la Zama (202 î.e.n.) pe cartaginezi, aceștia neeuropeni. Etruscii condamna-

seră Europa (mediteraneană) la Alalia. Cît despre „unitatea" pe care ei o impun în peninsulă, aceasta nu e decît iluzie. Din punct de vedere etnic există o mulțime de popoare (liguri, gali, veneți, etrusci, italioți, osci, lapigi, greci, latini etc.) complet străine unele de celelalte. Limbile sînt tot atît de diferite. Etruscii n-au reușit, în răstimpul celor 150 de ani de dominație, să formeze un popor unic, cu o singură limbă, în vastul teritoriu supus de ei. Cînd ne gîndim că un secol abia le-a fost suficient galilor pentru a deveni galo-romani și dacilor, la fel membri ai imperiului, să fie un popor nou (daco-romanii, strămoșii românilor), se înțelege toată diferența dintre statul etrusc și statul roman. Ceea ce și explică dărîmarea „imperiului" etrusc în momentul cînd popoarele latine se revoltă, în 509 î.e.n.

ROMA LATINĂ

Revolta popoarelor latine din Italia este o necesitate istorică. Trebuia o altă imaginație, o altă putere și o altă conștiință geografică pentru a repune statul, și cu el istoria, pe traseele europene. După un secol și jumătate de dominație, civilizația etruscă e nevoită să cedeze locul latinilor.

Revolta începe cu grecii din Cumae, conduși de Aristodem. Latinii sar în ajutorul lor și obțin victoria de la Aricis. De atunci începe destrămarea. Unul după altul, popoarele italice scutură jugul etrusc și lovesc de moarte imperiul. Pare totuși că Roma ezită cîtva

timp încă să ia armele împotriva puterii centrale. E adevărat că ordinea etruscă, cu aparenta ei unitate, se bucură de o mare stimă printre romani. Însă trebuie ca Imperiul etrusc să sucombe pentru ca o altă unitate să fie încercată. Roma latină, deși moștenitoare a ideii politice a statului, introdusă de civilizația etruscă, va pregăti un popor și un stat nou, cu o politică continentală.

După reculul Etrusciei și izgonirea, în 331 î.e.n., a galilor (care, din 390 î.e.n., supuseseră Roma unui tribut anual de 1 000 de livre aur), Roma se lansează la asaltul lumii. E o cucerire în doi timpi, întîi mediteraneană, apoi mondială. Pentru popoarele care vor suferi atacul roman, *orașul* este „pădurea, bîrlog al lupilor care devorează popoarele Italiei". Dar e o apreciere provincială, cea a samnitului Pontius Telesinus. Pentru cel ce privește global istoria, înălțarea Romei dobîndește prestigiul destinului. Căci ea schimbă fața lumii, creînd *un imperiu cu popoare noi, o ordine continentală și o cultură europeană*. Tot Roma e cea care stabilește, pe plan geopolitic, frontierele Europei și indică, pe plan civilizator, culturile de asimilat și valorile de apărat.

PERIOADA MEDITERANEANĂ

În timpul unu, Roma trebuia să realizeze unitatea peninsulei și să arunce Asia și Africa în afara Mării Mediterane. Ne amintim că de la tratatul încheiat
 între semiții cartaginezi și etruscii asiați, „imperialis-

mul" focean în Marea Tireniană cedase locul expansiunii cartagineze și etrusce. Dar după victoria grecilor insurgenți, ajutați de Syracuza, la Cumae (474 î.e.n.), Imperiul etrusc pierde controlul mării, în beneficiul numai al cartaginezilor. Din 409 î.e.n., marele oraș semit din Africa atacă Syracuza, atunci condusă de Dionysios Bătrînul. Roma înțelege că trebuie să oprească imperialismul cartaginez și că nu trebuie să încheie o pace cu locuitorii din extra-imperiu pe seama unei părți a Europei, care, din contră, trebuie să fie apărată în Sicilia. Zama, s-a spus adesea și pe bună dreptate, nu este o înfruntare între romani și fenicienii din Cartagina. Este o luptă pentru viața fondului biologic european și a destinului său continental. Roma învinsă, Europa ar fi încetat să mai existe chiar în momentul cînd se profilează conștiința sa geopolitică.

Astfel, stabilirea autorității *lumii romane* în jurul întregii Mediterane are același sens ca și acel *mundus* al *Romei quadrate* de la 753 î.e.n.: *deschidere* către Olimp — către cer! — și către Infern, adică îmbrățișarea ariei de așezare a întregii umanități. Ulterior, „lumea romană" va deveni „stilul" roman de existență, cu alte cuvinte, va institui calitatea de *cetățean al lumii* (romane).

Nu e vorba deci de o cucerire imperialistă. Etruria e cea care — următor imperiilor asiatice — s-a comportat ca ocupant. Dimpotrivă, Roma eliberează, universalizează și umanizează fiecare din cuceririle sale. Față de Hanibal, barbar de geniu al armelor și al strategiei, Roma reprezintă „noțiunea modernă a Italiei și a unității", cu alte cuvinte *ideea* despre lume ca totalitate umană. Astfel se explică elogiul pe care Roma îl primește de la „victimele" sale — gali, daci, greci

sau germani. Poetul Rutilius Namatianus, senator gal, va scrie prin 417 e.n.:

„Vom cînta de-a pururi amintirea ta nepieritoare, minunată Romă, regina lumii! Soarele va pieri înaintea gloriei tale; tu acoperi Universul cu darurile tale, precum soarele cu razele lui. Vitejia ta a strălucit să-ți ia ochii. *Tu ai unit în aceeași patrie națiile cele mai îndepărtate;* cele ce n-aveau legi s-au lăudat cu stăpînirea ta și tu ai *transformat într-o singură cetate ceea ce se chema Univers*... Oraș plin de glorie, în culmea puterii, ale cărui înalțe monumente încărcate de trofee nu se pot număra, ale cărui sanctuare minunează, oare nu ești tu locuit de zeii înșiși?"

Rutilius Namatianus își scrie elogiul într-un moment cînd „Roma nu mai este în Roma". Deja foști barbari conduc armatele ei care merg să apere lumea și pe împărații ei din Orient și Occident. Europa se îndreaptă spre sciziune — care va fi ulterior cea a două spiritualități creștine; mult mai tîrziu se va produce și sciziunea a două blocuri ideologice. Dar Roma, ca *idee*, este pentru poetul gal eternă:

„Stăpînindu-ți durerea, vindecă-ți rănile. Tu știi, în toiul nenorocirilor, să nădăjduiești izbînda și să renaști după fiecare lovitură a soartei. Pedepsirea lui Brennus a urmat numaidecît după victoria lui: samniții au ispășit greu trufia lor. Pyrrhus a trebuit să fugă după multe triumfuri. Hanibal însuși își plînse succesele. Precum aplecarea torței [ca să facă flăcări mai mari, n.n.], umilirile tale îți transmit puteri noi. *Tu vei dura cît lumea și cît rotirea stelelor.*"

„Lumea", în mod sigur, este în acest moment opera *Orașului* — a Romei. Roma o creează, ca idee geografică și politică, eliberînd, ocupînd, anexînd, emancipînd

 țările Europei care nu au „idee", nici conștiință de

apartenența lor la *o* lume. Sicilia în 241 î.e.n., Sardinia și Corsica după 237 î.e.n., Spania în 201—154 î.e.n., Macedonia în 200—168 î.e.n., Corintul în 146 î.e.n., Galia în 50 î.e.n., Britania în secolul I e.n., Germania meridională la începutul erei noastre, Dacia și Franconia după anul 100 e.n. — toate aceste țări dobîndesc titlul de „Lume". Și totuși fiecare avusese, prin fondul său biologic, zilele sale de glorie: galo-celții traversaseră Europa, Macedonia cucerise Orientul, Spania era cartagineză, iar dacii confederați luaseră tribut Imperiului roman. Dar toți au trebuit să moară biologic pentru a renaște politic — această metamorfoză este opera Romei, deci a *ideii universale a statului roman.*

„PAX ROMANA"

Acțiunea militară a Romei este prin urmare un fapt în ordinea geografică — pentru imperiu ca „lume universală". Roma este orașul prin excelență, deoarece incinta ei adevărată cuprinde „toată Europa", în accepția dată acestui cuvînt în epoca imperiului. Legendarul șanț — sau zid — din jurul orașului s-a mutat acum la marginile lumii: de la Capul Finisterre la „stepa sarmată", Europa e una, de la Brest la Marea Neagră și Caspica. Bossuet înțelesese aceasta cînd afirma că „romanii nu porneau la cucerirea lumii prin voia întîmplării, ci prin *conduită*". La fel cum Republica aruncă elementul asiatic și african în afara Europei meridionale, asimilînd toate popoarele mediteraneene, de la Peninsula Iberică la peninsula grecească, la fel cum

imperiul cezarilor și împăraților respinge „barbaria" galică, britanică, germană sau dacă dincolo de frontierele „lumii" — adică ale imperiului — Cezar, August și Traian sînt ziditorii Imperiului roman în conștiința sa geografică și culturală. O singură *Romania* se întinde în Occident și în Orient, *galo-romanii și daco-romanii fiind în această Romanie un același popor*.

Din punct de vedere politic trebuie subliniat sensul noțiunii „pax romana": a fi în permanent *război preventiv*. Dar curînd, *cucerirea* se transformă în *organizare:* Roma se vrea prezentă prin legi mai curînd decît prin armata sa. Eroarea capitală săvîrșită de Varus, care ar fi putut romaniza Germania pînă la Elba, a fost de a fi uitat că legiunile sale reprezentau Roma. Nemulțumind populația, el pierde nu numai soldații, ci și, sau mai ales, un fond biologic și un teritoriu european. Rănită în latura sa nordică, „Lumea romană" nu va fi aici europeană. Pe aici însă va veni, într-o zi, amenințarea cea mai mare pentru „pax romana".

Între timp, Rhetia (Tirolul și Bavaria de sud), Noricum (Austria) și Panonia (Cîmpia ungară) sînt anexate imperiului. Timp de încă două secole, aceste regiuni — ca și Dacia și Moesia — vor fi apărate de Roma. Ca și Cezar și August, Traian înțelege că imperiul trebuie găsit nu în inima lui, ci la granițe. El ia comanda legiunilor sale și merge să stabilească limesul imperiului pe Nistru.

APĂRAREA IMPERIULUI ROMAN

Constituirea Europei la nivelul conștiinței sale geografice este contemporană războiului ei de apărare. Cînd Roma anexează sau protejează un nou ținut, ea îl pre-

găteşte pentru „aventura europeană". Dar ea îşi apără ființa sa însăşi, destinul său, cînd, la frontierele imperiului, ea atacă sau respinge pe adversarii din Asia şi pe cei din Africa.

Or, apărarea Europei romane începe, *avant la lettre*, cu războaiele medice. Grecii sînt cei care, în momentul cînd Roma se debarasează de etrusci şi porneşte la reunificarea şi consolidarea peninsulei, trebuie să-i oprească pe asiaţi — perşii — la porţile Europei.

Din punctul de vedere european expus mai sus, rolul grecilor este mai puţin important decît acela al romanilor. Fără îndoială, grecii au pus bazele unei culturi umane noi, care rupea cu dogmatismul teologic al asiro-babilonienilor, al egiptenilor şi al evreilor. Însă raţionalismul filozofic şi fizic al grecilor, la fel ca, mai tîrziu, universalismul creştin de la Bethleem, îşi află şansa în „cezarismul" Romei imperiale. Căci oraşul este cel care face din această cultură şi din acest mesaj o *conştiinţă* pentru fiecare om devenit de acum înainte, în limitele „mundus"-ului roman, un *civis*.

Grecii aşteaptă deci să fie înglobaţi în Imperiul roman, pentru a se ridica la conştiinţa geografică a imperiului — „mundus". Pînă atunci nu sînt decît negustori în căutarea unor noi porturi de comerţ. Ca şi a cartaginezilor, cucerirea lor teritorială nu are nici o semnificaţie „mondială" în sensul roman de „mundus" ca *deschidere* (sau orificiu) a Pămîntului între Cer şi Infern. Ei, grecii, în secolele VIII—VI î.e.n., colonizează lumea, de la Marsilia la Tomis, fără a gîndi o singură clipă să acorde fondul biologic (de la gali pînă la daci) conştiinţei *unităţii* continentale. Este adevărat că lumea greacă ignoră *simţul juridic* al omului care populează pretutindeni acelaşi imperiu — poporul continental unic.

Astfel, războiul Troiei are semnificația unui război colonial. În cel mai bun caz, orașul de importanță comercială pentru navele grecești în drum spre Pont poate oferi un subiect de epopee. Sîntem în domeniul afacerilor, sau în mitologia epică, însă deloc în *istorie*, ca înălțare a unei lumi. Troienii învingători n-ar fi schimbat nimic în Europa, deoarece nu exista aici, prin greci, o Europă (ceea ce nu înseamnă că șansele spiritului rațional n-ar fi fost întrucîtva în pericol). Cu toate acestea, începînd cu secolele VI—V î.e.n., grecii își asumă un rol european, fără voia lor: oprirea înaintării persianului Darius pe continentul nostru.

Se recunoaște eroismul grecilor la Marathon, unde Darius e înfrînt în anul 490 î.e.n. de atenianul Miltiade. La fel se va întîmpla după rezistența de la Termopile, la Salamina (480 î.e.n.) și la Plateea. Din nenorocire, *Confederația de la Delos*, ca dealtfel orice uniune a cetăților grecești, nu durează decît atît cît ține primejdia. Fiecare cetate — și războiul peloponeziac o dovedește — înțelege să-și continue existența independentă, egoistă, cum pot fi numai oamenii de afaceri.

Tocmai dacii, strămoșii românilor, locuind aproximativ pe teritoriul României, trebuie să facă față penetrațiilor scite și cimeriene în primul mileniu înaintea erei noastre. Se știe că aceste popoare au fost asimilate, ca atîția alți „barbari" — adică străini — asiatici veniți de atunci în Europa. Totuși, regiunii *Dacia pontică*, tot atît de Dacie cît și restul țării, sciții i-au dat numele lor: *Scythia Minor*. Corăbierii greci, ignorînd în aceeași măsură fondul biologic real al țării, extind numele de „țara scită" (pe care l-au aflat în Rusia) pînă la gurile Dunării. În adevăr, cultivatorii stabili daci (care s-au opus totdeauna păstorilor nomazi sciți), acești tyrageți ai istoricilor greci, locuiau toată țara dacică, pînă

la ţărmurile Mării Negre. Aşa se explică de ce regii daci au protejat întotdeauna porturile greceşti, de la limanul Nistrului pînă în sudul Balcanilor. Nu sciţii, chiar cînd ei se stabilesc (şi sînt asimilaţi de băştinaşii daci), ci tyra-geţii (adică „geţii Nistrului") sînt cei ce locuiesc la frontiera pontică a Europei.

La 514 î.e.n., după spusele lui Herodot, dacii (aceşti „geţi nemuritori") sînt cei ce se opun Asiei, încarnată de data aceasta de Darius şi armatele sale persane.

Se spune că Darius venise în fruntea a 800 000 de soldaţi, pentru a pedepsi pe sciţi, care-i jefuiau în Turan (Asia) întinsul său imperiu (de la Indus la Marea Egee). În marşul său de-a curmezişul Balcanilor, popoarele trace i se supuseră de îndată, în afară de geţi, care, spune Herodot, „se hotărîră la o rezistenţă înverşunată", căci ei sînt „cei mai îndrăzneţi şi mai cinstiţi dintre traci".

Mai mult de cinci secole după aceea, romanii întîlnesc aceeaşi rezistenţă a dacilor. Traian, care are absolută nevoie de Dacia pentru a apăra Imperiul roman la frontiera sa orientală, trebuie să-şi conducă în persoană legiunile împotriva regelui Decebal. În aceşti ani de început al celui de-al doilea secol al erei noastre (100—110), „problema dacă" este, după aceea a germanilor (în parte soluţionată, dealtfel), marea grijă a Romei. Traian înţelesese că masa germanică nu putea fi dominată decît dînd-o peste cap prin est. Tacit şi scrisese *Germania* sa, pentru a lămuri opinia publică romană asupra importanţei problemei „marii Germanii romane". Or, era suficient, se pare, să se caute pentru imperiu o nouă frontieră, pornind din Carpaţi (care fuseseră atinşi), pentru a merge mai departe în lungul Dunării, spre Vistula, pînă pe malurile Elbei (frontieră a imperiului la nord). Astfel că sînt retrase legiunile din

Germania pentru a apăra Imperiul roman în orientul dunărean.

De acum înainte nu sînt decît doi adversari față în față: Traian, conducătorul „lumii civilizate", al imperiului care are conștiința vocației sale istorice în unitatea lumii (europene), și Decebal, „conducătorul barbariei europene", adică al teritoriului european care nu face încă parte (în conștiința geografică) din imperiu, deci din lumea stăpînită de „pax romana". Decebal și dacii săi sînt un *pericol politic* (mai curînd decît militar) pentru Roma, campioana civilizației (europene). Că rezistența dacă — ale cărei coase, după Tironton, au provocat soldaților romani răni mai grave decît acelea pricinuite de săgețile parților — a fost înverșunată și demnă de admirație, nimeni nu se îndoiește la Roma. Dar nu e vorba de „curaj" sau de „disprețul față de moarte" al dacilor învățați de zeitatea lor Zamolxes. Înfrîngerea lor e o necesitate istorică, în sensul unei dobîndiri, printr-un fond biologic european, a conștiinței apartenenței la familia romană, deci, în termenii epocii, la Europa. La Zama, Europa își apără ființa și rasa împotriva Cartaginei. Dar la Sarmizegetusa, Roma reprezentînd o Europă ajunsă, datorită ei, la conștiința sa geografică (care e tocmai imperiul), se înfruntă cu o alternativă neromană a Europei, deci cu o altă civilizație, aceea provenită din fondul dac. După cum subliniază N. Iorga în a sa *Istorie a românilor* (vol. I, partea a II-a), „Decebal este una din ultimele mari figuri ale Antichității și una din întruchipările cele mai frumoase, în afara Romei, *ale ideii imperiului milenar*". După convingerea sa, Dacia este ultima țară europeană care-și părăsește existența „la marginea lumii" și se integrează, într-un mod organic, imperiului.

S-a pus întrebarea dacă anexarea Daciei — devenită foarte repede, datorită bogăției sale și afinităților sale cu Roma, *Dacia Felix* — n-a fost o „eroare" politică și militară pentru „pax romana". Iulian regreta dispariția Galiei sub Cezar, cum regretă el și dispariția „statelor" lui Macrian Alamanul și al unui Hermanaric Gotul, din cauză că aceste țări, din afara Imperiului roman, „se puteau interpune între Roma și barbaria pură". El condamnă deci „eroarea săvîrșită timp de o jumătate de mileniu de către conducătorii Europei civilizate, care aveau datoria să mențină și să educe statele vecine, căi protectoare de trecere, de care s-ar fi putut sfărîma invaziile barbarilor îndepărtați". În realitate, Dacia, devenită romană și părăsită de administrația ei sub Aurelian, își va asuma, de bine, de rău, misiunea de a *filtra* invaziile barbare în drumul lor spre sudul și vestul european. Și este aproape un miracol cum această țară, care a îndurat asaltul tuturor semințiilor venite din Asia, a putut da naștere românilor, aceștia asumîndu-și apoi ei înșiși rolul de zid în ața expansiunii tătare sau turcești. Încetinind, prin sacrificiul său, înaintarea invadatorilor, țara daco-romană permite restului Europei să se pregătească de apărare și de ripostă.

Oricum, însă, transformînd Dacia în provincie romană, Traian împlinește un veritabil act al conștiinței geografice a Europei. El știe că Roma trebuie apărată aici de năvălitorii care vin de dincolo de Urali. Numeroasele *vallum*-uri, numite în românește „valul lui Traian" (sau „troian"), sînt săpate, ca apărare, în Bugeac și în Dobrogea. Anumiți arheologi atribuie *vallum*-ul dintre Prut și Dunăre (la Tulucești) lui Traian. După Amianus Marcellinus, ar fi un șanț de mai tîrziu, săpat de apărătorii daco-romani împotriva hunilor și a

goţilor. Este interesant de amintit că între Prut şi Nistru *vallum*-ul înseamnă separarea între regiunea dunăreană (care în acea perioadă este *romană* sau *bizantină*) şi interiorul barbar. Dovada suplimentară că geografia stabilită atunci de oameni mărturiseşte aceeaşi conştiinţă europeană a epocii.

„CIVIS ROMANUS SUM"

Bilanţul creşterii supremaţiei Romei, de la uniunea Septimontium şi pînă la uniunea tuturor popoarelor europene, este impresionant. El arată că, în adevăr, continentul nostru ajunge la conştiinţa geografică a unităţii sale, devenită fapt împlinit, datorită Imperiului roman. Coudenhove-Kalergi, în *Europa unită*, constată că „pînă la Cezar, Imperiul roman fusese un imperiu mediteranean. Dar, scrie el, cucerirea Galiei, a Germaniei, a Bataviei şi a Marii Britanii l-a transformat, în jumătatea sa occidentală, într-un imperiu european. *Iată din ce cauză Cezar poate fi considerat, pe bună dreptate, drept cel dintîi întemeietor al Europei*". În ce ne priveşte, dorim să adăugăm că acestei „Europe occidentale", spaniolul Traian i-a anexat Europa centrală şi orientală. Astfel încît, după cum recunoaşte dealtminteri şi Coudenhove-Kalergi, „nu mai există,

 de la frontierele Scoţiei pînă în Sicilia, şi din Portugalia

pînă în România, decît un imperiu, un împărat, o pace, o armată, o administrație, o monedă, un teritoriu economic, o cultură și, cu cîteva rare excepții, o limbă". Această Europă romană rămase unită timp de patru secole.

Secretul acestei metamorfoze în fondul biologic și lingvistic al Europei devenite romane rezidă mai puțin în forța, disciplina sau administrația Romei, cît în descoperirea „cetățeanului" imperiului. Expresia „civis romanus" este cea dintîi mărturisire a caracterului *mondial* al omului, a universalității sale continentale. „Romanizarea" (așadar „europenizarea") se petrece pornind de la omul juridic și pentru om. Toate provinciile — gali, batavi sau traci — vorbeau latina. „Provincialii" se simțeau *romani*. Idealul locuitorului acestor *Romania* (din Occident sau din Orient) era de a spune: *„Civis romanus sum" — sînt cetățean roman.*

Nici un „barbar" — etrusc sau cartaginez, german sau dac — nu gîndise să dea un statut juridic comun pentru toți oamenii care locuiau în regiunile ocupate, anexate sau simplu federate. Roma, de la federația italică și pînă la imperiul unificat, a știut să creeze „cetățeanul" egal în drepturi în orice parte a țării. Totuși, abia în anul 212 Caracalla extinde, printr-un edict, cetățenia romană la toți oamenii liberi care locuiesc în imperiu. Începînd din acest moment, și pe plan juridic, Roma (sau *Urbs*) și lumea (sau *Orbs*) nu fac decît un singur corp.

Jus romanum înlocuiește *jus civile romanorum*, și *leges romanae* detronează restrictivele *jus nostrum* și *jus gentium*. Dreptul municipal devine drept *național*.

Fără îndoială, noi, europenii, susținem că definiția omului, deci conștiința pe care imperiul o dobîndește

cu privire la destinul său european, nu este totală. De exemplu, faptul de a exclude „sclavii" este el însuşi o lacună în acest umanism. Va fi dealtfel raţiunea pentru care „pax romana" va fi tulburată şi în cele din urmă distrusă. Pentru a nu fi putut, sau ştiut, să-i facă pe *toţi* locuitorii continentului egali în drept, Europa romană se va prăbuşi, pentru a lăsa să germineze o altă Europă, care ia conştiinţă, de această dată, de unitatea sa spirituală: Europa geniului latin şi creştin. Roma cezarilor, creatoarea „cetăţeanului", cedează locul Romei papilor (creatori ai „credinciosului catolic"). Universalitatea spirituală înlocuieşte universalitatea juridică.

INTERLUDIU EUROPEAN. CADRUL CONTINENTAL UNDE SE PLASEAZĂ ŞI EVOLUEAZĂ FENOMENUL ROMÂNESC. DE LA FUNDAREA ROMEI PÎNĂ LA ULTIMELE MIGRAŢIUNI

În uriaşul interval care urmează retragerii oficialităţii romane din spaţiul tracic nord-danubian în acela din sudul fluviului, interval care se întinde pe aproape un mileniu, au loc în acest perimetru, avînd în centrul său arcul carpatic, mari prefaceri şi mutaţii, al căror rezultat este poporul român, sau, în termeni mai vechi — care sînt acceptaţi pentru unele demonstraţii ale expunerii noastre — neamul românesc. Ne interesează nu coeficienţii sau ponderea elementelor care au intrat în reacţia acestei chimii sau alchimii biologice, etnice,

ci spectacolul istoric în proiecția și în aria lui geografică europeană. Continentul luptă pentru a-și defini limitele în această zonă, la nord de Pontul Euxin (străbătut de argonauții legendei), de Caucaz (unde fusese înlănțuit Prometeu), pînă la Urali, dincolo de care, departe, erau ținuturile de unde porneau spre Europa năvălitorii — „barbarii" — adică străinii. La nordul Pontului Euxin și al Caucazului trăiau sciții; ajungeau și păstorii din Carpați; Orfeu fusese în Colchida — Crimeea; Medeea îl însoțise, protejînd lîna de aur, deci păstoritul pusese în relație aceste spații de stepă cu pășunile montane din Carpați, Rodopii tracici și din Olimpul elen. Aceasta în negura Antichității prehomerice; timpurile noi, de după actul lui Aurelian, începeau să cunoască o altă transhumanță, aceea a migrațiilor venind dinspre nordul continentului sau dinspre Asia. Goții, slavii, avarii, vandalii, hunii, normanzii, varegii, pecenegii, cumanii și — spre sfîrșitul mileniului care cuprinde fluxul și refluxul lor — turcomanii și tătarii calcă jumătatea estică a Europei în toate direcțiile, pînă în sud, trec spre extrema lui vestică, unii dintre ei stabilindu-și popasuri mai scurte sau mai lungi în jurul arcului carpatic. Traco-romanii (sau daco-geto-romanii) și apoi traco-românii, de care vom vorbi tot mai frecvent din secolul al III-lea al erei noastre, cunosc din plin trecerile neamurilor care s-au succedat pe aici. Statul puternic instituit în această zonă de daci, apoi de romani, este primul de care se lovesc toate aceste fluxuri biologice. Ceea ce rezultă e un principat, al cărui proces de fierbere nu-l cunoaștem prea exact, dar mai ales limba, tradițiile, nomenclatura locurilor, practici din viața curentă ni-l sugerează, ne dau repere semnificative asupra lui. Spațiul românesc — Blaga va vorbi de un „spațiu mioritic", implicînd nu doar

activitatea păstoritului, ci o geografie, o conştiinţă completă — se precizează ca unul dintre cele mai expresive pentru formaţiile spirituale europene, acestea interesîndu-ne în principal. Le vom urmări pe scurt, pentru a cunoaşte, pe de o parte, pulsul continentului în cuprinsul mileniului prim al erei noastre, pe de altă parte, vecinătăţile în care s-a format spiritul european, conştiinţa europeană a ceea ce aveau să fie, în al doilea mileniu, chiar de la început, Principatele Române.

PRELIMINARII: FONDUL ETNOGRAFIC GENERAL. LIMBA. VECINII

Cultura europeană revelă în primul rînd că acest continent al nostru posedă în general un tezaur lingvistic dintre cele mai bogate; o pluralitate de naţiuni vorbesc un număr impunător de limbi şi dialecte. Acest aparent „Turn al lui Babel" pare să fi constituit, la prima vedere, un obstacol în calea unei Europe solidare, paşnice. Cîtuşi de puţin: e suficient să citām ca exemplu nu Elveţia (exemplul ar fi prea frumos), unde se vorbeşte germana, franceza şi italiana, ci Franţa, această ţară formată din mai multe naţionalităţi (bretonă, bască, alsaciană, corsicană etc.) şi unde se vorbeşte o singură limbă — franceza.

Cu toate acestea, problema limbii, ca și cea a grupurilor etnice — etniile care trăiesc în Europa — trebuie abordată în alt mod. Din moment ce am afirmat că Europa este o „națiune unică", pentru că ea este rezultatul unei singure culturi (cu originalitatea sa specifică), pluralitatea „limbilor" sau multitudinea „popoarelor" care o constituie nu mai sînt un obstacol ce ar trebui trecut, ci situații de pe acum rezolvate. Căci „stilul" comun, determinat de cultura „națională" a Europei, a sintetizat în genere fiecare etnie particulară și expresia sa lingvistică într-un tot integrat. Vorbim azi despre un tip uman european cum vorbim despre unul nord sau sud-american, despre unul asiatic, african etc., ceea ce nu exclude în acest cadru „continental" particularități specifice, „naționale". Despre procesul de „europenizare" a popoarelor și limbilor, în cadrul fenomenului cultural, va fi vorba mai departe în studiul nostru. La început, să descriem cîteva din etapele fenomenologice pe care le parcurge conștiința europeană. Se emite ipoteza că o Europă unitară, în sensul demonstrației noastre, s-a conturat la mai multe nivele — tot atîtea stadii de conștiință — dar că o sinteză finală, spirituală, a Europei nu se poate întemeia decît pe o armonie a sa culturală. Orice program de reunificare, cu preambulurile sale de ordin geografic, biologic, lingvistic, istoric, spiritual, nu poate să nu înceapă a se clădi și pe *Cultură*. Ea e cea care operează apropierile necesare prime în interiorul frontierelor de tot felul care îi delimitează pe europeni.

O astfel de frontieră este cea a etniei biologice a rasei, cu expresia sa lingvistică. Un finlandez nu este „același" cu un spaniol, un rus nu e la fel cu un italian și un bulgar este foarte diferit de un irlandez. Adunați

în jurul unei mese, cei șase locuitori ai continentului nostru pot să înșire, cu succes, lista nenumăratelor diferențieri de limbă, de obîrșie, de credință sau de ideologie care îi separă. *Mutația* stării fiecăruia dintre ei are loc, nu mai puțin, de îndată ce ei se definesc ca *tipuri de cultură*. *În mod absolut*, nici unul nu este asiatic (chiar dacă finlandezul este, biologic, uralo-altaic), nu este american, sau arab (în ciuda dependențelor istorice, spirituale sau ideologice, la civilizații distincte ale etniilor proprii).

Ce poate însemna atunci ceea ce am numit, cu un termen neobișnuit, dacă ținem seama de împărțirea continentului nostru în state – ce poate însemna „conștiința biologică" a Europei?

Ne preocupă să demonstrăm că în sfera de preocupări ale studiului de față și în terminologia lui ne referim la o „națiune europeană", la acel grup de formații statale și de națiuni care vorbesc „o limbă comună"; această „națiune lingvistică", în termenii studiului nostru, este Europa ca fenomen cultural, distinct de alte atare fenomene: asiatic, african, sud-american etc. Dar la celălalt capăt al aventurii sale istorice, în zorii „umanității sale europene", continentul nostru se constituie ca Statul unei singure „națiuni lingvistice", indo-europeană. Reluînd unele spuse anterioare, e vorba, în fapt, de un *popor-eponim*, strămoșul unic al tuturor grupurilor etnice — etniilor — și limbilor Europei. Fenomenul a fost următorul: acum peste patru mii de ani, *un grup întins de oameni, vorbind o limbă în genere comună și format dintr-un tip cu caracteristici biologice de asemenea comune, a pornit dintr-o regiune situată în sud-estul și centrul Europei; întinzîndu-se în tot nordul continentului european*. După cunoștințele noastre actuale de ordin lingvistic și arheologic, acest popor, numit „indo-european", apare

ca o ipoteză verosimilă? ! Indiscutabil, nu stă în intenţia noastră să analizăm chipul acestui popor, cu toate că un atare studiu ar fi captivant. Să-i reţinem totuşi caracteristicile generale: e un popor care duce o *viaţă agricolă* (prin urmare nu este nomad), vorbeşte o *singură* limbă (el nu este un „conglomerat" de elemente diverse) şi practică o civilizaţie neolitică (este evoluat). Însă în acest moment al existenţei sale, un fenomen trebuie să se fi produs, un fel de revoluţie biologică: creşterea subită a populaţiei. La fel cu noi, cei de azi, acest european primar a fost nevoit să facă faţă *exploziei demografice*. Oamenii secolului al XX-lea sînt încă departe de a fi găsit compensarea necesară acestei multiplicări geometrice a speţei umane (ea se dublează acum la fiecare 25 de ani), cu toate că mijloacele lor tehnice şi medicale sînt avansate şi asigură o certă creştere a producţiei etc. Strămoşul nostru, lipsit de cultură, a rezolvat această problemă printr-o vastă mişcare de migraţie: a plecat în căutarea unor noi pămînturi pentru cultură şi locuinţă. Or, în acest punct se împlineşte cel mai extraordinar dintre destine: poporul european pune stăpînire *în întregime* pe continentul său, aceeaşi Europă care, patru milenii mai tîrziu, va fi obiectul „naţiunii europene". Plecat de pe micul său teritoriu, europeanul se extinde pe pămînturile — europene — ale Germaniei, Franţei, insulelor Britanice, Spaniei, Italiei, Poloniei, României, Rusiei şi Balcanilor. Astfel se constituie, după Léon Homo (în *Italia primitivă*), cea dintîi „unitate" a Europei. Că acest „Stat european" — îl numim astfel pentru necesităţile demonstraţiei noastre — e format *şi* din masa de locuitori împrăştiaţi, încă din preistorie, pe continentul nostru, nimeni nu o contestă. Dar ceea ce contează mai presus de orice este conştiinţa biologică a acestui popor

unic, care ia în stăpînire pămînturile europene și care înfăptuiește astfel, asimilînd o umanitate locală, *prima unitate de civilizație*. În acest stadiu *există* Europa. Fără îndoială, este o Europă dinaintea uceniciei culturii, care sintetizează, asimilează și efectuează mutațiile necesare în corpul și spiritul populațiilor. Dar o unitate, totuși, reunește Europa biologică și lingvistică în epoca civilizației neolitice. Pentru a ne face o idee despre tipul său de cultură, o putem compara cu elenismul antic sau cu lumea arabă modernă: ceea ce constituie acum fondul ei comun e limba sa și rasa.

Astfel, chiar de la începuturile sale, Europa este rezultatul unei acțiuni de cuceriri de către european a teritoriilor sale europene. Act simbolic și, ca destinul, de naștere. Pretutindeni se vorbește „europeana", această străbună a limbilor pe care știința lingvistică o desemnează, prin uz, sub numele de „indo-europeană".

Pînă unde se întinde acest stat? Este tot sarcina lingvisticii (ajutată de arheologie) să fixeze frontierele Europei *neolitice* (civilizație a rasei europene). Această hartă coincide cu cea a „mișcării europene" a acelui *popor-eponim*. Or, pentru a urmări aventura migratorie a făuritorului primului stat european și a stabili contribuția sau importanța sa în formarea și evoluția românilor (traco-românii) ar trebui să descriem etniile — rase, popoare, grupuri — care fac parte din el. Altfel spus, e suficient să descriem mișcarea *în interiorul continentului nostru* a acestor nenumărate ramuri biologice ieșite din trunchiul comun (care este civilizația neolitică a statului *lingvistic* european) pentru a cunoaște frontierele Europei în primul ei stadiu de „conștiință europeană".

„Poporul european" pune deci stăpînire pe teritoriul său, care corespunde, pînă la amănunt aproape, Europei geopolitice, definită în capitolul precedent. Dar, odată cu sfîrşitul perioadei neolitice, cu alte cuvinte către prima jumătate a celui de-al doilea mileniu î.e.n., statul biologic (şi lingvistic) european se dislocă. Intrat în istoria aventurii sale existenţiale, acest stat se dovedeşte incapabil să dureze.

Căci, prin însăşi natura sa, el trebuie să răspundă unei probleme noi: aceea a particularizării umanităţii sale vii.

Nu este suficient, într-adevăr, să te instalezi pe un teritoriu. Trebuie să-l amenajezi, să stabileşti raporturi de viaţă cu el. Rezultatul este dubla influenţă dintre sol şi om. Mediul e, după expresia populară românească, sfinţit de fiinţa umană. La rîndul său, el imprimă unele norme de viaţă care dau existenţei un caracter particular.

Urmează că poporul „indo-european", instalat în Europa, se împarte în mai multe ramuri *geografice:*

A. *Grupul zis occidental*, format, la data acestei protoistorii, din popoarele italic, celtic, germanic, grec şi albanez.

B. *Grupul zis oriental*, format, în aceeaşi perioadă, în special din balto-slavi, armeni şi indo-iranieni.

Ne preocupă grupul „occidental", fiindcă el s-a identificat, în concepţia noastră, cu Europa acelui timp, însă nu e mai puţin adevărat că, într-o perioadă următoare, „Orientul" se va întoarce asupra acestei Europe iniţiale ca şi cum ar vrea să reia un teritoriu pe care-l

părăsise de bunăvoie. Această „pătrundere" biologică va avea o influenţă de ordin secund. Ca fenomen cultural, Europa era, cînd se producea penetraţia orientală, în principal asiatică, în gestaţie. Toate elementele străine ale acestei culturi vor fi sau respinse, sau asimilate.

Deci grupul occidental este acest popor european care se aşază de la Carpaţi la Atlantic, dar pare incapabil să se menţină în unitatea sa, încît timp de o jumătate de mileniu (de la 2000 la 1500 î.e.n.) trei civilizaţii noi îşi fac apariţia:

a) civilizaţia italică,
b) civilizaţia celtică,
c) civilizaţia tracă.

Se defineşte o civilizaţie arhaică după obiectele fabricate ce au fost găsite, după riturile sale funerare şi localităţile unde ea s-a dezvoltat. Încît se dă civilizaţiei italice numele de *civilizaţie Unetic* (Annelitz), fiindcă focarul său (scos la iveală de arheologie) se găseşte în masivul Boemiei şi în Silezia; civilizaţia celtică se caracterizează prin riturile *tumuli*-lor. (Ea se situează în Germania occidentală, între Marea Nordului, lacul Constanţa, Mozela şi Turingia. Cele două civilizaţii sînt înrudite, deoarece ele au fost create de o aceeaşi rasă, avînd un fond lingvistic comun. Timp de secole, civilizaţia italo-celtică a Europei vorbeşte un idiom comun. Dar fenomenul cultural aprofundează viaţa fiecărui popor în aşa fel încît din acest idiom se nasc limbi diferite: celtica şi italica. Înaintarea spre sud este opera italioţilor. După Elveţia, e ocupată Lombardia (după cum o atestă aşezările lacustre pe piloţi — palafitele — descoperite mai ales la Varese). Ritul incinerării era, în adevăr, necunocut în peninsulă înaintea sosirii italioţilor (ligurii, veniţi din Asia Mică trecînd prin insulele greceşti, practică înhumarea). În

plus, italioții introduc bronzul. Acțiunea italioților, care se îndepărtează tot mai mult de fondul comun european, ajunge la formarea dialectelor. Cu toate acestea, după cum o dovedește limba umbriană (umbrii sînt ultimii italioți veniți în peninsulă),aceasta rămîne înrudită cu celtica pînă la sfîrșitul mileniului al doilea î.e.n. (începutul epocii fierului). Acesta e momentul cînd, în valea Dunării, începe fermentația intensă a popoarelor, de care am vorbit în paginile anterioare. Elenii (aheii și dorienii îndeosebi) invadează Balcanii. Umbrii din Italia sînt astfel tăiați de baza (și leagănul) lor din Europa Centrală. La rîndul lor, ilirii, care trăiau în Balcani (vom reveni mai jos la aceasta), împinși de dorieni, vor găsi refugiu pe solul italic. Și ei se vor diferenția de asemenea în două popoare: veneții la nord și iapigii la sud (conform precizărilor lui Herodot).

Astfel „Imperiul european", fundat pe o comunitate biologică și lingvistică, se scindează pentru o primă dată în Occident și în Orient, iar apoi Occidentul cunoaște două civilizații: una, civilizația italiotă, ia în stăpînire peninsula, căreia îi dă numele și, după legea „localizării" rasiale și lingvistice, se multiplică în tot atîtea grupuri: umbrii, samniții, sabinii, latinii etc. Or, pornind de la unul din aceste popoare — latinii — unitatea va fi din nou realizată, însă în cadrul unei civilizații noi, civilizația Romei, aceasta restabilind iarăși Europa în frontierele sale „neolitice". Aceasta e cea care, extinzîndu-se către est și nord, atinge nordul dunărean, unde se află vatra viitorului popor român, deocamdată ocupat de geto-daci — tracii de nord.

Să urmărim acum, tot atît de sumar, în linii generice, aventura etnică și lingvistică a altor civilizații europene, mai învecinate sau mai îndepărtate, geografic, dar și cronologic, de spațiul unde aveau să existe românii.

Nu stă în intenţia noastră, desigur, să facem istoria fiecărui popor european: spaţiul nu ne-ar permite-o, și nici ansamblul preocupărilor noastre nu se referă și la sfera geopolitică a vecinilor continentului. Mai mult, un popor considerat numai sub unghiul rasial sau etnic și lingvistic este, pentru noi, fără interes. Europa, ca o comunitate de popoare, ne preocupă mai ales ca fenomen cultural, și nu rasial. Dacă reamintim principalele etnii sau rase care, de trei mii de ani, au locuit continentul nostru, e pentru a urmări sintezele operate prin intermediul culturii. Așadar, etnia *în mişcare*, modul său de înaintare creatoare în istorie este ceea ce ne preocupă. Pe această cale, de la italioţi ajungem la celți.

CELȚII

Astfel, italioţii se înstăpînesc în Peninsula Italică și făuresc istoria romană. Cît despre celţi, ei rămîn timp îndelungat fără istorie: ei trăiesc din amintirile lor neolitice. Dar există un moment privilegiat, un moment creator care face din celţi cuceritorii lumii: e momentul *sintezei celtice* care vorbește de mişcarea „tribului celtic" spre estul european. Ea va dura două secole aproximativ (din al V-lea pînă în al III-lea î.e.n.).

E totdeauna instructiv a asista la întîlnirea unor civilizaţii diferite. În momentul cînd celţii întreprind

„invazia" lor spre Carpați și Balcani, Roma este fundată, traco-dacii au o civilizație avansată, iar grecii intră în era *Logos*-ului, după epoca miturilor și a epopeilor homerice. Aceasta pentru a spune cum contactul între rasele europene, ajunse la forme de cultură specifice, poate fi greu de consecințe. Nici un contemporan, se plînge N. Iorga în celebra sa *Istorie a românilor și a romanității orientale* (tomul I), „n-a descris marea invazie (a celților) în secolul al V-lea, cu căștile lor de bronz împodobite cu figuri de animale, de păsări, cu coarne, cu picioarele strînse în ițari, cu săbiile lor încovoiate, cu berbecele lor puternic și cu lancea lor lungă, în aceste regiuni ale Orientului, unde ei trebuiau să facă de asemenea, prin vacarmul uriaș al strigătelor cu care-și însoțeau apariția, și o impresie de teroare".

Pînă unde merg celții în deplasarea lor spre est? Numele orașelor descălecate în timpul mișcării lor ne permit să determinăm geografia politică a înaintării celților. Or, aceste Campodunum, Virunum, Remesiana (care amintește de galicul Reims), Artobonge, Gavenodorum, Idunum și alte Arelate (de la Arles) în Vindelicia și Norica se întind pînă la vărsarea Nistrului. Celții pătrund, așadar, în est concomitent cu momentul cînd Europa geopolitică își trăia finalul.[1] Invazia celtă se continuă atunci către sud. O serie de nume celtice atestă coborîrea lor în Balcani, unde se vorbește de un „regat" celt la Tylis sau Tyle[2], ca, de pildă: Meldia (care e o Meaux), Galați-Galata (Port-en-galle), Orkellai-Vercellae, Taliata, Gernlata și Narissus.

[1] Existența *dolmenilor* în stepa rusească poate dovedi, și în același timp nu poate, că celții ar fi pătruns dincolo de Nistru. De fapt, cimerienii, poper de rasă orientală, sînt cei care au introdus în ritul funerar practica dolmenilor.

[2] Satul bulgar Tulovo.

Ramura cea mai durabilă a celţilor poartă numele de scordiaci. Alături de britolagi, ei joacă un rol important în regiunea orientală a Europei, de la Panonia spre est, pînă dincolo de Nistru. *Dunele* — adică cetăţile celtice— se succed începînd de la Singidunum (Belgrad), loc de mare valoare strategică, unde se întîlnesc albiile largi ale Dunării, Savei şi Timişului, pînă la Capedunum şi la Bononia Balcanilor, pînă la Vidin şi, de partea cealaltă a Dunării, pînă la Durostorum — cu terminaţie tracică — pe un amplasament de o uriaşă importanţă militară. Aceasta arată un întreg sistem galic de ocupaţie, acolo unde Dunărea îşi schimbă cursul spre nord şi de unde se poate domina vasta regiune de mlaştini a Borcei, apoi, mai sus, pînă la Arrubium-Măcin, pentru a ajunge la alte puncte de dominaţie: anume Noviodunum (un altul se află pe cursul mijlociu al Dunării), vadul dobrogean de la actuala Isaccea şi cetăţile semnalate de Ptolemeu (Carrodunum, Maeronium, Vivantovarium, Eractum), în nordul Mării Negre, spre Crimeea.

Dealtfel, într-o epocă în care şeful germanilor opuşi lui Caesar se numea Ariovist, cu o terminaţie celtică, chiar această terminaţie se regăseşte, cu un nume amintind de populaţia boilor celţi ai Boemiei, la Boerebista — Burebista.

Care este extensia invaziei celţilor?

Cu mult înaintea romanilor, care nu-şi stabilesc frontiera lor europeană orientală pe Nistru decît în secolul al II-lea al erei noastre, celţii veniţi din Galia refac „unitatea europeană" de la Atlantic pînă în stepele ruseşti. Desigur, penetraţia celţilor n-a avut un caracter de formaţie statală, deşi Iulian admite un stat celt sub regele Critasir sau Ecritasir, de asemenea, în Transilvania, cînd de fapt e în discuţie numai pasajul din Strabon, care vorbeşte despre lupta lui Burebista

împotriva scordiscilor și tauriscilor. (Acest stat ar fi dispărut numai în același timp cu presupusul „imperiu" al boilor.) Iar pe bază de noi monede concave, care au fost descoperite în Transilvania, s-a mers pînă la admiterea acestui „stat" celt în Carpați.

E potrivit să fie subliniată ambiția nemăsurată — dar legitimă — a celților de a reface ceea ce Iorga numește „Bazileea universală", care nu e altceva decît „Statul european". Ei vor eșua. Dar contactul cu tracii din nordul Dunării, daco-geții de odinioară ai României, are drept rezultat o sinteză interesantă. Pentru prima dată „Occidentul galic" și „Orientul dacic" stabilesc o *unitate culturală*. Cu ceva mai mult noroc, un mare imperiu celto-dac și-ar fi putut face intrarea în scena politică în momentul cînd Roma încă nu era un imperiu. Galii sub Vercingetorix și dacii sub Decebal, în vestul și în estul Europei, vor trebui să se împotrivească singuri Romei — a lui Caesar și a lui Traian. Va fi fost dat ca destinul Europei să încerce formula romană mai curînd decît pe aceea celto-dacă.

GERMANII

Există anumite constante ale istoriei omenirii care ne fac să gîndim că „istoria se repetă". Mișcarea popoarelor, „imperialismul" lor geografic sau politic, trebuie să fie clasate printre aceste linii de forță pe care le urmează, în mod imperios, grupurile umane.

Totuşi, acum e vorba despre Europa — o Europă încă la începutul primului mileniu, sau anterioară: o rasă o ia înaintea alteia în *tentativa de a ocupa geografic toată întinderea europeană, pentru a se institui în „popor european"*. Exemplul germanilor este dintre cele mai probante: ei înlocuiesc pe celţi — care ajunseseră, cum am văzut, pînă la noi — şi repetă mişcarea de expansiune într-o manieră absolut asemănătoare.

Germanii încep deci să-i disloce pe celţi de pe domeniul lor, situat între Elba şi Rin. Încetul cu încetul, le iau locul în Boemia şi Silezia. Va veni un moment, cu toate acestea, cînd vor fi înlocuiţi şi ei de către slavi în aceleaşi regiuni. Dar în sud, ei se şi lovesc de Imperiul roman, care a atins malurile Dunării. Germanii se îndreaptă în continuare spre sud-est, pînă în Balcani, unde, dealtfel, nu vor rămîne multă vreme: destin identic cu al celţilor.

Mai fericită va fi implantarea lor în nordul Italiei, în Franţa şi în Marea Britanie. Diferite triburi de rasă germanică, precum francii, se stabilesc definitiv şi constituie fondul biologic al unui popor nou.

Ne-am obişnuit să-i considerăm pe germani ca un popor barbar. Lucrul este adevărat în perspectiva civilizaţiei romane, adică a statului sau imperiului celui mai bine organizat, faţă în faţă cu triburi sau grupuri mai puţin organizate. Cu toate acestea, într-o perspectivă *culturală*, elementul german este tot pe-atît de european ca şi elementul greco-latin. Are chiar, ulterior lumii mediteraneene, cel mai însemnat aport la fundarea culturală a Europei. Eroarea sa a fost, pînă în epoca noastră, de a fi voit să elimine sau să diminueze importanţa celorlalte culturi europene sub pretextul rasial.

Oricum ar fi, seminţiile germanice rămîn constitutive pentru civilizaţia europeană. În momentul cînd

legiunile romane se retrag, ele le iau locul în aceste teritorii. Rolul lor rămîne important pe plan militar. Deoarece căderea Europei, în formula sa romană, nu înseamnă ridicarea unei Europe germane. Europa latină, Europa creştinismului, este cea care va face eforturi să redea continentului nostru o unitate, întîi spirituală, apoi politică.

Din acest moment devine evident de ce orice rasă care se introduce în Europa romană, deşi îi accentuează acesteia declinul, nu o poate înlocui. Goţii mai ales, „clienţi" ai romanilor, „federaţi" pentru paza frontierelor, au şi fost învinşi de *partea latină* a continentului nostru. Ei trebuie să devină creştini, pentru ca prezenţa lor să se justifice în continuare. Dar, deveniţi ca atare, ei vor fi integraţi în masa creştină a popoarelor. Este cazul vandalilor, vizigoţilor sau gepizilor, care vor dispărea, asimilaţi, ca atîtea alte triburi de rasă asiatică.

GRECII

Nu vom povesti din nou despre „miracolul grec", care, la timpul său, este faptul de civilizaţie cel mai răsunător al Europei. Ne oprim la sfera culturală. În planul *conştiinţei* europene, grecilor le lipseşte această universalitate, care va fi pe rînd romană, latină sau franceză. Nu pentru că n-ar fi „universală" cultura

lor: filozofia greacă, la fel ca, mai tîrziu, filozofia germană, este, fără discuție, piscul unei viziuni universale a lumii. Dar, pe plan politic, grecii n-au știut să fie „europeni". Mai tîrziu, cînd, sub forma bizantină, vor avea misiunea de a *continua* Europa romană, ei se vor dovedi tot atît de incapabili de misiunea ce le revine. Singură Europa latină, Europa creștină a papilor, va ști să organizeze cruciadele necesare pentru apărarea ființei specifice a continentului nostru de amenințarea otomană în plan militar-politic și, evident, economic.

Totuși, ca fond rasial, din care vor ieși popoarele cele mai moderne ale momentului, grecii sînt o realitate constitutivă a continentului nostru. În secolul al XV-lea î.e.n. încep „invaziile" elenilor în Balcani. Ei vin din Europa Centrală, traversînd țările daco-geților și tracilor. Aceștia sînt *aheii* din legenda Cretei și din războiul Troiei. După ei sosesc *dorienii*, care se așază în Peloponez, și *eolienii*, în centrul țării. Ultimii veniți sînt *ionienii*, care iau în stăpînire Atica. Cu mult înainte de Homer, grecii au călcat teritoriile din jurul Carpaților. Atunci trebuie să-l fi cunoscut pe Orfeu și pe atîția alți zei și eroi de care a fost vorba mai înainte.

SLAVII

În secolul al VI-lea, lombarzii și gepizii părăsesc Bazinul Dunării și pătrund în Italia de nord. Începînd cu această dată, și timp de aproximativ două secole, slavii îi înlocuiesc pe germani în aceleași teritorii, ocupate pe rînd de „poporul european" al indo-europenilor, celților, italioților și, în sfîrșit, al germanilor.

A fost numit secolul al VIII-lea al erei noastre drept „perioada *istorică* a slavilor". Ei domină într-adevăr istoria, căci pun stăpînire pe Europa orientală și centrală, de la Caspica la Adriatica, de la Oder la Vistula. Cu toate acestea, slavii, care vor pătrunde și în sudul balcanic, vor fi opriți de împărații bizantini. La fel se întîmplă și în Occident, unde regatul franc al lui Carol cel Mare, următor Imperiului roman, își stabilește liniile strategice de apărare, acele *pile sorabiene* (805) și *pile saxonice* (808). Slavii, apăruți în spațiul dunărean cam după Justinian și ajunși la apogeul expansiunii lor cunoscute în secolul al VIII-lea, sînt deci printre ultimele seminții constitutive ale Europei care-și fac apariția în istoria continentului nostru. Din punct de vedere etnic, istoricii de origine slavă (polonezi mai ales) urcă mai departe în trecut și descoperă un popor *protoslav*. După acei istorici, înaintea istoriei slave și urcînd pînă în mileniul trei î.e.n., exista un grup unic al slavilor: „protoslavii". Acești slavi originari ocupau un teritoriu situat între Baltica și Carpați, de la Oder la cursurile superioare ale Volgăi și Okăi. Deși acest popor este considerat ca slav (prin limba sa mai ales), el poartă numele de lusacieni. De unde numele dat acestei epoci arhaice de „civilizație lusaciană".

Istoricii slavi explică astfel originea fondului comun lingvistic al slavilor cu cele trei mari ramuri ale lor: slavii orientali, slavii occidentali și slavii de sud. Ei descoperă și în poporul veneților slavii de joncțiune între lusacieni și slavii erei noastre; istoricii germani, însă, văd în ei mai curînd germani.

Întrebarea noastră este, evident, alta: slavii fac ei parte din Europa? Răspunsul este neapărat afirmativ. Intrarea în istoria Europei a acestei seminții este

întrucîtva mai tîrzie, dar trebuie precizat că slavii *sînt europeni*, în termenii discuției noastre, ei au fost „europenizați". Fără îndoială, slavii au jucat un rol important în regiunile orientale după căderea Europei romane. Se știe, în adevăr, că galo-romanii s-au amestecat cu francii, popor germanic, care a fost asimilat; la fel, sînge lombard curge în vinele italienilor; vizigoții, alt popor germanic, s-au topit în masa iberică. Dar nici francezii, nici italienii, nici spaniolii nu sînt „germani". Ei au rămas latini prin limbă și cultură.

Un proces în linii mari asemănător s-a petrecut în *Romania orientală* a fostului Imperiu roman. După cîteva secole de migrații, daco-romanii au văzut (secolele VI—VIII) venind în teritoriul lor pe slavi. Elementul slav a jucat, în legătură cu poporul român, același rol ca al germanilor la alte popoare de ginți romane. Ei s-au asimilat. Trebuie totuși să recunoaștem că penetrația slavilor, începînd din secolul al VI-lea, zguduie profund *elementul roman din sudul dunărean*. Ceea ce popoarele germanice, în neîncetatele lor incursiuni, nu putuseră să facă, slavii reușesc pe deplin. În adevăr, populația romană e dislocată de valurile infiltrărilor slave. O parte a romanilor a trebuit să se tragă spre coasta dalmată. Cei rămași dispar în masa slavă, de departe mai numeroasă. Dar, invers, cultura și civilizația romană sînt cele care își preiau supremația. În așa măsură, încît, dacă din punct de vedere al rasei, slavii sînt ei cîștigătorii în sudul Dunării (ceea ce nu e cazul cu slavii din nordul dunărean), din punct de vedere cultural ei sînt învinși de Roma.

Între timp, masa slavă, unitară pe planul lingvistic, va începe la rîndul său să se diferențieze. De pe acum, daco-romanii din nordul și de la gurile Dunării asimilează pe slavii veniți în cuceritori. După secolul al VIII-lea,

prezența acestui popor asiatic, maghiarii, contribuie activ la separarea slavilor stabiliți în Occident de slavii orientali. Astăzi, harta așezării slave în Europa arată clar urmările acestui dublu fenomen nefast pentru unitatea seminției slave, fenomen constînd în:

a) rezistența romanilor (daco-romanii stabiliți la nordul Dunării și vestul Mării Negre) la penetrația slavă;

b) migrația asiatică (huni, unguri).

Mai întîi, sub raport lingvistic, din secolul al VIII-lea limba slavă se diferențiază în funcție de locul geografic în care sînt plasate popoarele de origine slavă.

Fondul etnic al Europei este acum complet. Dar destinul slavilor în această perioadă arată o dată mai mult limitele adevărate ale Europei. În adevăr, în măsura în care slavii au același rol ca al germanicilor în apus, ei își asumă vocația *rasială* a Europei. La fel e cu slavii care pătrund în Imperiul roman, indiferent dacă s-au asimilat (ca în România) sau dacă au fost învingători (ca în Bulgaria și Iugoslavia). Polonia, Cehia, Slovacia, Serbia, Croația și Slavonia, Bulgaria *sînt teritorii europene* dominate de conștiința slavă, ca și teritoriile nordice și estice ale continentului, mai sus de Marea Neagră și Caucaz, pînă la Ural, de unde migraseră semințiile slave spre vest și sud.

Neîndoios, Europa însăși cuprinde, din punct de vedere etnic, unele insule asiatice. Chiar într-o epocă în care marile seminții europene (celții, italioții, tracii) făuresc istoria Europei, popoarele Asiei încearcă să se așeze cît mai la vest cu putință. Cimerienii, veniți din Asia Mică în secolul al VII-lea î.e.n., atacă Peninsula Balcanică și pătrund în stepele rusești în momentul cînd sciții își fac ei înșiși apariția la frontiera orientală a Europei. Aceasta este epoca în care poporul scit ajunge

pînă în Transilvania românească. Se pare că sciţii au fost daţi înapoi de expediţia lui Darius (514 î.e.n.), spre vărsarea Dunării.

După sciţi, sarmaţii sînt cei care-şi desfăşoară înaintarea lentă către vestul european. Sîngele lor turanic nu va lăsa mai multe urme decît acela al sciţilor. Şi ei au fost asimilaţi şi învinşi de civilizaţia romană. În genere, ei au fost opriţi pe Nistru. După N. Iorga, putem acorda sciţilor meritul de a fi dat numele de Dunăre Istrului roman. „Mi se pare dificil, scria N. Iorga, să nu pun numele Dunării (atît de discutat) în legătură cu Donul şi cu Duna, care sînt evident nume scite. Slavii veniţi ulterior au trebuit desigur să accepte aceste nume de la înşişi predecesorii seminţiei române, aflaţi în aceste regiuni, tracii. Aceştia, la rîndul lor, acceptaseră un nume care, fiind auzit şi adoptat cu această terminaţie *-re* (Dunăre), nu făcea decît să redea, cu alte organe ale cuvîntului, terminaţia păstrată de romani în *Danubius* sau *Danivius*, care supravieţuieşte în germanicul *Donau*.

... În ce priveşte Istrul, pe care noi l-am apropiat de Nistru, aici se descoperă cu uşurinţă rădăcina *str*, pentru apa care curge... Cît despre numele de *Scythia Minor*, dat de romani regiunii situate între Dunăre şi Marea Neagră, Dobrogea românească, nu înseamnă că sciţii ar fi reuşit să disloce poporul daco-get autohton. Simplu, este vorba de un statut politic (*scit* înseamnă, după Herodot, „dominaţie"). Pe planul etnic, *Sciţia mică* este o Dacia, Dacia Pontică".[1]

[1] Astfel, de exemplu, în secolul al V-lea e.n., vom afla pe menţionatul „călugărul scit", pe nume Dionysos cel Mic (Ekiguus), autorul „erei noastre creştine"—al numărătorii anilor de la Cristos, nu de la zidirea Romei — şi al unei „table a Paştilor". Dar Dionysos nu e scit decît prin nume: el este daco-roman, adică român din secolul al V-lea (cf. lucrării noastre asupra lui Dionysos Românul).

Europa etnografică va cunoaşte, în sfîrşit, un popor asiatic care prinde rădăcină, către secolul al X-lea, pe continentul nostru: ungurii. Ei sînt ultimii veniţi, singurii asiatici din Europa care n-au fost asimilaţi imediat de populaţiile romanice, germanice sau slave, ci şi-au păstrat identitatea lor rasială cu preţul unei convertiri spirituale importante: acceptarea Romei latine şi a creştinismului.

Ungurii sînt un popor fino-ugric. Limba lor se înrudeşte cu limba finlandezilor şi laponilor. Ei s-au instalat în Panonia, venind din centrul Asiei (munţii Altai). Către anul 830 ei locuiesc în regiunea *Lebedia* (nume dat de sursele bizantine), situată între Don şi Nipru. Împinşi de pecenegi, ei ajung spre 889 în *Bugeac* (teritoriul dintre Prut şi Nistru). Sub conducerea lui Arpad, pe la 896 ei coboară din Carpaţii galiţieni către actuala *pustă* ungară.

Începînd din acest moment, ungurii îşi încep incursiunile lor spre Germania (vor fi învinşi pe malurile Lechului la 10 august 955). Atunci, şi mai ales după ce regele Ştefan (cel Sfînt) a trecut la creştinism, ei pornesc la cucerirea regiunilor orientale, ţinuturile românilor, descendenţi ai daco-romanilor. Cronicile au păstrat istoria acestor ciocniri, încheiate în favoarea ungurilor. În această perioadă, statul ungar acţiona în virtutea unei misiuni europene din sfera celor care ne preocupă în aceste pagini: să recucerească frontiera orientală, pe care Roma, după secole de migraţii ale seminţiilor din nordul şi estul Europei şi din Asia, o pierduse. Vom

reveni asupra acestei probleme numaidecît, atunci cînd va fi vorba de tătari, al căror rol va fi infim, dacă nu inexistent, în formațiunea etnică a Europei (în schimb, influența lor va fi importantă în Rusia).

Înainte de aceasta, însă, deoarece, odată cu excursul asupra tătarilor, intrăm în perioada *istorică* determinată, atestată documentar, a Principatelor Române din estul și sudul Carpaților, să fixăm cîteva concluzii despre ansamblul *european* în care se află poporul român, în aceste secole tulburate, în continuă mișcare a raselor și a fondului spiritual (lingvistic), cînd, totuși, se constituia el ca popor autonom, din dubla ramură traco-romană.

DEMOGRAFIA EUROPEANĂ

Fondul rasial și lingvistic european ne oferă o imagine *biologică* a continentului nostru. Chiar pe parcursul celor spuse, am urmărit conștiința difuză a numeroaselor seminții europene, pe cale de a lua în stăpînire teritoriul definit drept specific european de la Atlantic la Marea Neagră, din Caspica în Scandinavia și Baltica la Mediterana. În mișcările lor *istorice*, semințiile și limbile s-au amestecat și, sub influența reciprocă, au evoluat. Statul-eponim european, considerat ca avînd o singură sursă, sub raport *lingvistic*, nu este, poate, decît un

mit. Dar un mit care stă la baza fiecărei seminții europene, care-i explică și justifică expansiunea — „imperialismul" fiecăreia, misiunea înaltă de a regăsi limitele Europei și a institui un cadru unitar de viață. Dar în această acțiune, care nu mai este un dat, ci o voință omenească, aventura rasială a fondului etnic al Europei cedează locul *istoriei* și, deci, entităților naționale. Deși justificarea este cea a *conștiinței biologice*, expansiunea unei rase devine și fenomen cultural, și pe noi acesta ne preocupă aici. „Biologicul" se depășește în spiritual. Limba și sîngele sînt culoarea evenimentului cultural ce se pregătește. Așa se explică viabilitatea statelor formate în acest interval din numeroase limbi și seminții. Ceea ce nu le împiedică să aibă, din punctul de vedere al culturii — care prezintă caractere unitare de cultură *europeană* — și comparativ cu alte continente, trăsături care definesc *o singură națiune*. La fel, este suficient, în acest caz, să vedem în *statul european* (ce rămîne a fi făcut) *o singură națiune, deoarece a realizat* — vorbind în sens larg — *o singură cultură*, în ciuda nenumăratelor seminții, limbi și dialecte ce trăiesc și se exprimă pe continent, în ciuda și, de fapt, cu concursul lor, cu participația lor. Locul nostru în acest ansamblu se definește prin atare coordonate de integrare cu poporul specific, în cultura — armonioasă — a continentului.

Cît privește *demografia* europeană, ea este, la fel, *un fenomen cultural*. În adevăr, e de neconceput a confunda *numărul* populației unei națiuni, a unui stat sau a continentului european, cu rasa ori cu limba, care aparțin fondului biologic. Cum vom reuși atunci să facem numărătoarea demografiei franceze (de exemplu), fără o incursiune în Belgia și în Elveția, dacă am separa permanent de națiunea franceză (fenomenul cultural) populațiile ei, care sînt originar „germanice", „normande"

sau „basce" sub aspectul rasial și lingvistic? Trebuie deci să subliniem, o dată mai mult, că „demografia europeană" aparține definiției *culturale* a Europei (o singură națiune), și nu conștiinței *biologice* a Europei, care e un moment, cel dintîi poate, al unei „conștiințe europene" larg dezvoltate astăzi. Europa, pe care am delimitat-o geografic (și politic) de la Brest pînă la Ural, este în acest sens o națiune cu multe sute de milioane de locuitori. Recensămîntul fiecărui european după rasa, limba și țara sa nu dăunează ideii de ansamblu armonios european („națiunea europeană"), ci o susține, o validează. Cum am mai spus-o, fiecare este „european", adică o sinteză de seminții, de limbi, de istorie, apartenență statală și destin politic. Această sinteză este *fondul cultural* al individului, fond care, singurul, poate să-l facă asemănător tuturor celorlalți europeni.

Fără îndoială, poate fi urmărită (de bine, de rău) evoluția demografică a fiecărei țări, deși, adesea, în decursul secolelor, țara respectivă și-a schimbat, în unele momente ale istoriei, frontierele. De pildă, Franța se lăuda cu 6 milioane de locuitori în epoca Galiei barbare, cu 8,5 milioane în timpul galo-romanilor, cu 10 milioane sub carolingieni, cu 20 de milioane în secolul al XIII-lea și cu 50 de milioane în 1967. Ei sînt francezi, în chip distinct, și, totodată, în spiritul expunerii de față, europeni de apartenență franceză.

Următor francezului, germanul își poate calcula volumul demografic al țării proprii: 2 milioane în secolul I î.e.n., 12 milioane în secolul al XIV-lea, 18 milioane spre 1700 și 70 de milioane în secolul al XX-lea. Demografia, în acest caz, nu dovedește, vai, nimic: cei peste 20 de milioane de români (și nu numai cei care locuiesc

 între frontierele precise ale statului, dar și în teritoriile

vecine, ale țărilor limitrofe) cîntăresc tot atît în balanța europeană cît cei 70 de milioane de germani. Cu condiția, însă, ca fiecare să posede și conștiința sa *europeană*, odată cu aceea de român sau de german. Specificul românesc sau numărul populației nu constituie o piedică de a fi european, ci aduce mărturia originală etnică, socio-politică, spirituală, istorică etc. în ansamblul armonios european.

CĂDEREA IMPERIULUI ROMAN

Manualele de istorie pretind că Roma a căzut din mai multe cauze: sosirea semințiilor migratoare, indisciplina armatei, incompetența responsabililor romani. Altfel spus: Roma înstrăinează puțin cîte puțin forța sa și misiunea sa în favoarea șefilor „barbari", pe care-i primește ca federați și care, în cele din urmă, îi vor da lovitura de grație.

Fără îndoială se vorbește, de asemenea, de „pericolul creștin", care subminează temeliile imperiului. Religie a săracilor, creștinismul aduce o egalitate a tuturor în fața morții. Cu timpul, această unitate de destin în ceasul suprem nu putea să nu devină egalitatea tuturor în fața vieții. „Masele" ținute la o parte — sclavi, barbari, străini — nu au decît să devină creștine pentru a pretinde o nouă „cetățenie". Totul e

drapat religios, dar în fapt asistăm la o revanşă a omului de jos, la emanciparea sclavului, care începe să fie mulţime, deci forţă, şi să dobîndească şi conştiinţa individualităţii sale. De aici, drumul spre un nou umanism e deschis. Astfel se naşte ideea, mai largă, de „persoană umană", care se va substitui celei de „civis romanus".

Paralel, imperiul îşi pierde unitatea: el se fărîmiţează în tot soiul de provincii, deşi oficial nu e împărţit decît în două părţi: *Romania Occidentală* şi *Romania Orientală*. Dar este sigur că împăratul — în continuare ales de armate — devine şeful unei provincii mai curînd decît al unui imperiu, după particularismul impus de armata care l-a ales.

Începînd din secolul al III-lea, imperiul se sparge într-o zecime de bucăţi. Este interesant să ne imaginăm, pentru acest secol al III-lea, naşterea unei puzderii de state, de cultură romană, *pe cale de a deveni naţionalităţi distincte*. Ele ar fi evitat naşterea (în secolul al V-lea) regatelor romano-germanice: al ostrogoţilor în Italia, al vizigoţilor în Spania, al francilor şi al bourguignonilor în Galia, al goţilor în Dacia... Totuşi, începînd din 284, Diocleţian restabileşte unitatea imperiului, deja zguduit la frontierele orientală şi nordică de către „barbari".

Însă acum Roma nu mai este în Roma. Mai rău chiar, oraşul devine un obstacol în calea expansiunii *Romanie*-lor. Din anul 284 ea încetează de a mai fi capitală. Împăratul are reşedinţa în Orient, la Nicomedia (la întîlnirea Europei şi Asiei), colegul său la Milano (pentru a-i supraveghea pe „barbarii" din nord), iar locotenenţii lui — „cezarii" — aproape peste tot: la la Trevium, la Sirmium, gata să-i atace pe germani sau pe iranianul Europei (sarmat, roxolan, iagid). Însă

romanul știe întotdeauna că „barbarul" este incompatibil cu cultura greco-romană, pe care el, romanul, o reprezintă.

Incompatibil, de asemenea, cel puțin la început, se dovedește a fi creștinismul, a cărui dogmă n-a asimilat în întregime filozofia greacă și legislația romană. Ca o maladie internă, în inima imperiului creștinismul roade omul păgîn. Persecuțiile nu sînt poate decît mijloace de apărare ale imperiului muribund împotriva bolii lui.

Dar, vai, „barbarii" au și intrat în acțiune. Goții mai întîi, acești *Greutungs*, cunoscuți în secolul al V-lea sub numele de „ostrogoți" (adică „goții strălucitori" și nu „goții de est"), vin din stepele ruse. Regele Ermenaric întemeiase, în teritoriul de azi al Rusiei, un imperiu ai cărui vecini sînt finlandezii și slavii la nord-vest, limitat de Don și de Nistru. Loviți de huni, ostrogoții, care nu s-au raliat „barbarilor" veniți din Asia mongolă, se îndreaptă, sub Alatheus și Safrac, spre Nistru. Ei îi împing pe „goții de vest" (vizigoții) spre Carpați și spre Imperiul roman. În anul 376, un grup de goți trece Dunărea la Durostorum (Silistra de azi) și înaintează în Moesia și în Macedonia, pe care le trec prin foc. Valens e bătut, în 378, lîngă Adrianopol.

În Occident, francii sînt cei ce pun mîna pe putere. Imperiul devine *barbar*. Partea occidentală intră în război cu partea orientală a Europei. Se ajunge la acest paradox prelungit, vai, pînă spre zilele noastre, de a vedea la Aquileea, la 5 septembrie 394, o bătălie între cele două părți ale Imperiului roman — occidentală și orientală: francul Arbogast, conducînd o armată de franci și alamani, contra lui Teodosie, toleratul, la Constantinopol, a vizigotului Athanaric, în fruntea unei armate compuse din goți, alani, iberi din Caucaz, vandali. Stilichon și Alaric sînt la ispravă și ei față.

Timp de un secol, începînd din 395, cînd fiii lui Teodosie își împart imperiul — Arcadius în Orient, Honorius în Occident — Roma e la bunul-plac al șefilor „barbari". Dacia este pe rînd: gotică, avară, gepidă etc. Panonia este ocupată de huni în 433, de ostrogoți în 454 și de gepizi în 471. Francii se stabilesc în Galia și saxonii îi înlocuiesc pe romani, din 441, în Marea Britanie. Spania, cu excepția părții „taragoneze" și „cartagineze", încetează, după 454, să mai fie romană. Suabii au ocupat, începînd din 415, Galicia, Lusitania și Betica. Roma nu mai este în Roma și „pax romana" nu mai e decît „războiul barbar". Odată cu căderea oficială, în 476, a Imperiului roman, Europa „*civis*"-ului a murit.

Însă chiar de pe acum semințele sînt gata să încolțească, o nouă conștiință, spirituală de data aceasta, pregătește noile imperii creștine, care, la Roma, Constantinopol sau la Strasbourg, trebuie să ia locul Europei geografice.

Cultura greco-latină nu ajunsese decît la universalitatea romană a omului, recunoscut în prealabil drept *civis*. Un strat nou se definește în lume — începînd cu orientul Asiei și urmînd numaidecît cu Europa în primele secole ale mileniului inaugurat de strălucirea spirituală a Imperiului roman al lui August: e mulțimea care-l adoptă pe urmașul lui Dumnezeu *ridicat* la treaptă umană. Paradoxal, *umilința* creștină a insului are drept rezultat ascensiunea sa în planul social și al conștiinței. Religia e deci o ipostază a altei categorii spirituale, oricare va fi autoritatea ei, conferită, la nivelul conducerilor de stat, de criterii politice, nicidecum divine. Vom asista la o lungă perioadă de rezolvare a controverselor politice prin cele religioase, de înscriere a conflictelor
 sociale din interiorul statelor, și ale statelor între ele,

sub emblemele bisericii, ca efecte ale voinței sau poruncilor divine. Ele încep odată cu căderea lumii romane.

Timpurile sînt grele. Germanii sînt la Roma și amenință viața orașului, deci și a fraților creștini. Ilirianul sfînt Ieronim, traducător al *Bibliei* în latinește, scrie în corespondența sa: „Un zvon înspăimîntător ne vine din Occident; Roma e învăluită, cetățenii își răscumpără viața cu aur; dar odată despuiați, sînt încercuiți din nou; după ce și-au pierdut bunurile, trebuie să-și mai piardă și viața. Vocea mi se gîtuie și suspinele îmi taie suflarea în vreme ce dictez aceste cuvinte. E cucerit acest oraș care a cucerit Universul ... Ce spun eu? El moare de foame înainte de a pieri de sabie; abia rămîn acolo cîțiva oameni, să fie duși în robie. Mînia înfometaților îi face să se sfîșie între dînșii; grozăvia e așa de mare că mama nu-și cruță nici chiar noul-născut ...

Nu trece un ceas fără să mă duc să primesc grupuri uriașe de frați. Mănăstirea pustie se preface în han prea plin... Această fugă, această amestecătură arată înverșunarea barbarilor: bieții nenorociți sînt despuiați de orice și acoperiți de răni. Cîtă durere pentru mine să văd această putere veche, această statornicie în bogăție ajungînd la o asemenea mizerie, lipsă de adăpost, de hrană, de îmbrăcăminte".

Astfel se naște omul creștin: sărac, gonit, martirizat. Nici nu putea fi altfel, căci și profetul acestuia venise pe lume în sărăcie și suferință. Totuși, creștinul se ridică din ruinele Imperiului roman, purtător al unei făgăduințe noi, căci el este purtătorul unei noi conștiințe: conștiința umanității sale *spirituale*. El este, în adevăr, o *persoană*, recunoscută de grația divină, în lipsa legii Romei, care și-a pierdut puterea.

Oricum, barbarii continuă jaful *Romanie*-lor din Occident și din Orient. „Această provincie, mai spune traducătorul *Vulgatei*, pe care ei [„barbarii"] o găseau pașnică și liniștită, frumoasă și înfloritoare, coloanele lor nelegiuite o devastau și o pustiau, scăldînd totul în foc și sînge. Ei nu cruță nici pomii fructiferi, ca să răpească fugarilor, ascunși în refugiile muntoase ori în adîncimile văgăunilor, putința de a folosi această hrană după trecerea lor. Nici o așezare n-a scăpat cruzimii lor mereu mai mari — bazilici, mănăstiri, cimitire stîrneau mînia lor ucigătoare; ei dădeau foc cu mai multă bucurie locurilor de rugăciune decît orașelor." Amintirea vandalilor a rămas adînc înrădăcinată în sufletul european, cu deosebire la europenii din est și din centru, care totuși timp de peste cincisprezece secole au văzut alți barbari mai mult sau mai puțin cruzi.

În cursul prăbușirii lumii păgîne, creștinul folosește argumente religioase pentru argumentarea obiectivelor sale politice: el are conștiința că trebuie să salveze Roma, cu alte cuvinte, ceea ce era atunci *unitatea lumii*. Totul are loc, spune creștinul, după voia Domnului; acesta își are mandatarii săi pe pămînt nu doar pe capii bisericii, urmași ai apostolilor, dar și pe cei politici — regii, principii și împărații. Prudentiu, poet creștin și înalt funcționar roman, scria prin 405: „Civilizația romană se deosebește de barbarie ca un om de un animal, așa cum un om cu darul vorbirii se deosebește de un mut..." El adaugă: „Care e taina destinului istoric al Romei? Pînă acum, tot pămîntul a fost sfîșiat, din Occident în Orient, de o luptă continuă. Ca să domolească această nebunie, Dumnezeu a învățat națiile să asculte și ele de aceleași legi și să devină toate romane. Acum vedem oamenii trăind ca cetățeni ai

unei singure cetăţi şi ca membrii unei aceleiaşi familii. Ei vin, de-a curmezişul mărilor, din ţările îndepărtate, pînă la *forum*-ul care le e comun; popoarele sînt unite prin comerţ, prin civilizaţie şi prin căsătorii; din amestecul popoarelor s-a născut o seminţie unică: *iată semnul* victoriilor şi triumfurilor imperiului." De fapt, Imperiul roman e cel ce a pregătit calea creştinismului.

Roma se prăbuşeşte: Roma necredincioşilor, a împăraţilor incendiatori şi adulterini, dar şi Roma care posedă trupurile lui Petru, lui Pavel, lui Laurenţiu şi ale altor sfinţi martiri. Sfîntul Augustin ajunge chiar să se întrebe: „La ce slujesc mormintele apostolilor?"

Răspunsul nu întîrzie să vină: Oraşul — Roma — va deveni scaunul, *Sfîntul Scaun* al omului nou. Dar mai înainte, primul împărat creştin, Constantin cel Mare, încercase să salveze pe cale politică imperiul şi conştiinţa lui europeană, dînd legiuiri noi, care să-l consolideze politic şi social, întărise religia, acum forţă importantă, şi clădise un oraş nou: Constantinopol.

BIZANŢ, IMPERIU FĂRĂ CREDINŢĂ

Ne amintim că, faţă cu noua credinţă, puterea romană ezită un timp între toleranţă şi martiriul adepţilor lui Crist. Juridic, împăraţii nu pot exclude de la libertatea credinţei micile colonii care se roagă

Dumnezeului unic. Însă, ca orice putere, ei au nevoie de un „țap ispășitor" în cazurile de eșecuri economice sau militare.

Astfel, recunoașterea de către statul roman a creștinismului ca religie oficială e *precedată* de toleranța juridică pentru credința în Crist. Totodată, *după* Constantin și după Edictul de la Milan emis în anul 313 — de fapt o înțelegere între Constantin și Liciniu privind politica religioasă în imperiu — vor mai fi încă valuri de intoleranță.

Citind cu atenție acest edict de toleranță: *„Am crezut că trebuie să reglementăm înainte de toate ceea ce privește respectul datorat Divinității pentru a da creștinilor și tuturor libera alegere de a urma religia la alegerea lor"* descoperim în același timp juristul și superstițiosul, cu alte cuvinte *romanul* (mai mult decît creștinul animat de dragoste), care nu mai poate „să se spele pe mîini", ca Pilat, căci intoleranța îl rănește în sufletul său hrănit de dreptate, iar martiriul adoratorilor Dumnezeului unic îl face să aibă teamă de pedepse mai presus de simțuri. Constantin, împăratul, deci șeful suprem politic, cel puțin înaintea botezului său, era *Pontifex maximus*, omul ce reprezintă divinitatea capitolină — păgînă — pe pămînt. Ceea ce este mai important în hotărîrea lui Constantin cel Mare e de a impune, în Occident, o religie care nu există decît în romanitatea orientală: în Tracia, în Grecia, în Cipru (și la Edessa).

Politic, e un nonsens: nu impui unei administrații o religie de stat căreia nimeni nu-i aparține. E chiar o greșeală, dublată de un risc, pentru că armata, de

unde decurgea puterea — sau confirmarea ei — era păgînă. Dar botezatul din 21 mai 337 — în ajunul morții sale — ne apare ca un veritabil interpret al istoriei și al destinului uman *viitor* și în orice caz un clarvăzător politic: emblemele religioase, în acest moment, dobîndiseră un extraordinar ascendent în toate planurile vieții publice.

Același e sensul întemeierii noului Bizanț, „Orașul lui Constantin": împăratul înălța capitala creștinismului pe care o înțelegea de stil *roman*: legi ale Romei, limbă latină. Dar, două secole mai tîrziu, orașul este în întregime grec: Roma nu mai este în orașul lui Constantin, *Roma trebuie să se reîntoarcă la Roma*.

Din acest moment se înțelege, pe de o parte, aventura *personală* a Bizanțului și, pe de altă parte, conflictul care va opune în mai multe rînduri Roma Constantinopolului. De la ocuparea de către Justinian a Orașului Sfînt și de către cruciați a orașului lui Constantin, pînă la schisma Orientului și părăsirea, fără nici un ajutor din partea Occidentului roman, a creștinătății orientale zdrobite de turci — deși niciodată Bizanțul n-a uitat originea sa romană, bizantinii își ziceau chiar *romei* — îi va reveni Romei rolul de a organiza Occidentul și de a-l duce, pînă la Renaștere, pe drumul unei Europe unite, cel puțin în orientarea ei catolică.

Cealaltă parte, *Pars orientalis*, cu toate ceasurile sale de splendoare, nu va avea niciodată decît un destin limitat, fără vocație europeană. Fără îndoială, cultura bizantină, următoare culturii grecești, care precedase și îmbogățise civilizația romană, contribuie la patri-

moniul european. Dar sinteza, *universalitatea unei moşteniri*, avea să fie opera unui umanism nou, făurit tot în Occident. Atunci numai Orientul bizantin avea să fie integrat şi pus în valoare.

Indiscutabil, istoria Constantinopolului este cea a Imperiului roman fără Roma. De la 395 pînă la 717, mai ales datorită lui Justinian, *Orbis romanus* s-a instaurat. Nu Europa creştină e cea care triumfă — în cazul diferitelor imperii romano-germanice în Occident — ci o Europă încă anacronică, unificată prin arme şi legi. Să nu uităm nici că Justinian (527—565) este omul *Pandectelor* (sau *Digeste*) şi al *Instituţiilor*. Scopul său, pe care şi-l realizează datorită generalului Belizarie, este de a *recuceri* Occidentul în maniera romană (şi nu latină).

Se înţelege de ce o Europă, în sensul unui imperiu în care să domnească *omul creştin*, nu putea să aibă nici o şansă. Sfîntul Scaun va urmări secole la rînd, fără succes, să dobîndească acest rol.

Începînd cu 717 şi pînă la căderea sa oficială în 1453, Constantinopolul nu va fi decît capitala unui imperiu roman *elenic*. Treptat, creştinismul însuşi se divizează şi se organizează administrativ după necesităţile naţionale — aceasta în răsăritul ortodox al Europei. Imperiul bizantin va sucomba din cauza egoismului său — o vom vedea odată cu cruciadele — fără a fi pregătit premisele unei noi umanităţi. Încît istoria sa, pe planul conştiinţei europene, nu este mai importantă, pentru noi, decît erau războaiele de apărare sau confederaţia cetăţilor greceşti. Amintim totodată că elenismul rămîne, pe plan cultural, unul din cele mai importante tezaure în patrimoniul omului european.

Mai multe secole vor fi necesare pentru ca dogma creştină, prada propriei sale crize de creştere, să-şi sedimenteze ortodoxia. Ereziile mişună, pentru că rivalităţile politice mişună. Pe de altă parte, cetatea creştină e organizată fie de puterea temporară — şi are loc atunci ridicarea regilor şi împăraţilor „preacuvioşi" — fie de Sfîntul Scaun. Cu timpul, izbucneşte conflictul interior al creştinismului, din cauza dublei lui aspiraţii: istorice (adică politice, deci limitate) şi „eterne" (adică religioase, divine).

Cristologia trebuie aşadar să asimileze romanismul, tot atît cultural, pe cît politic. Ea este *latină*. Dealtfel, papii — şi toţi conducătorii Bisericii imperiului prefăcut în bucăţele — înţeleg rolul — dublu: religios şi politic — ce le revine pentru a face trecerea spre Imperiul *latin*. Din primul secol, creştinismul încetează de a fi „paşnic", adică de a se complace în situaţia de victimă, şi de aici începe instalarea sa în planul politic. „Dumnezeul armatelor" e invocat de fiecare dată cînd cineva îşi afirmă dreptul său temporar. Se întîmplă chiar că Sfîntul Părinte ajunge să se identifice cu *Respublica Romanorum* (la mijlocul secolului al VIII-lea). El îl înlocuieşte — prea tîrziu — chiar pe împăratul roman. În cele din urmă, regii sau împăraţii, mai mult sau mai puţin supuşi sau sprijiniţi de Biserică, sînt obligaţi să încerce a reorganiza imperiul, cel puţin în „fantoma sa de Imperiu occidental". Biserica creştină se dovedeşte însă incapabilă de o adevărată putere temporară. Deşi are momente

de supremaţie aparentă, ca a lui Grigore al VII-lea Hildebrand, la Canossa, aceasta depinde însă de oameni, nu de Dumnezeu, şi atîrnă şi de împrejurări politice generale. Ea, Biserica creştină, nu este ca Islamul, care aduce un drept, o politică, adică ideea unui stat. Pentru tezele de principiu ale Bisericii, persoana este cea care se află pe primul plan şi viaţa sa „de dincolo". Aşa se explică de ce papa Leon al III-lea acceptă „pacea" proclamată de Carol cel Mare, împărat preacuvios. Carol cel Mare cere să fie uns şi promite să reconstituie imperiul cezarilor. Este prima încercare a unei Europe politice sub emblemă creştină, care va servi de model în mai multe rînduri, deşi imperiul acesta este încă departe de frontierele sale europene. În adevăr, nici Grecia (în acest moment bizantină), nici ţinuturile balcanice şi orientale ale Europei, nici Anglia nu fac parte din acest nou imperiu. Eşecul său este inevitabil, cu atît mai mult cu cît nu are *unitate de cultură* (sau de limbă): el este jumătate roman, jumătate german. La Verdun, la pacea din 843, e locul unde Europa germano-latină a murit. Tentativa carolingiană se îneacă în haosul politic. Încă o dată, aceasta e considerată singura în stare a reconstitui unitatea, deşi feudalismul este un element de fărîmiţare şi de discordie. Papa însuşi încetează cîteodată de a fi arbitrul şi elementul constant de unitate ecleziastică, pentru a deveni şef al unui stat sau al unei coaliţii; el rămîne legătura europenilor ajunşi la conştiinţa spirituală. Saint-Simon are dreptate să constate că, înainte de sfîrşitul secolului al XV-lea, *toate naţiunile Europei formau un singur corp politic*, paşnic înlăuntrul său, înarmat contra duşmanilor constituirii şi ai independenţei sale. „Religia romană" — aceea cu
 nucleul spiritual la Roma — avînd adepţi în toată

Europa, era, oricum, un element de legătură a societății europene, dar expansiunea sa a recurs adesea la sprijinul politicii, sau a acoperit-o pe aceasta; clerul roman îi era legătură activă.

Cine va ruina această Europă spirituală care ia cunoștință de *universalitatea* sa? Să spunem că *Europa eretică*, așadar puterea contrară Sfîntului Scaun, spiritualitățile schismatice, doctrinele eretice față de *Evanghelie*. Structurile politice rămîn la bază, ca să determine, pornind de la conflicte social-economice, pe cele religioase, să se acopere cu ele. Oricum, răul va veni *dinăuntru*, ca de fiecare dată. Căci Biserica Romei se află în conflict cu împărații sau cu regii (care, cu timpul, renunță să se recunoască drept reprezentanții temporari ai unei *idei universale*), cu Constantinopolul sau cu creștinii în revoltă. Și, totuși, după Carol cel Mare, papa reușește să-și întărească puterea. El excomunică regii a căror politică îi pare contrară țelurilor creștine, ca, de pildă, regele Franței, Filip-August, regele Angliei, Ioan fără de Țară, sau împăratul Henric al IV-lea, umilit la Canossa. Deși nu e August — adică un Caesar justificat prin funcțiile sale religioase — imperiul său nu este mai puțin o *teocrație*: unirea realizată de el se întemeia pe autoritatea spirituală încarnată de Sfîntul Scaun. Revoltîndu-se împotriva acestei autorități a papei, deținătorii puterii temporare ruinează, fără a ști, unitatea europeană. În zadar Otto I cel Mare (962) caută la Roma coroana de împărat pentru a reface Europa. Franța Capețienilor (987) le scapă. Începînd din anul 1000, Europa se fărîmițează, deși pe planul conștiinței spirituale—nu însă religioase—se constituie din ce în ce mai mult un om european. Va fi nevoie atunci de o altă conștiință pentru a reface unitatea. Desigur, Sfîntul

Imperiu german va începe, în secolul al XIII-lea, să refacă Europa Occidentală. Dar Franța, Polonia, Sicilia, Anglia absentează de acolo.

Filip cel Frumos, regele Franței, în lupta sa contra papalității, *face să prevaleze punctul de vedere național asupra ideii universale* (religioase). „Laicismul" este o lovitură mortală dată Europei spirituale. Pînă la sfîrșit, lui i se va cere, după Renaștere, o nouă conștiință pentru a reface Europa. Universalismul lui va fi ideologic, fundat pe ideea națională. Urmează încă un eșec — războaiele religioase cedează locul războaielor între state (națiuni), așadar războaielor „civile" europene. Totuși, conștiința spirituală a evului mediu creștin va fi pierdută: ea va completa cultura romană (realizată de Imperiul cezarilor) și, împreună cu conștiința națională, va forma *cultura europeană*, singura care se dovedește în cele din urmă capabilă *să creeze și națiunea europeană și conștiința politică a Europei.*

OMUL CONȘTIINȚEI SPIRITUALE A EUROPEI

Cu toate vicisitudinile Imperiului latin, se continuă formarea europeanului drept *conștiință spirituală*. Portretul său s-ar putea reduce la aceste cîteva cuvinte: *un om al credinței*. Dar nu trebuie să ne înșelăm: sîntem departe de „credința" creștinului Imperiului roman, care nu se gîndește decît să-și salveze sufletul, chiar cu prețul sacrificiului vieții sale. În imperiul creștin,

un *umanism* e cel ce se făurește, umanismul evului mediu, care e constitutiv europeanului și care se emancipează de tutela religiei. Ne îndreptăm spre Renaștere.

Putem lua secolele de la al X-lea la al XI-lea ca dată cînd se afirmă umanismul creștin. Alcauin (Flaccus Albinus Alcuinus) vine din țările britanice și organizează „învățămîntul" cultural al lui Carol cel Mare. Elevul său, R. Maur, este primul „învățător" al Germaniei. O pleiadă de monahi străbate Europa, la curțile regilor și împăraților, în universități și colegii, la Sfîntul Scaun și în mănăstiri, fără să profesese o altă spiritualitate decît *latină*. Europa evului mediu este unificată ca *persoană*. Astfel că „scitul" (așadar, daco-romanul de la Tomis) Dionysos cel Mic se simte *acasă* la Constantinopol ca și la Roma. „Civis latinus", justificat prin credința și umanismul său (născut în umbra schiturilor și mănăstirilor, refugii ale culturii antice amenințate de „barbari"), este imaginea *europeanului* timp de 1000 de ani, cum fusese și „civis romanus" înainte și cum va fi, într-o altă dobîndire a conștiinței de sine, europeanul universalismului „francez".

Dealtfel, acest umanism european nu va întîrzia să pună schelăria planului, mai mult sau mai puțin federalist, al unei „cetăți europene" fără de războaie și frontiere. După sfîntul Augustin, atașat de unitatea creștină în *Cetatea* sa, în același timp divină și pămînteană, Dante scrie *De Monarchia*, unde întrevede o soluție federalistă a Europei, pe care o vrea, nu mai puțin, supusă împăratului mai curînd decît papii (avea loc din plin războiul dintre Gibelini și Guelfi). Normandul Pierre Dubois (născut prin 1260), avocat și procuror al regelui Filip cel Frumos la Coutances, scrie un tratat de *politică generală*, care nu e altceva decît planul

federaţiei europene (în latineşte: *De recuperatione terrae sanctae*). Ideile sale îşi depăşesc epoca: el cere o reformă a Bisericii, propune un învăţămînt laic în licee şi pledează pentru „Statele Unite ale Europei".

În adevăr, pentru Dubois „nici o naţiune nu e superioară vecinei sale şi nu poate pretinde s-o domine. Suveranii, mici sau mari, sînt egali în drepturi. Împăratul este un rege al Germaniei care nu are mai multă autoritate decît un rege al Franţei. *Trebuie deci organizată o federaţie europeană cu un organism central, un* Conciliu". „Acest Conciliu — sau Congres — jumătate laic, jumătate ecleziastic, va numi oameni înţelepţi, experţi şi credincioşi, îndeajuns de bogaţi pentru a fi independenţi", „astfel ca să nu poată fi corupţi prin dragoste, ură, teamă, lăcomie".

Proiectul european al lui P. Dubois s-a născut în contextul *creştin* al Europei, însă rămîne în esenţă nereligios. El vrea să răspundă în primul rînd conflictului, atît de dăunător, între papalitate şi imperiul regilor creştini. „Pentru a face să domnească pacea, scrie el, nu e suficient să-i lăudăm binefacerile, nici chiar să ne angajăm s-o menţinem, trebuie să preîntîmpinăm războiul prin instituţiuni corespunzătoare! Trebuie să organizăm arbitrajul internaţional." S-a văzut, această „autoritate supranaţională" este Congresul. Sediul său ar putea fi la... Toulouse. Papa ar juca în ea rolul de arbitru. Evident, Filip cel Frumos nu poate accepta un asemenea proiect, chiar în momentul cînd el vrea să se emancipeze, ca *naţiune laică*, de papalitate. Ceea ce e meritoriu în proiectul lui P. Dubois e conştiinţa că o *cruciadă* — aşadar apărarea Europei (creştine) de adversarii musulmani — *nu poate reuşi decît dacă lumea europeană se conciliază.*

Europa conştiinţei *geografice* a Imperiului roman trebuia să se apere împotriva „barbarilor", deci împotriva celor care nu erau „cetăţeni romani". Europa conştiinţei *spirituale* a Imperiului latin trebuie să facă faţă Islamului, reprezentat de arabi şi de turci, necreştini. Pavăza religioasă ascundea o rivalitate politică, necesităţi economice. Astfel se declanşează acele mari expediţii militare, cruciadele, înfăţişate ca războaie religioase, însă orientate, toate, spre obiective politico-geografice precise.

Cruciada papilor (sau a regilor şi împăraţilor creştini) înlocuieşte „cucerirea" cezarilor. Îi acordăm, în expunerea de faţă, acelaşi sens de apărare şi de afirmare a unui spirit european. Europa n-a avut niciodată liniştea necesară pentru ca să se poată coagula şi releva deplin elementele care definesc trăsăturile unificatoare ale popoarelor sau naţiunilor ei. Dintr-un punct de vedere mai larg, aceasta a fost adesea şi şansa ei: solidaritatea se manifestă mai adesea în faţa pericolului decît în timp de pace, conştiinţa ideii „omului european", aparţinînd aceleiaşi comunităţi spirituale sau societăţi politice, se făureşte în raport cu „alţii": *barbarii* pentru „cetăţeanul roman", *musulmanii* pentru „credinciosul greco-latin", *sălbaticii* pentru „civilizaţii" saloanelor literare europene. E de asemenea interesant de observat că de fiecare dată (abstracţie făcînd de „faza europeană", care se află în gestaţie) imperiul creat — roman, latin sau colonial — se instalează pentru „o mie de ani". El nu va dura niciodată

atît, tocmai fiindcă este minat, pe de o parte, din exterior („barbari", arabi și turci, coloniile), pe de altă parte din interior, de imposibilitatea unei atare unificări tiranice.

Din exterior, Imperiul latin este amenințat de un alt imperiu, *musulmanii*. Cele două imperii geopolitice afirmă deopotrivă aspirații spirituale. Se cunoaște ridicarea Islamului, născut din gîndirea și din viața lui Mahomed, în secolul al VII-lea; ca o dîră de pulbere, el izbucnește în Asia, se înstăpînește cu Mediterana africană și învăluie Europa, din Grecia pînă în Spania. *Emirii* administrează Siria, Armenia, Egiptul, Asia Mică și Persia, așteptînd ca Omeiazii (661—750) să declanșeze „războiul sfînt" — de fapt războiul împotriva Europei creștine — adică împotriva Europei. Bizanțul rezistă, dar Spania, în Occident, este invadată. Abia Carol Martel, în 732, reușește să-i oprească pe arabi la Poitiers. Ajunși aici — asemeni lui Scipio la Zama (contra semiților din Asia), majordomul palatului franc salvează viitorul Europei. Ideea unei expediții — cruciada — se legitimează în spiritul europeanului prin ideea că totul are loc în numele credinței creștine: o parte din teritoriul său e în mîinile „păgînului", adică ale omului fără credință, deși *Umna* arabilor este ea însăși o comunitate religioasă. Dar „păgînul", ca și „barbarul" Imperiului roman, reprezintă pentru acest creștin pe neeuropean, pe „necredincios": e omul care se roagă vineri în loc de duminică, îl venerează pe Mahomed în loc de Isus etc. Recucerirea Europei începe așadar în Spania. State mici — Aragon, Castilia, Navara, Leon — cer ajutor de la frații lor creștini europeni, cavaleri bourguignoni și gasconi, ca să reia ofensiva. Recucerirea — „reconquista" — începe. Ea va dura patru secole: din se-

colul XI — cu eroul „cornelian" Rodrigo Díaz de Bivar *(Cidul)* — pînă la 1492. Rînd pe rînd, Castilia (cu Toledo), Saragossa, Cordoba, Sevilla, Las Navas de Tolosa, Valencia, Murcia și regatul Granadei sînt eliberate, iar arabii goniți. Cu toate acestea, ca operația să fie totală, numai în inima însăși a Islamului trebuie să se apere Europa: de aici obiectivul Pămîntului Sfînt. De cînd drumul Ierusalimului fusese interzis creștinilor, imperiul — spiritual — al lumii latine suferă de o separație pe care o resimte ca pe o jignire adusă Crucii. Din acest moment, cruciada — pelerinajul înarmat — apare ca forma *politică* a vieții *spirituale* în evul mediu. De la copilul hrănit cu poveștile *Evangheliilor* și pînă la rege — nu se mai vorbește de sfîntul părinte — toți sînt „călugări" sau „cavaleri" (de fapt și una și alta) ai lui Crist. Se poate spune că, în acțiunea sa, atît religioasă cît și politică, omul acestui fel de conștiință spirituală e asemănător Templierilor, despre care sfîntul Bernard scria: „Nu știu dacă trebuie să-i numesc călugări sau cavaleri: poate trebuie să le dau cele două nume deodată".

Urban al II-lea este cel care extinde în Orient războiul de eliberare început în Spania. De pe acum, pelerinii întorși de la Locurile Sfinte povesteau cum o nouă rasă — turcii seleucizi — îi goniseră pe bizantini din Armenia (creștină). Or, în 1071, 100 000 de soldați, conduși de împăratul Roman Diogene al IV-lea din Bizanț, îi întîlnesc pe turcii lui Arp Arslan (adică „leul robust") lîngă Malazkird. Trădat de locotenenții săi, Roman cade prizonier. (Odată liberat, bizantinii săi, din ură politică, îi vor scoate ochii.) După cum remarcă R. Grousset în *Epopeea cruciadelor*, „înfrîngerea de la Malazkird *a fost unul din cele mai crunte dezastre din istoria europeană*". Această bătălie, dată în inima Ar-

meniei, a avut drept consecinţă, în cei zece ani următori, cucerirea a trei sferturi din Asia Mică de către turci. E adevărat, adaugă el, că „progresele turcilor au fost ajutate de *lipsa incredibilă de patriotism creştin* a generalilor bizantini, care-şi disputau tronul. Unul din aceşti pretendenţi e cel care, în 1078 — crimă cumplită împotriva Europei — chemă el însuşi turcii ca aliaţi şi îi instală cu acest titlu la Niceea, lîngă Marmara, în faţa Constantinopolului. Trei ani mai tîrziu, un mezin al familiei seleucide îi izgonea pe bizantini şi fonda — cu Niceea drept capitală — un regat turc aparte în Asia Mică, sîmbure al Turciei istorice de azi. În acest timp, în Siria, alţi şefi turci smulgeau arabilor din Egipt Ierusalimul (1071) şi bizantinilor Antiohia (1085). Sub al treilea sultan seleucid, Melik-şah (1072—1092), Imperiul turcesc se întindea de la Buhara pînă la Antiohia. În 1087, Melik-şah, nepotul nomazilor ieşiţi din adîncimile Asiei Centrale, vine cu un gest ciudat, simbolic, să-şi moaie sabia în apele Mediteranei.

Ne imaginăm emoţia produsă de aceste evenimente în Occident. Prăbuşirea Imperiului bizantin după Malazkird, lipsa lui de hotărîre faţă de luarea în stăpînire a Asiei Mici de către turci şi de către islamism impuseră Occidentului convingerea că, faţă de o asemenea abdicare, *pentru a salva Europa direct ameninţată, naţiunile occidentale trebuiau să intervină*. Bătrînii noştri cronicari nu s-au înşelat în această privinţă. Guillaume din Tyr va vedea în dezastrul de la Malazkird înlăturarea definitivă a grecilor ca protagonişti ai creştinătăţii, justificarea istorică a intrării în scenă a francilor, pentru a-i înlocui pe aceşti parteneri ieşiţi din joc.

Căci Islamul aflîndu-se la Niceea, Constantinopolul putea fi atacat și cucerit în orice moment. Începînd din secolul al XI-lea, Europa poate fi invadată de islamici, cum chiar va fi, dealtfel. Dar acțiunea papilor — acum șefi ai unui veritabil imperiu creștin — oficial întemeiată pe principiul spiritual creștin, întîrzie cu patru secole dezastrul Europei politice, de a vedea instaurîndu-se pe teritoriul ei puterea Semilunii, începînd cu sud-estul european.

Deci, la 27 noiembrie 1095, în cea de-a zecea zi a Conciliului de la Clermont, Urban al II-lea cheamă toată creștinătatea — în fapt el se adresa Europei — sub arme, apel *politic* înfățișat ca apelul pontifului religios, la apărarea credinței amenințate de noua invazie musulmană. Lansat de capul Bisericii, așadar de cea mai mare autoritate în sfera *religioasă*, documentul acesta de conștiință *politică* apărea drept apelul lansat de moștenitorul împăraților romani la apărarea Occidentului, la salvarea Europei, contra cuceritorilor musulmani, precursori ai lui Mahomed al II-lea, acela care va cuceri cetatea lui Constantin cel Mare. Strigătul „Dumnezeu vrea" răspunse din toate părțile la proclamația sa, reluat de Urban însuși, care făcu din el strigătul de raliere și ceru viitorilor soldați — ziși ai lui Crist — să se însemne cu semnul crucii. „Cruciada" se născuse, idee în marș ce avea să lanseze principii și mulțimile pînă în străfundul Orientului. Ideea cruciată a Conciliului din Clermont nu se poate compara în această privință decît cu ideea panelenică de la Congresul din Corint, la 336 î.e.n., care-l lansase pe Alexandru cel Mare și toată Grecia la cucerirea Asiei, pentru a opri să se mai repete uriașa agresiune a acesteia, anterioară cu un secol și jumătate, împotriva Europei (cînd persanul Darius ajunsese pînă în

părţile noastre. Îl evocă Eminescu... „începînd cu acel oaspe, ce din vechi se pomeneşte, cu Dariu al lui Istaspe ...").

Astfel, apărarea Europei este permanentă: cruciada se continuă cu *reconquista*. Participaţia mulţimilor — aceleaşi care în Spania merg în pelerinaj la sfîntul Iacob din Compostella şi sînt gata să-i gonească pe arabi — nu este mai mică în clipa cînd principii, regii şi împăraţii, cu binecuvîntarea papilor, se duc în Asia Mică să lupte cu păgînii şi să se roage pe muntele Ghetsemani. În momentele cele mai rele, şefii cruciaţilor fac apel la papa, pentru a conduce expediţia: „Tu, îi scriu din Antiohia cruciaţii, în 1098, papii Urban al II-lea, tu, care, prin predicile tale, ne-ai arătat drumul şi ne-ai făcut să ne părăsim pămînturile noastre şi tot ce se afla pe pămînturile noastre, tu, care ne-ai hotărît să-l urmăm pe Crist, împovărîndu-ne cu crucea, tu, care ne-ai cerut să exaltăm numele de creştin, sfîrşeşte ce-ai iscat, vino la noi şi atrage-i cu tine pe toţi cei pe care-i vei putea convinge". Dar imaginea eroilor cruciadei — ca Petru Ermitul, Raymond de Saint-Gilles, Goddefroy de Bouillon şi alţii — este nu mai puţin vie în sufletul tuturor celor care vor încerca să ia de la început, de şase ori, prima cruciadă din 1097.

Pentru europeanul secolului al XX-lea, acţiunea cruciadă rămîne, cu toate eşecurile ei, un exemplu de acţiune unitară. Căci armata cruciadei e formată din contingente ale Franţei de nord, ale Franţei de sud, ale Belgiei flamande şi ale Belgiei vallone, ale sfîntului Imperiu german şi ale regatului normand al Celor Două Sicilii, aşteptînd să vadă alăturîndu-li-se creştinii Ungariei şi ai Imperiului bizantin. Este de

 asemenea interesant să reamintim că *ostaşii Crucii*

adoptă numele de franci, în amintirea primului imperiu european din evul mediu, imperiul unității carolingiene, cînd Galia, Germania și Italia nu formau decît un singur imperiu (sub egida bisericii romane).

Bătălia are loc la Dorileea, la sud-est de Niceea, și tranșează, pentru mai mult de un secol, problema forței în Orientul Apropiat. Se știe că de la Malazkird (1071) puterea turcească stăpînea Orientul. Ziua de 1 iulie 1097 anunța lumii că o forță nouă se ridicase, forța „francă" — de fapt europeană — și care de acum înainte avea să predomine. În această privință, ziua Dorileei, ștergînd-o pe cea de la Malazkird, capătă în istoria Asiei o importanță la fel de mare ca și zilele Granicului sau Arbelei lui Alexandru Macedon. Două secole de hegemonie europeană în Levant vor curge de aici încolo, în vremea cărora avansul turc va da înapoi nu numai în fața cuceririlor france în Siria și Palestina, ci și în fața recuceririlor bizantine în Asia Mică. Triumfătorii politici, cruciații, intră simbolic în Bethleem, „izvorul creștinismului". Semnificația supremă e atribuită credinței — în fapt, ea e una din sfera socială și politică directă. „Cînd creștinii localnici îi recunoscuseră pe franci, fu o explozie de bucurie. Toți, atît de rit grec, precum și de rit sirian, ieșiră în procesiune — cu crucile și *Evangheliile* lor, intonînd psalmi biruitori — pentru a primi acești eliberatori, veniți din străfundul Occidentului ... Toți oamenii aceștia sărmani, după mai mult de patru secole de oprimare, sărutau plîngînd mîinile aprigilor cavaleri." Dar, notează direct cronicarul, la aceștia din urmă, furia de a se bate murise.

E inutil să povestim, la rîndul nostru, epopeea celor opt cruciade, cu destine mai mult sau mai puțin fericite. O lecție plină de învățăminte se constituia pentru

Europa, privitoare la capacitatea ei de a-și apăra continentul împotriva invaziei otomane. Cînd riposta Occidentului european va slăbi, Semiluna își va face apariția în Europa, amenințîndu-i liniștea și existența. În evul mediu, această veritabilă „națiune europeană", care se unește contra turcilor agresivi și ai cărei membri își iau numele de „franci", este formată din popoarele Europei, avînd un steag simbolic comun pentru alianța politică. Așadar, prin conștiința spirituală au fost sprijinite cruciadele — acțiuni politice. Cazul bizantinilor este de asemenea revelator. Atîta timp cît participă, alături de latini, la cruciadă, ei întăresc puterea europeană, apărîndu-se ei înșiși împotriva pericolului otoman. Dar de îndată ce se dedau la manevre proprii, ei slăbesc unitatea europeană; va plăti pentru toate Constantinopolul, începînd din secolul al XIV-lea. Astfel, Foulque d'Anjou, rege al Ierusalimului (1131—1143), preferă să meargă împotriva lui Zengi, la Tripoli, decît să-și apere orașul propriu împotriva atacului bizantinilor, care nu admiseseră niciodată ca latinii să pună mîna pe vechea lor posesiune din Asia Mică. Regăsim aici, scrie R. Grousset, „acel sentiment al creștinătății", în care istoricul descoperă „conștiința atît de înnegurată în secolele imediat următoare — a solidarității europene". Mai mult încă: Raymond de Poitiers, prinț al Antiohiei (1136—1149), după sfaturile prea înțelepte ale regelui Foulque însuși, consimte să recunoască suzeranitatea bizantină asupra Antiohiei. El socotește, cu dreptate, că „ajutorul bizantinilor și formarea unui front creștin unic împotriva Islamului meritau recunoașterea acestei suzeranități teoretice".

Din acest moment, uniți într-un front comun, „francii", adică europenii de vest, și bizantinii, cei din

est, par invincibili. Vai, sub Manoil Comneanul, Bizanțul trădează Occidentul — se trădează pe sine — el încheie pace cu turcii și îi ațîță chiar contra latinilor. Diplomația bizantină n-a voit acum să dea lovitura de grație turcilor de teamă ca „francii" să nu-și întemeieze definitiv hegemonia lor în Europa, în locul aceleia a Bizanțului. Descoperim aici aceeași politică pe care o va duce Francisc I sau, din secolul al XVIII-lea, o vor duce englezii. Turcul va fi utilizat mereu de unul și de ceilalți pentru „a echilibra" forțele în Europa. Evident, cel ce va pierde va fi tot continentul nostru. Cînd, în sfîrșit, Manoil Comnen va înțelege, după anexarea Egiptului de către Nour el-Dîn, că interesul său este să-i ajute pe latini (europeni) împotriva pericolului musulman, va fi prea tîrziu. R. Grousset se miră că, în privința unor asemenea evenimente (ca și în privința lui Filip cel Frumos și a lui Francisc I), istoricii salută ca pe o dovadă de spirit politic, de „libertate intelectuală" și de modernism, sacrificarea deliberată a intereselor europene. Nu numai pierderea Pămîntului Sfînt, ci mai ales căderea Constantinopolului va rezulta din această stare de spirit, adică în cele din urmă „dezeuropenizarea" pentru jumătate de mileniu — cît va dura dominația otomană în sud-estul european — *a unui sfert din Europa.*

Astfel se explică enervarea occidentalilor față de vicleniile grecilor din Bizanț. În 1199, papa Inocențiu al III-lea, unul din cei mai mari papi din evul mediu, întreprinde predicarea unei a patra cruciade. În concepția lui, expediția era fără îndoială destinată să opereze o debarcare în Egipt, ca să obțină aici garanții și un cap de pod — o monedă de schimb — în vederea recuperării Ierusalimului, aflat în inima forței militare turce

din Orientul Apropiat. Se știe cum această cruciadă a fost deturnată de la scopul ei de către venețieni și, în loc să contribuie la eliberarea Orașului Sfînt, a prilejuit un „război blestemat" împotriva bizantinilor, cucerirea Constantinopolului și, în cele din urmă, întemeierea unui imperiu latin neașteptat pe Bosfor (1204). Se știe de asemenea că, după ce era pe punctul de a-i excomunica pe cei răspunzători de această „deturnare de cruciadă", Inocențiu al III-lea sfîrși prin a se resemna în fața faptului împlinit, căutînd cel puțin să tragă maximum de profit în interesul Pămîntului Sfînt. Se putea spera, în adevăr, că, avînd capul de pod nu în Egipt, ci la Constantinopol, francii vor fi totuși, chiar așa, mai înlesniți să lanseze atacuri spre Siria. În realitate, ceea ce se petrecu fu exact contrariul. După ce zdrobiseră puterea bizantină, învingătorii din 1204 n-o înlocuiră prin nimic, căci nu urma să se constituie o forță, ci cu totul dimpotrivă, o cauză de permanentă slăbiciune pentru latinitate — acest imperiu artificial, suspendat, improvizat în mijlocul unei lumi grecești și slave complet ostile și în fața amenințării otomane deloc știrbită prin instalarea apusenilor în fața Asiei Mici. Mai ales întemeierea unui imperiu latin în Balcani izbuti să priveze Siria francă de imigrarea europeană, pe care putea rezonabil conta. Noile state france ale Romaniei și Greciei, deturnînd cavalerii care în mod normal trebuiau să-și caute norocul în Levant, înrîuriră viața regatului Accra. Această colonie, și așa anemică, se anemie și mai mult încă. Forța francă dispersîndu-se de la Constantinopol la Jaffa, de la Atena la Antiohia, sfîrși prin a fi peste tot insuficientă: rezultatul e că, înainte de sfîrșitul secolului, revanșa bizantină va fi gonit francii din Constantinopol, iar

revanşa musulmană va fi cea a dezastrului Sfîntului Ioan de la Accra.

Din acest moment, lupta unită pentru apărarea Europei împotriva asaltului otoman este abandonată din cauza rivalităţilor politice, drapate în schisma religioasă.

EUROPA SCHISMATICĂ

Cuvîntul „schismă" înseamnă simplu „diviziune". Astfel, prin „Europa schismatică" trebuie să înţelegem diviziunea Europei ca urmare a controversei religioase, ceea ce, în termenii studiului nostru, înseamnă pierderea sau lipsa unei conştiinţe a posibilei unităţi spirituale.

Este sigur că prăbuşirea Europei ca *latinitate* (creştină) este datorată acestei sciziuni, declanşată sub mantia religiei mai curînd decît sub cea a Islamului. În definitiv, musulmanii au determinat pe europeni să-şi descopere capacitatea şi sensul solidarităţii lor, invocînd unitatea tuturor discipolilor unui aceluiaşi Crist. Din contră, schismele şi Reforma au dat tot atîtea lovituri mortale Imperiului roman — care coagula în perioada respectivă componente diverse într-o structură europeană relativ unitară — încît putem afirma că moartea acestui imperiu — militar, spiritual, ideolo-

gic — este mai puţin opera „barbarilor" (străini) decît a „schismaticilor" („protestatari" sau „revoltaţi"), ivită în cadrul imperiului însuşi.

Schisma Orientului priveşte ruptura între Biserica Constantinopolului şi Biserica Romei. Ca de obicei, motivele sînt de ordin *uman* — aşadar sînt pasiuni: vanitate, interese personale, amor propriu — şi, fireşte, de ordin politico-economic. Schisma începe în 867 şi se realizează în 1054. Aproape o mie de ani, apoi, cele două Biserici — cu tot interesul comun de uniune *ecumenică* — sînt mereu dezbinate.

Trebuie considerate cu atîta seriozitate cîtă merită justificările de ordin dogmatic ale schismei: că Sfîntul Duh purcede, sau nu purcede, numai de la Tatăl, e o chestiune absolut secundară. Adevăratul motiv al schismei, în 867, stă în orgoliul lui Photios, numit patriarh al Constantinopolului de către împăratul bizantin Mihail al III-lea în locul lui Ignatiu, care era susţinut de papa Nicolae. Cearta dintre cei doi pretendenţi la scaunul patriarhal traduce, de fapt, neînţelegerea între latini şi greci, între Roma şi noua Romă a lui Constantin cel Mare.

La fel de gravă este schisma Occidentului, în secolul al XIV-lea. În 1378, noul papă Urban al VI-lea intră în conflict cu cardinalii, care se strîng la Anagni, unde, declarînd nulă alegerea lui Urban al VI-lea, aleg un alt papă, în persoana lui Robert de Geneva. Numaidecît, Carol al VI-lea de Anjou şi Spania recunosc noul papă, care-şi ia numele de Clement al VII-lea. Totuşi, Anglia, Germania, Statele Scandinave şi Italia continuă să recunoască papă la Roma pe Urban al VI-lea; alianţele politice au drept stindarde papii; lumea creştină latină e împărţită chiar în inima ei. Clement al VII-lea se stabileşte întîi la Neapole, la regina Ioana a Neapo-

lelui, dar nu poate rămîne acolo multă vreme şi pleacă la Avignon.

Schisma Occidentului îi revoltă pe „universitarii" epocii, deci toate spiritele deschise, cu gîndire liberă faţă de prejudecăţile religioase. Profitînd de o încetare a războiului care opune Franţa Angliei, Universitatea din Paris lansează o acţiune de „reunificare a creştinătăţii catolice". „Sondajele" efectuate de Paris duc la alcătuirea unui dosar de peste 10 000 de acte scrise condamnînd schisma. Regentul Universităţii, Nicolas de Clémanges, duce regelui Carol al VI-lea cererile colegilor săi: abdicarea celor doi papi, întrunirea unui Conciliu universal pentru alegerea unui nou papă, deci restabilirea solidarităţii în Occidentul european.

În timp ce antipapa de la Avignon îşi manifestă mînia împotriva Universităţii din Paris, care-i contesta calitatea de „infailibilitate", un Conciliu gallican — deci laic — se întruneşte la Paris. El votează abdicarea celor doi papi şi cere tuturor universităţilor Europei (cu deosebire celei din Spania) să-i trateze în aceeaşi manieră pe cei doi papi schismatici. Politica se slujeşte încă o dată de zonele active ale conştiinţei spirituale, făcînd religia să coboare de pe soclul ei. Între timp, războiul anglo-francez reîncepe. Totuşi, trebuie aşteptat momentul de acalmie din 1406, pentru ca problema schismei să fie reluată de către Universitate. În acest moment, Inocenţiu al VII-lea este la Roma şi Benedict al XIII-lea la Avignon. Procesul e abordat în acelaşi fel: un Conciliu gallican cere *sustragerea* din obedienţă şi întrunirea unui Conciliu general. Pînă atunci, Grigore al XII-lea este ales la Roma (căci Inocenţiu al VII-lea tocmai murise), cu condiţia totodată „să renunţe la dreptul său în clipa cînd antipapa de la Avignon ar face la fel". Mai mult decît atît: Grigore al XII-lea

trebuie să-l întîlnească pe Benedict al XIII-lea în statul Genova, la Savona, ca să se reconcilieze. Dar toate nu sînt decît „subtilități" politice. Excedați, cardinalii îi abandonează pe papi. Benedict al XIII-lea excomunică Franța, dar e nevoit să fugă în Roussillon, pe atunci provincie aragoneză. Cardinalii celor doi papi contestați se adună la Pisa, unde 120 de episcopi îi declară „schismatici și chiar eretici", deopotrivă pe Benedict al XIII-lea și Grigore al XII-lea. Un alt papă e ales, Alexandru al V-lea. El moare înainte chiar de a aduna „mădularele risipite ale lui Cristos"; este ales Ioan al XXIII-lea.

Trudă zadarnică: în 1411 Conciliul se întrunește la Constance și-l obligă pe Ioan al XXIII-lea să abdice pe motiv de „simonie". Papa se refugiază în Suabia, rezistă, dar acceptă pînă la urmă să abdice. Martin al V-lea este atunci ales, în vreme ce, după Benedict al XIII-lea, antipapa Clement al VII-lea, stabilit în Spania, acceptă și el să abdice în 1427. Toate sînt ecouri ale rivalităților politice. Dacă schisma Orientului se stinge, criza Bisericii catolice nu este prin aceasta rezolvată. Martin al V-lea dizolvă Conciliul care-i dăduse tiara, fără a trece la reformele pe care mințile cele mai clarvăzătoare, cele mai conștiente de pericolele ce amenință spiritualitatea creștină nu încetează să le ceară. Un secol mai tîrziu, Luther și Calvin vor proceda la Reforma Bisericii. Voind „să formeze *oameni noi*, care să acționeze prin cuvîntul lor asupra conștiinței și inimii", Luther exprimă, reflectă premisele „omului modern", ale „creștinului laic", ale „individualismului", de fapt ale universalității umane care se afirmase larg în această epocă și care triumfa deplin în secolul al XIX-lea. Cînd Leon al X-lea refuză scrisoarea

 lui Luther, în 1518, sub pretext că era vorba de „o

ceartă de călugări beţivi", el condamna definitiv imperiul creştin — atunci formînd baza solidarităţii europene — pentru secolele ce aveau să vină. Biserica, neputîndu-se reforma dinăuntru, ea va fi împinsă în totalitate în planul jocului politic. Protestantismul deschide drumul unei alte conştiinţe, nu mai puţin universală, în care de acum înainte Europa va trebui să-şi caute unitatea. Este conştiinţa naţiunilor autocefale, a indivizilor care vor să impună o altă libertate. Astfel că ultimul act al fostei Europe unificate prin conştiinţă spirituală (cea creştină) e marcat mai puţin de căderea Constantinopolului, la 1453, sub lovitura otomanilor lui Mahomed al II-lea. El este opera acelui călugăr augustin, ataşat Bisericii copilăriei sale, care duce la o *schismă* şi mai mare: Luther, în adevăr, în locul unei religii care-l aşeza pe credincios într-o minunată construcţie, introduce o religie cu totul personală, care pune fiinţa umană direct şi fără mijlocitor în faţa dumnezeului său.

E un mare triumf al *omului*, care-şi dezvoltă larg capacităţile spirituale, civilizatorii, pe cele politice şi sociale. Epoca imperiilor spirituale e revolută. E începutul „universalităţii" de tip francez a omului.

PARTEA A DOUA

După această lungă călătorie prin vestul şi sudul Europei, însoţind evoluţia ei spirituală şi social-politică în mileniul care urmează retragerii administraţiei romane din Dacia, să ne stabilim din nou, pentru o vreme, cîmpul observaţiei în perimetrul din jurul Carpaţilor.

Mileniul acesta e tocmai cel care cuprinde, în toate formele lui vizibile sau ascunse, formarea poporului român şi topirea în magma lui a tuturor minereurilor aluvionare perindate pe aici, instalate pentru cîte un timp mai lung sau mai scurt pe teritoriile de la est sau de la sud de Carpaţi; migratorii deveneau un strat suprapus populaţiilor locale, pe care următorii „barbari" îi goneau în alte părţi ale continentului, ştergîndu-le urmele de aici. Cei care se legaseră în vreun fel de băştinaşi supravieţuiau, apăraţi de aceştia, încorporaţi masei lor, asimilaţi. Cei care se menţinuseră însă ca un fel de aristocraţi *sui-generis*, de ocupanţi, de stăpîni, trebuiau ori să fugă, ori să se opună celor nou veniţi. Ne închipuim lesne că localnicii sprijineau totdeauna pe proaspeţii năvălitori contra celor vechi, atunci cînd balanţa înclina dintru început de partea acestora, sau se aliau pe faţă cu aceştia contra celor care veneau, cînd şansele acestora din urmă erau slabe de a cuceri supremaţia. Ceea ce se constituise în „aristocraţie" sau clasa conducătoare temporară a terito-

riului daco-roman, fără să aparţină însă neamului local-nic, ci se erijase în stăpîn, era astfel repudiat, exclus, şters din istoria şi din conştiinţa acestui perimetru bio-logic şi spiritual. Trăgîndu-se în adîncul pădurilor, în văile ascunse ale apelor, departe de drumurile principale pe unde se scurgeau coloanele migratorilor, daco-ro-manii de aici lăsau în genere oraşele în bătaia vînturilor şi acestea erau cucerite, întărite sau arse de un val, clă-dite din nou şi prefăcute în cetăţi, ca să-l apere de următorul val, din nou nimicite de acesta şi din nou construite, ca să aibă apoi încă o dată soarta de mai înainte.

În această lungă scurgere de nestatornicie la supra-faţă, un element era totuşi statornic în profunzime: legătura cu pămîntul ei a populaţiei vechi, dacică, altoită cu stratul romanic colonizator. Această popu-laţie şi-a forjat în primul rînd limba, care aparţine vechii structuri romanice; ceea ce s-a adăugat a fost un spor de vocabular, ca încrustaţii mai ample sau mai restrînse în trupul principal, care e, ca gramatică şi fond uzual prim, latin. S-a păstrat de asemenea un pro-fil biologic, un ansamblu de trăsături specifice, care diferenţiază omul acestei mase latine de est european de acela al peisajului uman înconjurător şi-l leagă în schimb de acela al familiei lui aflat în Peninsula Ita-lică sau în centrul şi vestul continentului. O istorie de un mileniu, care abia de un secol e mai serios ajutată de arheologie, începe a scoate copios în lumină dove-zile prezenţei statornice, neîntrerupte a daco-romanilor aici şi a revela în cantităţi faptele incontestabile ale unei excepţionale vitalităţi biologice faţă de rezistenţa

etnică, ale unei neobişnuite capacităţi de trecere prin evenimente grave, păstrîndu-şi fiinţa şi comorile spirituale. În acest rezervor bogat se află sursa folclorului de o absolută originalitate şi expresivitate, a eroismului mai puţin spectaculos, insuficient consemnat în documente, însă real, care a însoţit existenţa populaţiei daco-romane din perimetrul carpatic, în lungul unui mileniu care a fost dominat de migraţiile sau invaziile tuturor seminţiilor, de la goţii din timpul lui Aurelian pînă la Hoarda de Aur a mongolilor tătari, iviţi la frontierele fostei Dacii la un mileniu după ce ea încetase de a mai fi provincie romană. Acum însă daco-romanii de odinioară deveniseră de mult propriu-zis români.

FAŢĂ-N FAŢĂ CU HOARDA DE AUR

În anul 1220, Genghis-han porneşte la cucerirea „Apusului", Apusul însemnînd pentru vastul Imperiu mongol împărăţia Horezmului, care cuprindea teritoriile de la vest de rîul Syr-Daris. După cucerirea Buharei şi Samarkandului, în timp ce Genghis-han, cu grosul oştii sale, urmărea forţele principale ale şahului din Horezm, Djebe Noyon şi Subutai, doi dintre cei mai iluştri generali pe care i-a avut Genghis-han, pornesc în urmărirea şahului, care fuge spre Nişapur, de

aici la Merv, apoi spre Rei și, forțat de cei doi generali mongoli, se refugiază într-o insulă din Marea Caspică, unde moare.

Odată îndeplinită misiunea încredințată de marele han, Djebe și Subutai cer îngăduința lui Genghis-han să pornească în nordul Caucazului, pentru a recunoaște popoarele și teritoriile care se întindeau la vest de Urali și de Marea Caspică. Este un raid unic în analele istoriei. Acest raid îi duce pe tătari în Georgia, Azerbaidjan, pe care le supun, iar apoi trec Caucazul și îi bat pe alani, îndreptîndu-se împotriva cumanilor și principatelor rusești. Cele douăzeci de mii de călăreți tătari ajung pînă la Nipru și, în fața unei armate cumano-ruse bine organizate, se retrag mai întîi pînă la Kalka, unde, în 1222, cîștigă o izbîndă deplină împotriva oștilor cumano-ruse.

Revenind prin nordul Caspicei în Asia Centrală, Subutai (Djebe murise pe drum) îi arată hanului care sînt țările, popoarele de dincolo de Urali. În 1237 este organizată o campanie de cucerire a Europei, condusă de Batu-han, nepotul lui Genghis-han, și de Subutai, ca unul care cunoaște locurile.

În 1237—1240 armatele tătare supun principatele rusești, apoi pornesc împotriva Ungariei și Poloniei. În 1241, armata maghiară este înfrîntă pe Sajo după ce armata polono-boemo-germană avusese aceeași soartă la Liegnitz. Moartea marelui han face ca oastea tătară să revină în Asia, dar o parte a ei rămîne în stepele din nordul Mării Negre. Aceasta va fi cunoscută sub numele de Hoarda de Aur. Sub stăpînirea ei intrau teritoriile de la răsărit și sud de Carpați, locuite de populația românească, Bulgaria, unde dinastia Asăneștilor își trăia ultimele zile, și cea mai mare parte a Rusiei. Într-o diplomă a Cavalerilor Ioaniți, din 1247, sînt

menţionate mai multe formaţiuni politice româneşti în Oltenia şi Muntenia. Pentru realizarea ţărilor feudale româneşti a fost necesar să se ducă de aici înainte o luptă de aproape un secol împotriva stăpînirii tătare, în care nu se poate nega sau ignora şi existenţa unor momente de bună vecinătate cu unele ramuri sau grupuri tătare, dar amintirea convieţuirii noastre cu ei în această parte de lume a avut mai ales caracterul unei îndelungi înfruntări militare. Legendele ne păstrează amintirea luptelor pe care Negru-Vodă, primul voievod al Ţării Româneşti, le poartă cu tătarii Hoardei de Aur. Ştim, de asemenea, că în timpul domniei lui Basarab I s-au dus lupte împotriva lor, stăpînirea domnului român întinzîndu-se pînă în „părţile tătărăşti", adică în sudul Moldovei. Regii Ungariei, pentru a stăvili incursiunile pustiitoare pe care tătarii le făceau pătrunzînd în Transilvania şi de aici în Ungaria, prin trecătorile Carpaţilor, i-au atacat, în locuri prielnice, împreună cu Basarab I, organizînd puncte de rezistenţă şi asigurîndu-şi de asemenea sprijinul statului feudal moldovenesc, care a avut mult timp şi rol de tampon între Hoarda de Aur şi stăpînirile coroanei maghiare.

Greul acestor lupte împotriva Hoardei de Aur a fost dus de formaţiuni politice româneşti dintre Carpaţi şi Nistru, care se grupează în cele din urmă în jurul lui Dragoş (sau Bogdan I), voievozi veniţi din Maramureş, străvechi pămînt locuit de daci, intrat în stăpînirea ungurească, dar păstrîndu-şi totuşi o autonomie internă la sfîrşitul secolului al XIII-lea şi începutul următorului. Cu ajutorul maramureşenilor, dar şi al celorlalte contingente de români ridicaţi din voievodatul Transilvaniei, se duc luptele cele mai înverşunate pentru alungarea tătarilor de pe pămîntul Moldovei.

La sfîrşitul secolului al XIV-lea, după ce imperiul Asanesc nu mai exista, ofensiva otomană atinge ţărmul Dunării, după supunerea Bulgariei şi Serbiei, cînd Constantinopolul nu mai era decît o cetate-oraş blocată pe pămînt şi pe apă de Baiazid Fulgerul.

Se părea că nici o forţă nu ar mai fi fost în stare să stăvilească înaintarea impetuoasă a oştii otomane, cea mai numeroasă şi cea mai bine organizată în acel timp în Europa. La Dunăre, în cîteva lupte de mare amploare, Mircea cel Bătrîn (fiul principesei bizantine Kallinikia, se pare, purtător al vulturului bicefal) reuşeşte să-i înfrîngă pe turci şi să oprească înaintarea acestora (Rovine, 1394; Ialomiţa, 1397). Europa, cu armata de cruciaţi, floarea nobilimii franco-burgunde, cu cavaleri din Anglia, Spania, Italia, Germania, Polonia şi Boemia, veniţi cu ajutorul regelui Sigismund al Ungariei, este înfrîntă la Nicopole, în 1396. Este o mare confruntare între Europa şi Asia (prin Imperiul otoman), luptă în care se afirmă superioritatea organizării militare asiate faţă de spiritul individualist, anarhic al cavalerimii occidentale.

Ceea ce n-au putut face toţi cavalerii europeni adunaţi (o oaste tot atît de mare ca şi cea turcească) a făcut o ţară modestă, un domn ca Mircea cel Bătrîn, cu posibilităţi reduse din punct de vedere material, dar cu o mare inteligenţă diplomatică şi, mai ales, cu un extraordinar talent militar, apărînd civilizaţia occidentală. Ferdinand Lot, celebrul medievalist francez,

observă că, în această epocă, francezii, germanii și englezii se lăsau impresionați de bătăliile din timpul războiului de o sută de ani și din timpul războiului celor două roze, care acoperă secolele XIV și XV, lupte mărunte, fără orizont politic, înfruntări de cavaleri care anunță mai degrabă sfîrșitul unei lumi, lumea feudală; în acest timp, Țările Române apărau civilizația occidentală în fața invaziei turcești. Nu ar fi fost posibilă eflorescența artistico-culturală din Italia secolelor al XIV-lea, dar mai ales al XV-lea, fără acest scut carpato-dunărean.

Așa cum spunea specialistul francez în cercetarea Renașterii, J. Delumeau, Renașterea înseamnă distanțarea Europei pe planul tehnic și pe planul gîndirii științifice față de restul lumii. Secolul al XV-lea este decisiv în desăvîrșirea acestei opere științifice și culturale. Or, acesta este tocmai secolul marilor bătălii pe care Țările Române trebuie să le dea la Dunărea de jos împotriva Imperiului otoman, începute cu cea de la Rovine, a lui Mircea, și încheiate cu ultimii ani ai domniei lui Ștefan.

Dunărea constituie, din punct de vedere strategic, coloana vertebrală a Europei Centrale și a Europei de răsărit. Cine stăpînea Dunărea avea posibilitatea să pătrundă spre centrul Europei cu foarte multă ușurință. Turcii și-au dat seama de valoarea fluviului (cum dealtfel își dăduseră seama și bizantinii), încercînd să-și asigure stăpînirea asupra malurilor Dunării, ca să poată transporta cu mai multă ușurință trupe și alimente spre inima Europei. De aceea, în secolul al XV-lea, secolul Renașterii, Țările Române sînt constrînse să ducă o aprigă luptă pentru apărarea fluviului, iar aceste lupte întrec ca amploare, dar și ca inteligență

tactică și strategică, tot ce se întîmpla în același timp pe plan militar în întreaga Europă.

Începutul l-a făcut Mircea cel Bătrîn (1386—1418) pentru Țara Românească. Urmașii lui au dus lupte extraordinare pentru păstrarea independenței, dar lupta lor este însoțită și de o activitate diplomatică de mare amploare și de mare finețe. Atunci cînd nu pot să facă față numai cu forța brută, recurg la tratative pline de rafinament, menite să întîrzie confruntarea decisivă, să dea răgazul necesar pentru realizarea unor alianțe sau pentru primirea de ajutoare, care să le îngăduie să reia lupta cu succes la momentul oportun.

În eforturile turcilor de cucerire a malurilor Dunării, cetatea Belgradului (Singidunum, fundat de celți) reprezenta cheia regatului maghiar și locul ideal de unde se puteau organiza campanii spre Europa Centrală.

În anul 1456, deci la trei ani după căderea Constantinopolului, Iancu de Hunedoara, principe de origine română, din sudul Transilvaniei, reușește să salveze această cetate, înfrîngîndu-i pe turcii reconfortați de succesul avut pe malul Bosforului, dar trebuind să se plece în noua bătălie a Dunării.

LA RĂSCRUCEA DRUMURILOR COMERCIALE

Începînd din epoca tătărască, Europa și Asia au fost legate prin două însemnate drumuri comerciale, care treceau unul prin Moldova, altul prin Țara Româ-

nească. Drumul care venea din Europa Occidentală prin Liov (Lemberg) trecea prin Suceava, și de aici, peste Nistru, ajungea în Crimeea. De acolo, prin nordul Caspicei, continua spre Horezm și Samarkand, prin Buhara, ajungînd în Mongolia și China. Acesta era „Drumul tătărăsc" sau „Drumul tătarilor", deoarece străbătea în lung teritoriile lor. Cel de-al doilea drum trecea prin Muntenia spre cetățile Chilia și Cetatea-Albă, ambele nemijlocit legate de Dunăre, iar de aici contiua cu corăbiile spre Kaffa, în Crimeea, de unde trecea iarăși pe uscat, întîlnindu-se cu celălalt drum spre Extremul Orient. O mare parte din veniturile domniei moldovene se realizau din comerțul de tranzit, iar domnii au fost întotdeauna interesați să sprijine activ negoțul cu Orientul și Occidentul.

Istoria românilor arată efectele economice ale relațiilor comerciale dezvoltate de tranzitul prin teritoriul dintre Carpați și Marea Neagră, consecințele faptului că circuitele economice treceau în chip necesar de-a lungul munților și apelor Moldovei sau Valahiei. Din sud, caravanele veneau tot la această placă turnantă, cu produse preluate de pe coastele Mediteranei.

La începutul mileniului al doilea, în cetățile și castelele domnitorilor români, pe piețele orașelor se vindeau stofe de Yprês, țesături de Flandra. Venețienii ajungeau cu mărfurile lor la gurile Dunării și se știe că domnitorii și marii boieri se îmbrăcau în brocart venețian, inspirîndu-se după moda Occidentului, pînă prin secolul al XVI-lea. Toate marile centre comerciale din Italia, Germania, Flandra, Moravia își transportau produsele pe drumurile care treceau prin Transilvania și Țara Românească spre Bizanț și spre Imperiul otoman, în timp ce orașele hanseatice trimiteau produsele pe drumurile de la Liov.

Din secolul al XIII-lea, cînd tătarii încep să organizeze exemplar drumurile comerciale (în cartea lui Marco Polo se arată amănunţit cît de perfect erau organizate poştele pe teritoriul Imperiului mongol, care avea de înfruntat distanţe uriaşe şi trebuia să asigure o mare mobilitate curierilor, caravanelor, oştilor), se stabilesc legături directe şi sigure cu China. Ţările Române profită de aceste organizări, de cea mai perfectă, pe atunci, reţea de drumuri din lume, ea aflîndu-se la punctul terminus al acestei reţele ce leagă Europa de est de Tartaria. Aşa se şi explică înflorirea celor două mari cetăţi, Chilia şi Cetatea-Albă, despre care Ştefan cel Mare avea să spună că, prin comerţul lor, valorează cît Moldova toată. Aşa se explică şi comerţul întins pe care genovezii îl fac cu aceste cetăţi şi cu Kaffa, transportînd, împreună cu negustorii moldoveni şi munteni, mărfurile care veneau din Europa spre Tartaria. Cînd turcii cuceresc Kaffa, în 1475, negustorii moldoveni aflaţi aici au fost masacraţi, deoarece turcii fuseseră tocmai atunci înfrînţi (ianuarie 1475) de Ştefan cel Mare la Vaslui.

Prin Ţările Române erau transportate pieile animalelor nordice (vulpea, vizonul) pe care le importa nobilimea din Constantinopol.

În tot evul mediu, domnitorii se îngrijesc de aspectul economic, de dezvoltarea schimburilor, şi mărturie stau seriile de privilegii comerciale acordate negustorilor lioveni şi braşoveni, care veneau cu marfă în Moldova şi Muntenia sau transportau marfa locală în alte zone. Exportul era o însemnată sursă de venit, iar vămile interne, cît şi vămile de margine alcătuiau una din cele mai temeinice organizări administrative.

Exportul, în care marii boieri erau interesaţi, făcea să ajungă pînă în Italia şi Germania herghelii de cai

și cirezi de vite, ceea ce înseamnă că exista o categorie de oameni specializați în astfel de transporturi pe mari distanțe. La drum lung, vitele au nevoie de îngrijire, de odihnă, de hrană adecvată, altfel calitatea lor scade și multe pot să piară. Mari boieri se ocupau ei înșiși de treburile negustorești și uneori între ei găsim feciori de domn hărăziți să ajungă mai tîrziu pe tronul țării, cum au fost Petru Rareș și Mihai Viteazul. Caii românești erau prețuiți în toată Europa și nu puteau să fie exportați decît cu învoirea domnului și numai într-un număr anume, ca să nu mai amintim de mierea și ceara albinelor, ceară de cea mai bună calitate, vîndută pe mare preț la Veneția. Cîte serbări nocturne, organizate în orașul din lagună, n-au folosit iluminația cu lumînări din ceară românească! Despre această avuție națională vorbise însuși Herodot, părintele istoriei, ea existînd încă de pe vremea tracilor.

Tot așa, sarea munților Carpați se făcuse cunoscută în lume. Mulți călători spun că rar putea fi văzută o sare atît de curată și de frumoasă ca prin părțile locului. Desigur, negustorii și domnii trebuie să fi avut și o flotă, despre existența ei descoperindu-se unele mărturii. Picturile bisericilor au modele de corăbii din secolul al XVI-lea, ceea ce dovedește că, la Dunăre sau la mare, artiștii văzuseră astfel de corăbii. Moldovenii vindeau mărgăritar în Polonia, cumpărîndu-l din China și din Arabia, din țările calde, și veșmintele scumpe erau brodate cu aceste pietre prețioase. Cum comerțul cu mărgăritare, aducător de mari profituri, era făcut de negustori români, desigur că aceștia aveau și mijloacele de transport necesare pentru înlesnirea afacerilor.

În decursul secolelor, grație poziției geografice, niciodată Țările Române nu au rămas izolate și părăsite la periferia marilor imperii, ci au făcut parte integrantă din angrenajul lumii.

„UNIO TRIUM NATIONUM"

Au trecut optzeci de ani de la publicarea, la Budapesta, a replicii Junimii Academice Române din Transilvania și Ungaria, tratînd chestiunea română (1892). În ciuda afirmațiilor oficiale, se constata atunci, în baza statisticii maghiare, că în Transilvania poporul român constituie, față de maghiari și sași luați împreună, absoluta majoritate a populației. Românii alcătuiau o masă de un milion o sută optzeci și patru de mii opt sute optzeci și trei; maghiarii reprezentau șase sute treizeci de mii patru sute șaptezeci și șapte; sașii, două sute unsprezece mii șapte sute patruzeci și opt.

Numeric, dreptul românilor era evident. Dar acum optzeci de ani, adversarii lor minoritari afirmau așa-zisul lor „drept istoric", mileniul de dominație anterior. Situația demografică, pînă în zilele noastre, în procente absolute, nu s-a modificat. Încă de la venirea arpadienilor aici, deci din secolele IX—X, ei au ocupat numai poziții de suprafață, dar au avut structurile statale și forța armată în mînă, cîtă vreme populația aborigenă, sleită de bătălii și invazii, începea să aibă situația de subordonată în propria sa țară. Cu-

noaştem datele imigraţiilor maghiarilor şi secuilor în Transilvania, precum şi data colonizării saşilor în această ţară. Originari din stepele Asiei şi din aşa-zisul Etelköz (889), respectiv din Flandra, de pe malurile Mozellei, din Saxonia, ei s-au constituit, în 1437, în „Unio trium nationum", în care nu era cuprinsă a patra naţiune, localnică, rămasă continuatoarea elementului de baştină traco-roman. Nu numai arheologia, dar şi lingvistica ne-au oferit, în special în veacul nostru, probe concludente şi definitive. Cele mai vechi forme ale limbii române se găsesc tocmai în regiunile unde vechea moştenire dacică este evidentă, ceea ce a fost demonstrat, între alţii, de Sextil Puşcariu şi de Gamillscheg.

Transilvania este bastionul natural al poporului român şi al întregului teritoriu carpato-dunărean încă din timpul tracilor. Majoritatea populaţiei a fost mereu traco-romană, adică, din mileniul trecut încă, românească, elementul autohton urmînd să existe şi să se dezvolte în adînc, oricare au fost straturile dominante din suprafaţă. Există o istorie nescrisă a Transilvaniei, nu suficient valorificată, iar uneori chiar neştiută, istoria ţărănimii şi iobăgimii, care numai cu greu putea să-şi afirme valenţa ei spirituală şi care n-a izbutit, în timp relativ îndelungat, după desfiinţarea primelor ei formaţii statale (cnezate, voievodate), în secolul ultim al mileniului trecut, să ajungă la o afirmare statală proprie, pe întreaga provincie, aceasta aparţinînd dominanţilor. La atare formaţii s-a ajuns însă deplin la est şi sud de Carpaţi, în Moldova şi Muntenia.

Manifestările acestei mase româneşti n-au lipsit aşadar niciodată. În primul rînd, se cere evidenţiată situaţia statală specială a Transilvaniei. Spre deosebire de celelalte regiuni cuprinse în regatul Ungariei, Tran-

silvania era un principat şi şi-a păstrat această caracteristică pînă la mijlocul secolului XVI, cînd i-a fost reconfirmat rangul amintit, astfel încît, pe drept cuvînt, trebuie să vorbim, pe parcursul a patru-cinci secole, nu de două principate româneşti, din afara arcului carpatic, ci de trei, incluzînd pe cel din platoul transilvan. Toate au tins mereu spre o unificare, adesea chiar sub denumirea de Dacia.

A doua afirmare este cea a ortodoxiei româneşti, care în Transilvania, pînă la sfîrşitul secolului al XVII-lea, iar în mare parte şi după aceea (după „Unirea cu Roma"), a rămas mereu în contact cu ierarhia bisericească din Muntenia şi Moldova, ceea ce marchează la treapta aceasta, a religiei, unirea spirituală a populaţiei întregi, în vreme ce conducerea statală era catolică, diferită.

În al treilea rînd, există un șir lung de familii nobile maghiarizate. Nestorul contemporan al istoriografiei româneşti, prof. Constantin C. Giurescu, numește familia *Banffi* (al cărei nume vine din românescul *Ban* și înseamnă fiul lui Ban), *Dragffi* (din *Drag*), *Kendeffi* (din *Cândea*), *Mailath* (din această familie se trage unul dintre cei mai celebri istoriografi maghiari), dar, mai ales, *Corvineştii*, care au dat pe marele general, Iancu de Hunedoara (1441—1456), pe unul dintre cei mai vestiţi regi europeni, Mateiaş Corvinul, și pe ilustrul arhiepiscop şi diplomat, Nicolae Olahus (1493—1568). (Acesta din urmă avea să afirme că în Transilvania „trăiesc patru naţiuni de neam deosebit", ungurii, secuii, sașii — și românii, încredinţaţi că sînt coloni romani. Dovada colonizării romane e, după Olahus, faptul că există multe elemente latine în limba română şi se găsesc în acest loc foarte multe monede ale acestui popor, „fără îndo-

ială indicii puternice ale vechimii stăpînirii romane pe aici".)

În al patrulea rînd, elementul românesc se afirmă prin participarea intensă la numeroasele răscoale țărănești, între care cea de la Bobîlna (1437) (avînd drept urmare nașterea așa-zisei „Unio trium nationum"), teribila răscoală din 1514, care a ajuns să fixeze țărănimea învinsă, legînd-o de glie, și multe altele, pînă în vremea lui Horia, Cloșca și Crișan (1784).

Transilvania nu constituie un caz excepțional în istoria universală. Numeroase regiuni din Italia, după dezmembrarea Imperiului roman și migrațiunile medievale, au devenit dependente de puteri aflate dincolo de Alpi și chiar dincolo de mare. Așa, Milano a fost multă vreme un fief al Sfîntului Imperiu romano-germanic, Neapolul și Sicilia au fost timp de secole subordonate dinastiilor Hohenstaufen sau Anjou și au ținut de Austria. Nimeni nu a contestat vreodată originea lor italienească. Și dacă Turnul înclinat de la Pisa a fost construit de maestrul tirolez din Innsbruck, Wilhelm, dacă la Domul din Milano au lucrat meșteri din Gmünd, dacă Domul din Pienza a fost ridicat după modelul unei biserici din Mödling, de lîngă Viena, aceasta nu înseamnă că Pisa, Milano și Pienza, în întregime, au fost cetăți austriece.

„DRACULA"

În anul 1453 a căzut Constantinopolul. A urmat la scurt timp și căderea așa-numitului imperiu de Trebizonda, refugiul bizantinismului legitimist sub dinastia

Comnenilor, căreia, după unele izvoare, i s-a atribuit o origine valahă. Catastrofa a cutremurat întreaga Europă, dar era cruciaţilor era încheiată şi ţările creştine din Occident n-au mai reacţionat. Numai o ţară mică şi un domnitor mare au îndrăznit să-l înfrunte pe sultanul victorios.

Figurile centrale ale acestei epopei româneşti sînt Iancu de Hunedoara şi Vlad Ţepeş (1456—1462). Om de o rară vigoare fizică, de o îndrăzneală fără pereche, Vlad Ţepeş reuşeşte să cîştige alianţa lui Matei Corvin, regele (de veche origine română) al Ungariei şi, în timp ce lumea creştină era împietrită de căderea Constantinopolului şi de dezastrul şi ameninţarea teribilă ce veneau dinspre sud-est asupra Europei, principele român, cu o oaste formată mai mult din ţărani, îndrăzneşte să-l înfrunte pe sultanul căruia îi plăcea să se compare cu Alexandru cel Mare.

Cu toate că Dunărea a fost trecută de toate forţele imperiului, sub conducerea directă a sultanului, Vlad Ţepeş a cutezat să i se împotrivească. A pustiit totul în calea turcilor, hărţuindu-i mereu, atacîndu-i noaptea (într-o noapte, românii au pătruns pînă la corturile sultanului şi puţin a lipsit să nu-l răpună), încît, după o lună de lipsuri şi dificultăţi, într-o ţară de păduri şi mlaştini, unde nu se găsea nici hrană, nici apă de băut neotrăvită, sultanul se vede constrîns să se retragă la sudul Dunării.

Dacă Mircea cel Bătrîn a stat în fruntea unei ţări ajunse la maxima ei putere militară, dînd dovadă de talent politic şi diplomatic, pe lîngă însuşirile lui de mare comandant de oşti (a ajuns cu armata pînă la capitala europeană a Imperiului otoman, a participat la conflictele dintre succesorii lui Baiazid), Vlad Ţepeş, fire impulsivă, este mai puţin logic în acţiunile sale.

Inițiativele lui politice nu sînt o urmare a îndelungatelor cugetări, ci rezultă dintr-o revoltă pe care nu și-o mai poate stăpîni, din furia împotriva nedreptăților săvîrșite de o mare putere împotriva unui stat mic, dornic de libertate. Așa cum spunea o scriere slavă, Vlad Țepeș a iubit mai mult decît orice dreptatea.

Încălcarea sistematică a normelor de conviețuire morală și socială, fărădelegile turcilor l-au umplut de mînie. Viața lui reprezintă o experiență tragică atît pentru familia, cît și pentru neamul său. Spre a-și realiza scopurile propuse, obiectivele politice, el avea nevoie de o disciplină exemplară în interior și nu s-a dat îndărăt de la nici o măsură care să asigure buna orînduială a treburilor statului. Una din pedepsele pe care le aplica celor ce săvîrșeau fărădelegi era tragerea în țeapă, de unde și porecla sa, dar și faima de care se bucură pînă în zilele noastre.

Cruzimea nu era deloc, în epocă, un atribut exclusiv al acestui viteaz voievod. Mai mult decît crud, el a fost un comandant abil și mai ales ferm, de o excepțională capacitate și spontaneitate în decizii. Evul mediu avea între practicile lui foarte curente cruzimea, și piesele lui Shakespeare o dovedesc din plin, prin lanțul de crime care au îngrozit lumea, săvîrșite pentru obținerea sau apărarea tronurilor Angliei. În lucrarea sa, *Amurgul Evului Mediu*, J. Huizinga realizează o elocventă panoramă a moravurilor epocii în toată Europa, unde cruzimea și crima sînt adesea în primul loc al manifestărilor politice. Concret, legenda violenței aparte a voievodului muntean a fost pusă activ în circulație mai ales de Curtea lui Matei Corvin, după ce regele abandonase proiectul unei noi cruciade antiotomane,
 pentru care, dealtfel, obținuse fondurile trebuitoare!

Subiect de roman senzațional, Vlad Țepeș este cunoscut și sub numele de Dracula. În literatura anglo-saxonă, acest nume a fost dat unui vampir care amenință existența Angliei, dar care nu are nimic a face cu Țepeșul real. Figura literară atribuită domnitorului român a ajuns să fie atît de cunoscută, încît România este vizitată anume de amatorii acestui „Horror-Story", care caută legendarul, dar inexistentul castel al său în nordul Transilvaniei.

ȘTEFAN, „ATLETUL LUI CRISTOS"

A doua jumătate a secolului al XV-lea este dominată, pe planul istoriei românești, a sud-estului european și, într-o oarecare măsură, chiar a Europei, de figura lui Ștefan cel Mare (1457—1504).

Conștient de primejdiile care amenințau țara, valorificînd la maximum organizarea socială, economică și militară a Moldovei, Ștefan cel Mare reușește să-și tempereze toți vecinii ridicați asupra sa și, în ciuda unui număr impresionant de războaie, purtate în anii săi de domnie, are timpul să se preocupe și de dezvoltarea spirituală și artistică. A semănat Moldova cu biserici de o frumusețe abia azi apreciată la justa valoare de Europa, de unde și legitimarea supranumelui „cel sfînt", care însă în epocă se referea nu atît la faptele

sale cuvioase, cît la sacrificiile pentru apărarea hotarelor țării și ale Europei creștine.

După dispariția lui Țepeș și instaurarea dominației turcești în Muntenia, obiectivul cel mai important al cuceririlor otomane devenise Moldova și mai cu seamă porturile din sudul ei, Chilia și Cetatea-Albă; pe lîngă valoarea lor militară, cele două cetăți aveau o mare însemnătate economică. Ele constituiau, după cum am arătat, punctul terminus pe uscat al unor drumuri comerciale ce duceau din Europa spre Orient. Dar, înainte de confruntarea cu turcii, Ștefan cel Mare trebuise să-și pună țara la adăpost de încercările de expansiune venite din partea vecinului său, Matei Corvin. În 1467, la Baia, într-o luptă de noapte, una din puținele lupte de noapte ale evului mediu, oastea lui Matei este învinsă și regele rănit. Matei Corvin se retrage în grabă, pe grele poteci de munte, în Transilvania.

După doi ani, și tătarii sînt înfrînți, la Lipinți, pe cînd se aflau într-o mare incursiune pe pămîntul Moldovei. O armată tipic feudală, ca aceea maghiară, și o armată tipic orientală, cum a fost cea tătară, cu sisteme diferite de organizare, cu armament și concepții diferite în gîndirea militară, devin deopotrivă vulnerabile pentru Ștefan, deoarece el avea forță fizică, geniu militar, oameni capabili să execute manevre complicate și rapide, dotați cu tehnica trebuitoare unor atare operații. Ceea ce e important este faptul că Ștefan cel Mare trebuia să facă față nu numai înfruntărilor militare pe plan extern, ci și presiunilor politice, diplomatice care se exercitau asupra lui. Regele polon, regele ungur, sultanul turc, hanul tătar, toți vecinii Moldovei doreau să stăpînească acest teritoriu.
 În afară de faptul că țările lor sînt mult mai mari ca

Moldova, întîmplarea făcea ca dorinţele lor de cucerire să fie în acea epocă mai insistente ca niciodată.

Dacă Moldova a reuşit să supravieţuiască, acest lucru se datoreşte nu numai calităţilor de mare strateg şi tactician ale lui Ştefan cel Mare, puterii armate a Moldovei, dar şi unei politici de anvergură, pe care domnitorul a avut talentul s-o desfăşoare. Voievodul Moldovei a reuşit, printr-o susţinută activitate diplomatică, să păstreze mereu pe cîmpul de luptă şi să înfrunte doar cîte un singur duşman, exceptînd momentul cînd tătarii au intrat sub suzeranitatea turcilor şi atunci au participat la campania otomană din Moldova, sub conducerea lui Mahomed al II-lea (1476).

În 1475—1476, Ştefan cel Mare stăvileşte două expediţii organizate de turci împotriva Ţării Moldovei. Aceste lupte continuă pînă în 1484, cînd Chilia şi Cetatea-Albă sînt cucerite de duşmani. În scrisorile prin care Ştefan cel Mare se adresează Europei, spre a cere ajutoare în bani sau în oameni pentru a înfrînge în continuare ofensiva otomană, se vădeşte întreaga lui viziune politică. Luptele glorioase purtate cu Imperiul otoman i-au adus supranumele de „Atlet al lui Cristos", atribuit lui de Papa Sixt al IV-lea. Ştefan cel Mare a fost în stare să gîndească nu numai soarta propriei sale ţări, ci soarta întregului continent. Informat de tot ceea ce se petrece în jurul său, cîntărea lucid forţele creştine şi forţele turceşti, oferea soluţii pentru alungarea turcilor din Europa, era capabil să alcătuiască un plan minuţios, care să ducă la succesul final al luptei cu Islamul.

Unul dintre cronicarii poloni îl trecea printre cei mai de seamă conducători de oşti ai timpului, singurul capabil să conducă o armată creştină la victorie. Referindu-ne la domn ca militar, trebuie să arătăm că

una din bătăliile mult comentate a fost chiar cea cu Polonia din 1497. În ciuda avertismentelor date de Ștefan cel Mare, ignorînd propriile interese ale Poloniei și ale Europei față de colosul turcesc, tînărul rege polon a încercat să cucerească Moldova, sub pretextul că s-ar duce să lupte împotriva turcilor. Necontenit hărțuit de Ștefan, pus în imposibilitate de a-și concentra oștile și de a se aproviziona, Ioan Albert nu izbutește să supună cetatea Sucevei. Atunci se hotărăște să se retragă, dar, pentru că nu respecta armistițiul încheiat cu Ștefan și drumul de urmat, a fost atacat de principele moldovean în Codrii Cosminului, și oastea sa, după cum o afirmă cronicarii poloni, a suferit un adevărat dezastru.

Abilitatea diplomatică, dublată de geniul militar al domnitorului fac ca Moldova să fie salvată, mai mult decît atît, să producă adînci repercusiuni asupra istoriei europene pentru mulți ani de aici înainte. Regii poloni și regii unguri numesc Moldova „bastion înaintat al creștinătății". Abia la sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare, adică la sfîrșitul secolului al XV-lea, cînd și-au dat seama că nu pot să îngenuncheze Moldova, ei înțeleg importanța acestei țări întru apărarea creștinătății. Tîrziu își dau seama de ce era importantă păstrarea independenței Moldovei față de turci pentru soarta propriilor lor regate.

Pe de altă parte, Mahomed al II-lea încercase să cucerească Moldova pentru ca, în luptele duse în direcția Europei Centrale, să poată dispune de concursul oștilor de călăreți tătari. Nu este greu de imaginat ce-ar fi însemnat pentru Europa năvălirile tătare într-un moment în care armele de foc nu înregistraseră încă progrese, cînd împotriva acestor călăreți de elită Europa nu putea să opună aproape nimic.

Pe lîngă efortul militar făcut de Moldova, în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, pentru apărarea independenței sale, dar și pentru stăvilirea înaintării otomane, asistăm în această perioadă la o renaștere artistică moldovenească. În vălmășagul luptelor, înfruntărilor de mare dramatism, țara găsește timpul necesar pentru ridicarea unor monumente în care se afirmă stilul specific moldovenesc, mai ales în arhitectura bisericească și în pictura murală. Înfloresc rafinatele arte ale ceramicii, ale miniaturii. În vremea lui Ștefan cel Mare se lucrează admirabile manuscrise împodobite cu miniaturi. În materie de broderie se realizează adevărate capodopere, și una din ele o constituie portretul Mariei de Mangop, de pe acoperămîntul ei de mormînt, probabil primul portret în mărime naturală realizat în broderie din Europa. Maria de Mangop fusese soția lui Ștefan cel Mare și era originară din Crimeea, pe atunci ultima rămășiță a Imperiului bizantin. Cetatea de Mangop era stăpînită de o ramură a împăraților Comneni din Trebizonda. Ștefan cel Mare se căsătorise cu principesa Maria, conștient de misiunea succesorală a Moldovei. Viziunea sa era largă, de adevărat împărat, iar acest lucru se remarcă din plin în arta somptuoasă și rafinată dezvoltată la Curtea sa, în care se face risipă de pietre prețioase și de aur și se cultivă gustul ales pentru ambianță, vestimentație, arhitectură etc. Este semnificativ faptul că, în vremea lui Ștefan cel Mare, marele cneaz al Moscovei a solicitat, pentru acuratețea cu care era alcătuit un cod de legi în Moldova, un cod bizantin.

Domnitorul sprijină sistematic realizarea unor manuscrise slavone, cărți de cult, care sînt difuzate în lumea ortodoxă de sub jugul otoman. Este conștient de rolul lui de protector al creștinilor și face să reînvie pe pereții

bisericilor sale personalitatea lui Constantin cel Mare, împărat care simbolizează lupta creştinilor împotriva păgînătăţii. Se inovează în iconografie, iar acest lucru poate fi remarcat în fresca *Arătarea Sfintei Cruci* de la Pătrăuţi; portretele sfinţilor Constantin şi Elena, momentele lor de viaţă constituie de fapt elemente ale unui program de luptă ideologică, înscriindu-se în campania împotriva Islamului.

Ştefan intuieşte pericolul islamismului pentru ţările cucerite de turci, pentru populaţia acestora. Activitatea lui religioasă are semnificaţia unui obiectiv de luptă spirituală în care sînt angrenaţi oameni de talent, ca şi cunoscători ai dogmelor. Dealtfel, epoca lui coincide cu un moment de criză în Biserica ortodoxă. După dispariţia împăraţilor de la Bizanţ, după dispariţia ţarilor bulgari şi a regilor sîrbi, Biserica ortodoxă orientală rămăsese efectiv fără ctitori. Turcii nu îngăduiau ridicarea de noi lăcaşuri, nici nu acordau stipendii pentru întreţinerea celor existente. Ceea ce însemna perspectiva dispariţiei în timp a acestor monumente, imposibilitatea oficierii cultului în limbile popoarelor supuse turcilor (greaca, slavona), o ameninţare pe plan etnic pentru popoarele ortodoxe din Imperiul otoman.

În asemenea clipe de mare primejdie, Mara, fata unui despot sîrb, soţia lui Murad al II-lea, s-a adresat la sfîrşitul secolului al XV-lea domnilor români, cerîndu-le să preia ei locul ctitorilor de altădată. Există un document de la Vlad Călugărul, prin care Mara cere domnului să acorde sprijin Bisericii ortodoxe din Imperiul otoman şi să se constituie el drept ctitor al acestor biserici, din moment ce împăraţii şi regii care le-au ridicat au dispărut.

Așadar, rolul Țărilor Române în secolul al XV-lea față de Europa este dublu: de apărare a creștinătății față de ofensiva otomană — în realitate apărarea culturii occidentale și desăvîrșirea Renașterii; de salvgardare, din punct de vedere etnic, prin politica lor spirituală, a popoarelor ortodoxe supuse turcilor.

ÎNTRE CATOLICISM ȘI ORTODOXISM

La mijlocul secolului al XIV-lea, pe pămîntul Țărilor Române se înfruntau ortodoxismul tradițional și intensa propagandă catolică, aceasta urmărind să aducă pe „rătăciții" din spațiul carpato-danubian sub autoritatea scaunului papal. Regilor maghiari li se conferise privilegiul și dreptul de a purta lupta pentru convertirea românilor. Misiunea apostolică pe care ei o desfășurau, încercînd să impună episcopi catolici în Țările Române, să-i atragă pe români la catolicism prin căsătorii între domnitori autohtoni și principese catolice, se aseamănă cu politica pe care au dus-o și polonezii în momentul în care au atins hotarul țării. În Țara Românească, Vlaicu-Vodă (1364—1377) se plasează ferm de partea ortodoxiei. Actul lui era dictat de rațiuni spirituale și politice. Românii aparținuseră unui anumit spațiu, moșteneau un fond spiritual legat de spațiul lor natal, și trecerea la catolicism ar fi însemnat o în-

depărtare de obiceiuri, tradiţii şi credinţe adînc întipărite în structura psihică a unui popor cu mentalităţi rezultate din traiul comun cu naţiuni variate şi avînd manifestări spirituale greu de definit. Aceste date durau de mii de ani şi se modificaseră în funcţie de climatul propriu acestei populaţii din ultimele secole. Înscrierea pe o altă orbită spirituală ar fi putut însemna, treptat sau prin seisme nedorite, o înstrăinare de numeroase trăsături distinctive intime în fibra spirituală a românilor.

Pe de altă parte, catolicismul putea să însemne nu numai o schimbare adîncă pe plan spiritual, ci şi acceptarea unor influenţe politice urmărind, în cele din urmă, subordonarea şi pierderea independenţei. Catolicismul şi corolarul său, subordonarea politică a principatelor, puteau să aducă importante prejudicii înseşi existenţei etnice. Nobilii români din Transilvania, într-o mare parte a lor, trecuseră la catolicism pentru a-şi păstra privilegiile sociale, ceea ce, cu timpul, a dus tocmai la situaţia menţionată, căci ei au format, după cum spunea Şincai, majoritatea nobilimii ungare din Transilvania.

Judecînd actul lui Vlaicu-Vodă sau Alexandru cel Bun, e necesar să se ţină seama de sfera politică în care se înscriau Ţările Române. Rezistenţa lor era, în anumite limite, şi rezistenţa tîrzie a Bizanţului faţă de Roma. În ciuda mişcării popoarelor migratoare, care s-au aşezat pe teritoriul Romaniei Orientale, dislocînd-o şi fragmentînd-o, toate aceste popoare n-au avut neapărat intenţia să constituie un corp politic străin şi opus Bizanţului, ci căutau să se integreze lumii care le-a acceptat, dorinţa tuturor conducătorilor politici trădînd, în ultimă instanţă, ambiţia de a se încorona ca bazilei ai Imperiului bizantin.

Aşa cum spunea Nicolae Iorga, marea lecţie politică pe care o dă Bizanţul este existenţa unei mari construcţii politice, realizată prin stăpînirea unor popoare deosebite din punct de vedere etnic. Bizanţul demonstrează că, în ciuda deosebirilor de limbă, de neam, popoarele pot să trăiască împreună, pot colabora la realizarea unui mare edificiu politic. Acesta este idealul pe care, după căderea Constantinopolului, l-au moştenit principii români. Optînd pentru Biserica răsăriteană, românii au rămas totodată legaţi de realităţile lor primordiale şi tradiţionale. Pentru ca, pe măsură ce lumea bizantină dispărea sub valul invaziei turceşti, românii să preia ceea ce mai putea să fie salvat din viziunea marelui imperiu de răsărit. Instituţii, structuri sociale asemănătoare, aceeaşi credinţă reprezintă elemente care îi fac pe domnitorii români să se simtă solidari cu lumea sud-dunăreană, care a fost, în mare parte, secole de-a rîndul, locuită de aceeaşi populaţie traco-romană. Animate de aceleaşi speranţe, popoarele căzute sub jugul turcesc nu-i văd ca sprijinitori, în secolele al XV-lea şi al XVI-lea, dar şi după aceea, decît pe voievozii români. Pe lîngă activitatea culturală — copierea de manuscrise, trimiterea lor dincolo de Dunăre etc. — românii constituie o forţă politică şi militară capabilă să decidă eliberarea şi soarta viitoare a popoarelor subjugate. Această convingere este justificată de lupta necurmată desfăşurată de domnitorii români la un hotar în continuă mişcare al Europei.

Pe măsură ce istoria sud-estului continental este cunoscută mai bine, istorici străini imparţiali, a căror judecată nu e alterată de nici o patimă politică, recunosc rolul însemnat jucat de români. Charles Diehl vede în domnii români din secolul al XVI-lea pe urmaşii bazi-

leilor din Constantinopol. Steven Runciman, de asemenea, subliniază importanța pe care unii domnitori români au avut-o în menținerea și în sprijinirea ortodoxismului — adică a principalei activități spiritual-culturale — și a popoarelor supuse de către turci. Dar cele mai multe mărturii trebuie căutate în scrierile, în cronicile contemporane realizate în sudul Dunării, deoarece ele pun cel mai bine în lumină acest fenomen.

Desigur, căderea Constantinopolului a avut, în primul rînd, un mare efect moral asupra Europei, deoarece, din punct de vedere practic și politic, în secolul al XV-lea, el nu mai reprezenta o forță. Redus doar la zidurile cetății, la acest perimetru al unei fortărețe asediate, Imperiul bizantin pierduse toate posesiunile. În afară de aceasta, ultimii împărați ai Constantinopolului primeau bani de la sultan spre a-și putea susține Curtea. Prin el însuși, Bizanțul nu mai reprezenta decît un simbol, și important ar fi fost ca lumea contemporană occidentală să fi fost în stare să organizeze o mare acțiune spre a-l salva, ceea ce atunci, ca și în alte perioade istorice, se dovedise a fi una din marile utopii ale istoriei.

O FORTĂREAȚĂ A OCCIDENTULUI

Rezistența militară a Țărilor Române nu putea să dureze la infinit, mai ales cînd progresele armelor de foc și ale tehnicii, în general, au făcut ca marile puteri,
 cu resurse incomparabil mai mari decît cele ale țărilor

mici, să poată ridica armate de mercenari, formate din oameni de meserie, pe care nu le-ar fi putut întreține statele cu o economie modestă. Dar, ceea ce nu se putea realiza pe plan militar, se compensa printr-o politică inteligentă și o diplomație de mare rafinament, fără să se renunțe, în același timp, la perspectiva unor confruntări armate, în cazul cînd existența de stat ar fi fost amenințată.

În secolul al XVI-lea se punea mult accent pe activitatea diplomatică. Ponderea căpătată de diplomație în viața Țărilor Române se reflectă în *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*. Neagoe (1512—1521) recomandă prudența, înțelepciunea în conducerea țării, o activitate diplomatică susținută, care să ducă nu numai faima celui ce o practică, dar și a țării sale. Printr-o abilă activitate diplomatică, însuși Neagoe Basarab a atras atenția Europei asupra țării sale, asupra importanței pe care o reprezenta salvarea Țării Românești pentru securitatea continentului.

După căderea Belgradului, situația politică a Țării Românești s-a înrăutățit, și begii (pașalele) dunăreni au încercat să cucerească spațiul mult disputat și să-l transforme în pașalîc. Intervenind un moment de criză, boierii s-au strîns în jurul lui Radu de la Afumați (1522—1529) și, timp de patru ani de zile, duc luptă după luptă, pînă cînd sultanul l-a recunoscut drept domn pe Radu. S-au dat aproape douăzeci de bătălii într-un răstimp de patru ani, turcii dîndu-și seama că au de înfruntat o țară unitară, conștientă de pericolul care o amenință și decisă să nu se dea îndărăt de la nici un sacrificiu pentru păstrarea independenței sale.

După căderea Ungariei, după lupta de la Mohaci (1526), s-a pus problema succesiunii regatului maghiar. Turcii au ocupat o parte a Ungariei. Habsburgii au

încercat să cucerească Transilvania, care se manifestase, în timpul luptelor dintre Ungaria și Turcia, ca un stat cu veleităţi insurgente și cu o mare sete de libertate. În această luptă sînt angajate şi Moldova şi Muntenia. Un rol de prim rang l-a jucat în Moldova Petru Rareş (1527—1538; 1541—1546). Profitînd de rivalitatea turco-habsburgică, domnul Moldovei încearcă să supună o mare parte din Transilvania. Prin concesiile pe care sînt nevoiţi să i le facă Ferdinand I sau Ion Zapolya, Rareş reuşeşte să stăpînească în Transilvania mai multe cetăţi, aşezate în regiuni locuite compact de români. Așa cum o afirmă domnitorul român, intenţia lui era de a pune stăpînire pe cea mai mare parte a Transilvaniei. Planurile lui se bazau pe faptul că populaţia românească de dincolo de Carpaţi îi era favorabilă.

În mijlocul secolului al XVI-lea devine limpede pentru conducătorii politici ai Austriei pericolul pe care îl reprezenta pentru instaurarea stăpînirii sale în Transilvania faptul că majoritatea zdrobitoare a locuitorilor acestei ţări era de aceeași limbă și credinţă cu românii de la răsărit și de la sud de Carpaţi. Isabella, soţia lui Ion Zapolya, subliniază într-o scrisoare unitatea de limbă și credinţă dintre românii din Transilvania și cei din afara arcului carpatin. În această epocă se manifestă aşadar sentimentul de neam și posibilitatea realizării unei ţări unitare. Există un curent de opinie întreţinut în acest sens de umaniști, care pledau pentru realizarea unei Dacii în care să fie cuprinse ţările surori Moldova, Muntenia și Transilvania. Cele trei provincii ar fi alcătuit un stat-tampon între marile puteri care se întîlneau în această zonă geografică. Pe lîngă acest curent, care ţinea mai mult de gîndirea umanistă, revelînd originea latină a romă-

nilor, exista și curentul politic de unificare, chiar dacă uneori acesta nu se manifesta, pe plan spiritual, în scrieri distincte.

Așadar, Petru Rareș este primul care încearcă să pună stăpînire pe o parte din Transilvania, acțiunea lui avînd nu sensul de cucerire feudală, de anexare a unui teritoriu nou, ci pe acela al unei eliberări firești, încercarea de a cuprinde într-un singur hotar o populație românească. Opera lui Rareș nu putea să se împlinească, deoarece o Moldovă puternică îi incomoda în primul rînd pe polonezi, dar și pe turci. Ca atare, cele două puteri s-au coalizat împotriva domnitorului, reușind să-l înlăture în anul 1538. Este de reținut faptul că, pentru realizarea acestui obiectiv politic, a fost nevoie ca împotriva Moldovei să fie concentrate forțele tătarilor, o armată polonă și întreaga forță militară a Imperiului otoman, sub comanda lui Soliman Magnificul însuși.

În lupta purtată de Radu de la Afumați, cît și în activitatea politică și militară a lui Petru Rareș, găsim o dovadă elocventă a vitalității Țărilor Române, care și-au înțeles din plin rostul de fortăreață a Occidentului.

Cu anul 1538, presiunea otomană s-a înăsprit, astfel că în locul marilor confruntări militare din secolele precedente, asistăm în Țările Române la o operă spirituală care s-a realizat nu numai pe plan superior, artistic, dar și printr-o nouă direcție a conștiinței de sine a neamului românesc. Fără să renunțe la rolul de ctitor pentru întregul Orient creștin ortodox, în această perioadă Athosul, bisericile de la Ierusalim, Patriarhia de la Constantinopol primesc subvenții din Muntenia și Moldova, li se creează venituri regulate prin donații în bani, dar și prin dotații de sate, care asigurau un

venit anual în măsură să le acopere cheltuielile de întreținere.

Este secolul în care preocuparea fundamentală privea realizarea limbii românești unice, efort la care au contribuit în egală măsură toate cele trei principate românești.

AUTORITATEA DOMNIEI

Țările mici trebuie să evite cu orice preț erorile politice. Lor nu le este îngăduit să greșească, deoarece orice greșeală poate să ducă la dispariția lor. În același timp, țările mari pot să-și repare în timp pierderile suferite din pricina unor erori. De aceea, așa cum arată filozoful grec Isocrate, țările mici sînt constrînse de împrejurări militare și politice să facă apel în mod constant la inteligența politică pentru a se salva.

Activitatea diplomatică a lui Neagoe Basarab, activitatea diplomatică a Țărilor Române în secolul al XVI-lea reprezintă o aplicare ideală a acestui postulat al lui Isocrate. Dealtfel, aceasta este o constantă a diplomației Țărilor Române. Supraviețuirea lor continuă într-un spațiu amenințat din cele patru puncte cardinale, într-o zonă geografică în care mari puteri ca Polonia și Ungaria au dispărut un timp de pe harta Europei, constituie o probă concretă a forței morale a românilor, a unei politici și a unei diplomații inteligente.

În *Învățăturile*... sale, Neagoe Basarab recomanda domnilor să nu întreprindă decît lucruri care pot fi înfăptuite cu mijloacele ce le au la îndemînă. E o înțelepciune străveche, urmată în mod conștient de domnii români, care înțeleg că nu este util pentru soarta propriei lor țări să se angajeze în acțiuni aventuroase, utile altora, dar cu consecințe nefaste pentru ele.

Ștefan cel Mare ajunsese el însuși la asemenea concluzii. Neagoe Basarab le-a ridicat la rang de doctrină, prin opera sa scrisă, iar urmașii aveau să le aplice uneori în mod genial. Că nu se renunță la lupta armată pentru salvarea independenței o demonstrează rezistența opusă de români după moartea lui Neagoe Basarab și după cucerirea Belgradului de către turci (1521). În momentul în care turcii încearcă să transforme principatul din nordul Dunării în pașalîc, ca urmare a succeselor repurtate pe cîmpul de luptă de către Soliman Magnificul, țara întreagă s-a adunat, cum s-a văzut, în jurul lui Radu de la Afumați și, timp de patru ani de zile, a dus lupte înverșunate, pînă cînd turcii au înțeles că pe scaunul Țării Românești nu poate sta decît un principe autohton.

Epopeea de secole, eforturile militare, victoriile de mari proporții obținute împotriva unor vecini atît de puternici s-au datorat modului de organizare a țărilor Române, instituțiilor care au guvernat cele două Țări. În primul rînd, spre deosebire de Europa feudală, unde țărănimea liberă dispăruse, aici a existat în permanență un număr foarte mare — se poate presupune cam cincizeci la sută — de sate libere, care nu au cunoscut decît o singură autoritate: domnia. Pe lîngă aceasta, cea mai mare parte a boierilor erau boieri mici, cu o moșie de jumătate de sat sau de un sat. Ei erau interesați să existe o domnie autoritară, deoarece interesele

lor mergeau alături de instituţia centrală. Exista un număr restrîns de mari boieri, din rîndul cărora se recrutau, de obicei, marii dregători, dar, în Muntenia şi Moldova, nici puterea acestora nu se ridica la nivelul atins de marii principi teritoriali din Occidentul feudal, ca, de exemplu, ducii Normandiei sau cei ai Burgundiei.

Dar, nu mai puţin, există comparaţii care se pot face şi care nu sînt deloc în dezavantajul Ţărilor Române, nici al ideii noastre că, secole de-a rîndul, organizarea administrativ-politică a Ţărilor Române era mereu paralelă cu a tuturor ţărilor din Occidentul continentului. Astfel, Oltenia, cu centrul la Craiova, a avut întotdeauna privilegii şi latitudini de guvernare sau numai de administrare, dar nu de natură asemănătoare cu acelea, de exemplu, de care se bucurau ducii Burgundiei faţă de regii Franţei. Datorită acestei structuri sociale, a existat în permanenţă posibilitatea pentru domnie de a-şi impune şi a-şi exercita autoritatea asupra întregului teritoriu al ţării.

Pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea, în principiu şi după aceea, toţi oamenii erau datori să meargă la oaste, la chemarea voievodului. Din această pricină, domnii români au avut posibilitatea ca, în momentele de mare primejdie, să concentreze în jurul lor toate energiile fizice ale ţării. Oameni de toate condiţiile, fie ţărani liberi, fie ţărani care munceau pămîntul boieresc ori mănăstiresc, erau datori să-şi apere patria.

Faptul că românii au convieţuit timp de secole cu popoarele de călăreţi venite din stepele euro-asiate i-au făcut să fie receptivi la modul în care aceştia concepeau şi dădeau o bătălie. Exista în evul mediu o diferenţă substanţială între Europa feudală şi Asia în ceea ce priveşte arta războiului. Superioare sînt

popoarele venite din Asia în această privință. Priscus vorbește elogios de huni. Mauriciu îi laudă pe avari. Mongolii se dovedesc irezistibili nu atît prin numărul lor, cît prin știința cu care își organizau campaniile militare, prin arta desăvîrșită cu care conducătorii lor manevrează pe cîmpul de luptă, organizînd și mișcînd oștirea de țară și unitățile de „profesioniști", aflați și aici ca în toată Europa — soldații „în leafă", cum formulează uneori cronicile și documentele vechi. Concomitent cu aceasta și cu un val fundamental în strategia apărării teritoriului, era adaptarea a ceea ce s-a numit războiul popular, cu deosebire împotriva invaziilor otomane. În astfel de cazuri, populația întreagă se retrăgea în locuri ferite, cu tot proviantul posibil, ștergînd orice disponibilitate de aprovizionare a cotropitorului, chiar pe aceea a apei, prin otrăvirea fîntînilor din calea armatelor inamice. De la adăpostul codrilor, al reliefului, se declanșau neîntrerupt acțiuni de hărțuire, de lovire fulgerătoare de către mici grupuri înarmate, fie aparținînd armatei regulate a voievodului, lăsate pentru apărarea populației de-a lungul întregului traseu al armatei străine intrate în țară, fie constituite spontan dintre refugiați. Mișcările invaziei erau cunoscute numaidecît și transmise comandantului suprem, voievodului, care deplasa după nevoie nu numai oastea sa, în vederea bătăliilor decisive, dar și coloanele de fugari, pentru a nu fi ajunse de urmăritor. Operația era extrem de dificilă, dar și extrem de bine condusă, drumurile de acces către refugii erau păstrate cu grijă, încît o întreagă parte de țară, toată populația era în permanentă dispoziție de a se apăra retrăgîndu-se și atacînd în același timp, după o complicată și ingenioasă tactică a defensivei dinamice.

Convieţuind, sau trăind în atare vecinătăţi, românii au învăţat să folosească în chip iscusit arcul, suliţa, spada, dar mai ales să exploateze condiţiile strategice oferite de cele două ţări române: ape multe, mlaştini, păduri, teren accidentat. Ostaşi înnăscuţi — calitate recunoscută de călătorii ce trec prin Ţările Române, dar şi de adversarii lor — conduşi de comandanţi de geniu, folosind din plin avantajul terenului, al climei, ei au reuşit, într-o vreme în care armamentul nu era totul, să-şi spună cuvîntul şi să-şi apere cu succes fiinţa de stat şi etnia. Toleranţi din fire, prietenoşi, ei n-au înţeles niciodată să se supună unor constrîngeri venite din afară, care lezau atît libertatea lor fizică, precum şi libertatea lor spirituală, şi n-au făcut eforturi de adaptare la un alt sistem de viaţă. Avînd parte mereu de personalităţi născute pe măsura epocii, capabile să galvanizeze energiile latente şi să ducă la victorie mulţimile animate de dragostea faţă de pămîntul lor, românii au slujit pînă în zilele noastre principiul demnităţii şi al justiţiei şi au făcut numeroase sacrificii pentru a impune în faţa lumii autoritatea şi simbolul puterii centralizate.

REFORMA ŞI CONTRAREFORMA

Datorită Reformei religioase din Occident — lutheranismul, calvinismul — catolicismul încearcă prin Contrareformă să-şi extindă influenţa şi asupra Ţărilor Române. Principii calvini din Transilvania sprijină

traducerea cărţilor de cult în limba română, în speranţa atragerii populaţiei româneşti la calvinism şi lutheranism. Cu toate că românii erau cu faţa spre Occident şi aşteptau plini de speranţe ajutoare din partea lui, prozelitismul religios al acestuia disimula însă forme de asimilare naţională, care au fost privite cu multă prudenţă. Prin religie se urmărea, în fond, deznaţionalizarea românilor din Transilvania.

În Moldova, propaganda catolică urmărea includerea acestei ţări în regatul catolic polonez. Românii au intuit pericolul propagandei religioase, au adoptat numai ce li se părea util pentru propria lor viaţă spirituală şi au îndepărtat ceea ce periclita existenţa lor etnică. Prudenţa lor s-a dovedit întemeiată.

Momentul cerea oameni care să-şi asume sarcina creării unei limbi unitare — aceşti oameni de mare talent şi de mare capacitate s-au născut, reuşind să traducă în limba română cărţile sfinte. Un atare program însemnat de civilizare a fost îndeplinit cu multă promptitudine şi eficienţă, de unde se vede că atunci cînd erau solicitaţi, fie pe plan militar, fie pe plan spiritual, românii găseau forţele necesare şi căile cele mai sigure spre afirmare şi salvare.

În vremea aceasta tiparul a fost folosit nu numai pentru tipărirea cărţilor în limba slavonă, pentru popoarele slave din sudul Dunării, aflate sub jugul turcesc (prima carte tipărită în Ţările Române apare în 1508, iar prima carte tipărită de ruşi apare în 1562), ci în mod firesc mai ales pentru tipărirea cărţilor utile tuturor românilor. Acestora le-a revenit sarcina de a forma stilul şi specificul cultural propriu acestor teritorii, spre a putea astfel să întreţină sentimentul de neam prin difuzarea cărţilor de cult în limba slavonă.

Secolul al XVI-lea înseamnă, deci, o scădere pe plan politic, dar o afirmare pe plan spiritual. Acum triumfă deplin scrisul în limba română. Bisericile cunosc o deosebită înflorire. În vremea domniei lui Petru Rareş, o mare parte a bisericilor din nordul Moldovei sînt acoperite cu picturi exterioare, azi celebre, bine puse în valoare de Petru Comarnescu prin opera sa remarcabilă *Îndreptar artistic al monumentelor din nordul Moldovei*. Despot-Vodă, domnitorul Moldovei (1561—1563), a fost un umanist, preocupat să introducă idei luminate; el a înfiinţat şcoala latină de la Cotnari, încercînd să „occidentalizeze" Moldova, dar aspiraţiile sale, dublate şi de erori politice, de rivalităţi interne, sprijinite din exterior (turci, polonezi), au luat direcţii nefertile şi el a fost ucis. Din felul cum se încheie destinul lui Despot-vodă se poate aprecia îndîrjirea autohtonă în păstrarea fondului de tradiţii proprii, în vederea salvării spiritualităţii specifice şi a păstrării fiinţei naţionale.

MIHAI: „PRO REPUBLICA CRISTIANA"

Cînd turcii s-au dedat la excese şi, în raporturile cu ţările din nordul Dunării, au atentat la independenţa lor (punct sensibil al conştiinţei naţionale), în ciuda faptului că Imperiul otoman reprezenta una din cele mai mari puteri militare ale timpului, pe pămîntul

românesc se concentrează suficiente energii pentru organizarea apărării. Socotind din cale-afară de exagerate pretenţiile turcilor de mărire a haraciului şi încurajat de bătălia de la Lepanto, care a zguduit din temelii imperiul Semilunii, Ion-vodă cel Cumplit adună ţara şi poartă cu ea un dialog, dialogul momentelor de mare cumpănă, arătînd consecinţele nefaste ce le-ar avea acceptarea înrobitoarelor condiţii. Ion-vodă (1572—1574) propune ca românii să se ridice cu armele împotriva împilării. Spune cronicarul: „Aşa Ion-vodă, umplînd pre toţi cu nădejde, cu glas mare strigară că lîngă dînsul vor pieri cu toţii, aşa cum s-au şi tîmplat". La Roşcani, ţara a stat alături de domn, împlinindu-şi jurămîntul făcut; Ion-vodă a pierit rupt de patru cămile, după o rezistenţă înverşunată şi dramatică.

Dacă Ion-vodă a fost un erou într-o situaţie limită, care n-a ezitat să-şi sacrifice eroic viaţa pentru idealul politic, Mihai Viteazul (1593—1601) reprezintă un spirit de o factură mult mai complexă, un adevărat fenomen al timpului. În momente de cădere, cînd soarta Ţărilor Române pare pecetluită, cînd nu există posibilitatea nici unei salvări, apar mereu astfel de figuri extraordinare, care sfidează primejdia şi încearcă să croiască drumuri noi în istorie. Abuzurile săvîrşite de turci atinseseră culmea la sfîrşitul secolului al XVI-lea. Dările către Poartă se înmulţiseră, domnia se cumpăra, ajungînd să fie pusă la mezat pe piaţa Stambulului, vechiul oraş al lui Constantin; pretendenţii împrumutau bani de la cămătari, cu dobîndă de 20 la 1, obligîndu-se să restituie toată suma la instalarea pe tron. Ţara era jefuită de domni, pentru a fi în stare să achite datoriile contractate la Constantinopol, dar şi pentru a face faţă sarcinilor mereu mai mari impuse de turci.

Cu relații întinse în Imperiul otoman și mai ales în lumea grecească, Mihai Viteazul cunoaște atît aspirațiile spre libertate ale popoarelor supuse turcilor, cît și puterea militară reală a Imperiului otoman. El se hotărăște să ia domnia Țării Românești și reușește să cîștige competiția pe piața constantinopolitană, oferind mai mult decît oricare alt pretendent și angajîndu-se, în același timp, să plătească toate datoriile contractate de predecesorii săi la scaunul țării. O lovitură de maestru, prin care cîștigă simpatia cămătarilor — între care se numărau și ienicerii — și, în același timp, domnia solicitată de aceștia cu insistență pe lîngă înalții demnitari ai Porții.

Venit în țară, Mihai Viteazul amînă plata datoriilor, impresionat de dificultățile economice în care se zbătea Muntenia; amînă onorarea contractelor și, concomitent, stabilește o alianță antiotomană cu puterile creștine: găsește în domnul Moldovei un aliat de nădejde, ca și în principele Transilvaniei. Chiar cînd Sigismund Bathory impune condiții umilitoare, de subordonare, domnul le acceptă. Dealtfel, în toată domnia sa, Mihai avea să știe să subordoneze intereselor politice majore ale țării propriile sale interese și sentimente. El acceptă condițiile lui Bathory, așa cum acceptase și condițiile impuse de turci, dar în toamna anului 1594 ridică steagul revoltei, măcelărindu-i pe cămătarii otomani sau de alte neamuri aflați la București.

După acest act justițiar, Mihai trece la ofensivă. Țara se ridică alături de domn și, timp de luni de zile, în lupte mici sau de mai mare amploare, Mihai dezorganizează sistemul militar turcesc de la Dunăre, înfrînge pașii trimiși ca să-l înlocuiască pe el și pe domnitorul Moldovei, îi înfrînge pe tătarii îndreptați de sultan

 împotriva românilor — în intenția de a-l înlătura de

pe tron — şi nu ezită, în vara anului 1595, să înfrunte direct forţele militare ale Imperiului otoman. Deşi nu se ocupase cu treburile militare, totuşi a dat dovadă, de la început, de geniu militar. Nu fusese militar, dar încă de la debutul campaniei antiotomane dă dovadă de calităţi excepţionale de comandant de oşti.

Conştient de primejdia pe care o reprezenta pentru ţară actul său, de faptul că îşi pune în joc propria sa existenţă, n-a şovăit nici o clipă în urmărirea planului său de eliberare a ţării de sub jugul otoman. Într-un memoriu adresat împăratului Rudolf al II-lea, Mihai arată că ar fi putut să domnească liniştit, fără ca cineva să-i tulbure domnia, dacă şi-ar fi îndeplinit îndatoririle faţă de Poarta otomană. Dar el face parte din galeria celor „cununaţi cu moartea", cum avea să se exprime un alt martir al libertăţii, Tudor Vladimirescu, în secolul al XIX-lea. Înfruntînd toate riscurile, el se bate, bizuindu-se numai pe forţele sale. Ceea ce părea imposibil, el realizează prin talentul de om politic şi de diplomat, prin geniul său militar.

În contextul politicii internaţionale, Mihai Viteazul intuieşte că nu poate împlini programul său decît prin unificarea celor trei Ţări Române sub un singur sceptru. Era conştient că, odată unite, cele trei ţări puteau să furnizeze suficiente mijloace care să îngăduie riposta armată împotriva Imperiului otoman şi chiar împotriva altor vecini. Ceea ce imaginaseră umaniştii pe plan ideal, Mihai Viteazul încearcă să înfăptuiască pe plan practic atunci cînd aduna, sub sceptrul său, Transilvania în 1599 şi Moldova în anul următor. Rapiditatea cu care este realizat acest program politic se explică prin concursul primit de domnitor din partea românilor din Moldova şi Transilvania. Succesul său în Moldova a fost asigurat aproape fără luptă, locuitorii

ei trecînd din prima clipă, în masă, de partea sa. În Transilvania, emisarii lui (călugări) cutreieră satele și cer românilor să se ridice împotriva stăpînirii străine, să se ralieze sub steagul lui Mihai Viteazul.

Această operă nu putea să dureze, deși corespundea aspirațiilor seculare ale poporului român, pentru că împotriva ei s-au ridicat toți vecinii: regatul polon, Habsburgii, Imperiul otoman. În urma eforturilor conjugate ale celor trei mari puteri, Mihai Viteazul a fost înlăturat de pe scena politică europeană și sacrificat de către un general imperial invidios.

Eforturile politice ale domnului nu se limitează însă doar la realizarea unității poporului român, ci țînteau mult mai departe, la înfăptuirea unei înțelegeri europene, și anume armonia între statele creștine, unitatea lor în fața Imperiului otoman. Trimisese scrisori peste tot, desfășurase o intensă activitate diplomatică, voia să atragă atenția asupra eforturilor făcute de Țara Românească în lupta împotriva turcilor și izbutise să arunce o puternică lumină asupra aspectelor esențiale ce priveau soarta tragică a românilor. Mai mult, visa o coaliție europeană, care să ducă la cucerirea Constantinopolului și la alungarea turcilor din Europa. Era convins că i-ar putea alunga și din Asia Mică.

Popoarele din sud-estul continental erau de partea lui, gata să se ridice și să sprijine orice campanie antiotomană.

Pe plan cultural, în timpul domniei lui Mihai Viteazul s-a afirmat limba română în actele oficiale și chiar în Transilvania, unde domnul a dat documente în limba sa, adresîndu-se nobilimii maghiare. El a susținut Biserica ortodoxă de dincolo de Carpați, înființînd o Mitropolie la Alba-Iulia, pe care a subordo-

nat-o Mitropoliei din Țara Românească. Într-un cuvînt, pe plan spiritual religios, românii de dincolo de munți au devenit subordonați mitropolitului muntean.

Chiar dacă acum nu putem vorbi de un sentiment național în sens modern, Mihai Viteazul și contemporanii săi erau conștienți că aparțin unui neam care are o limbă și o religie proprii. Aceste două bunuri trebuiau apărate, astfel că pe timpul lui s-au depus eforturi pentru păstrarea credinței și pentru cultivarea limbii. Este semnificativ faptul că generalul imperial Basta (de origine albaneză) considera ca un pericol apariția călugărilor trimiși de Mihai Viteazul în comitatele unde se aflau români, dincolo de hotarele Transilvaniei.

Prin politica românească, Mihai Viteazul s-a înscris într-o zonă superioară, stînjenind planurile marilor puteri. El devine primul martir din lungul șir de martiri (Horia, Avram Iancu etc.) pe care Casa de Austria i-a sacrificat. Unirea Țărilor Române sub sceptrul lui Mihai Viteazul reprezintă un program politic și un ideal politic pentru care generațiile următoare nu vor precupeți să se bată. Dar Mihai nu este important numai pentru poporul român. Toate neamurile din sudul Dunării au văzut în el pe propriul lor eliberator, au trimis emisari la Curtea domnului, cerîndu-i sprijinul, apreciind în el și în români singura forță militară din acel moment capabilă să le aducă eliberarea. Mulți dintre locuitorii din sudul Dunării s-au ridicat cu arma în mînă împotriva jugului turcesc, în momentul în care Mihai Viteazul a atacat malul drept al Dunării și trupele lui au ajuns, la un moment dat, pînă în Balcani. Cete înarmate au dezorganizat spatele oștilor turcești, care operau în Ungaria superioară, punîndu-le în imposibilitate de a continua operațiunile militare. Figura lui Mihai pătrunde adînc în conștiința popoarelor

din sudul Dunării; el devine erou al baladelor sîrbești, macedonene, bulgărești. Într-un cîntec macedonean se spune că domnul merge, „între Crucea din Constantinopol și *Evanghelia* din Valahia, ca soarele, ca luna". Simbol care semnifică faptul că Mihai este singurul în stare să încerce eliberarea Constantinopolului și că din Țara Românească venea hrana spirituală pentru popoarele subjugate de turci. Mulți dintre sud-dunăreni, ca Baba Novac sau Deli Marcu sau Banu Manta — unii greci, alții sîrbi — se alătură domnului român, devin generali de nădejde ai acestuia și împărtășesc sfîrșitul lui tragic. Nu-i de mirare că a fost prezentat adesea ca un geniu militar gigantic, ca o inteligență ieșită din comun, ca o prezență de-a dreptul fantastică. Justificarea acestui prestigiu o găsim în primul rînd în campaniile lui militare.

În bătălia din 1594—1595, Mihai Viteazul acționează perfect pe plan strategic și tactic. Rareori se întîlnește, într-o singură campanie, atîta risipă de talent. Începînd de la modul în care și-a ales locul, pînă la atacul final, totul a decurs într-o succesiune gradată, fără fisuri. Bătălia a fost concepută dintr-o serie de acțiuni fundamentale și acțiuni de surpriză, care au fragmentat puterea oștii otomane, au săpat moralul turcilor, au dus în mod clar la victorie. Un căpitan ungur spunea despre Călugăreni că n-a fost niciodată o luptă mai crîncenă decît aceasta. Ea a fost dată numai cu oastea țării, cu forțe românești. S-au executat manevre precise, unele din ele periculoase și riscante dacă soldații n-ar fi avut încredere în comandantul lor. Bătălia de la Călugăreni reprezintă o izbîndă supremă a spiritului lui Mihai Viteazul, care și-a fanatizat oamenii, i-a folosit la potențialul lor maxim în

 acțiunile rapide, calculînd și pregătind fiecare detaliu

al luptei. Atacul a debutat în zorii zilei (cînd se îngîna ziua cu noaptea), culminînd prin stratageme imaginate la fața locului, într-un efort final la apus, cînd oastea otomană a fost aruncată peste podul Neajlovului.

Numai Napoleon avea să proiecteze apoi o campanie ca aceea din Transilvania în 1599. Cu acest prilej, talentul politic al lui Mihai Viteazul s-a desfășurat din plin. În momentul în care Transilvania, aliata lui, a ajuns în stăpînirea lui Andrei Bathory, care ducea o politică favorabilă turcilor, Mihai s-a văzut încercuit numai de dușmani. Izolat de singurul lui aliat, Rudolf al II-lea, era prins într-o capcană. Domnul Moldovei, cancelarul Poloniei, principele Transilvaniei, sultanul, toți voiau să-l înlăture de la conducere. Este una din cele mai tragice situații din istoria Țării Românești, dar și din viața unui mare bărbat de stat. El găsește totuși resursele ca să înlăture pericolul, să dea lovitura de grație care să rezolve problema politică și militară. Încearcă să-i convingă pe turci că, de fapt, aliații lor le sînt dușmani. Încearcă să-l convingă pe principele transilvan că el, Mihai, este un om modest, în timp ce aliații îi sînt dușmani. Acceptă condițiile puse de principele transilvan, oricît ar fi fost ele de grele, făgăduindu-i că-și va trimite familia să rămînă în paza acestuia, ca ostatică, în semn de supunere. Făgăduiește regelui polon că poate afla în el pe cel mai credincios vasal și, ca semn al credinței, îi promite zălog familia. Sultanului, de asemenea, se oferă să-i trimită familia drept garanție. Lansează zvonul că vrea să părăsească țara, să se retragă într-un castel dăruit de împăratul Rudolf al II-lea, spre a-și sfîrși zilele în liniște. Cînd solii moldoveni și transilvăneni îi cer să plece din țară, el declară că e de acord, numai să i se arate drumul și ziua plecării. Lansează zvonul că și-a pierdut în-

treaga oaste. Îi pune pe boieri să scrie în Moldova că se află ajuns la capătul puterilor şi nu mai are ostaşi, că toată lumea este împotriva lui şi că, pe ascuns, se pregăteşte să fugă, lăsînd ţara de izbelişte. Aceste dovezi manifeste de slăbiciune, cît şi jurămintele lui de credinţă îi fac pe adversari să ezite şi să amîne planul lor de înlăturare a domnului de pe tronul Munteniei, deoarece fiecare năzuia să-i ia locul şi aştepta ca acest deziderat să se realizeze cu consimţămîntul lui Mihai.

În acest răstimp, Mihai Viteazul şi-a dispersat trupele în sate, iar spionii principelui transilvan, oameni de meserie, pricepîndu-se să aprecieze forţele domnului, s-au întors cu informaţia că vestitul general nu mai are pe nimeni alături de dînsul. În urma acestor acţiuni diplomatice, turcii nu l-au mai confirmat pe Bathory în tronul Transilvaniei, dar i-au trimis steag de domnie lui Mihai pentru Ţara Românească, întrucît nu mai constituia un pericol pentru ei! Sosind toamna şi trupele turceşti intrînd în cantonamentele de iernare, Mihai îşi strînge fulgerător trupele şi trece dincolo de munţi. Andrei Bathory se afla la vînătoare, juca cărţi, iar veştile trimise de saşi, privitoare la apropierea oştilor lui Mihai, le-a socotit drept zvonuri şi exagerări. Toată lumea fusese convinsă de neputinţa trîmbiţată de însuşi Mihai cu atîta insistenţă. În felul acesta, succesul voievodului muntean în Transilvania a devenit în măsură apreciabilă şi rodul propagandei. Surprins cu oastea nepregătită, Andrei Bathory a fost învins la Şelimbăr. Prin aceasta situaţia domnului se schimbă radical, iar legăturile sale directe cu împăratul îi consolidează situaţia.

Din acest moment, în Moldova se putea oricînd ajunge prin pasurile Carpaţilor răsăriteni. În primă-

vara anului 1600, Mihai gonește pe satelitul Poloniei din Moldova, înfăptuind unirea celor trei state române. Visul lui „să dea cailor iarbă la Adrianopol" și „să bată la poarta de aur a Constantinopolei" părea realizabil. Apelează insistent la împăratul de la Viena și la multe Curți ale creștinătății, dar nu găsește nicăieri în Europa ecou favorabil.

Pe cînd turcii și polonezii se pregătesc să-l atace, Curtea imperială din Praga zăbovește cu ajutorul promis. Cînd, în sfîrșit, Rudolf al II-lea îl recunoaște pe Mihai ca guvernator al Transilvaniei, e prea tîrziu. Generalul ambițios Basta, în loc să-l sprijine, se unește la Turda cu nobilimea maghiară răzvrătită. Mihai pierde bătălia de la Mirăslău și e nevoit să-și aducă trupe din Moldova și Muntenia, așa încît ambele țări sînt repede cotropite de polonezi și de turci. Nu-i mai rămînea eroului decît să accepte cererea de supunere făcută de nobilime și de Basta, lăsîndu-și fiul și soția drept ostatici. În această teribilă situație, tot mai încearcă, zadarnic, să-i înfrunte pe polonezi și, în sfîrșit, pe sangeacul Vidinului, pe care îl surprinde „întorcîndu-se cu mulți robi și vite ca să-i treacă în Turcia, cînd dădui de el, mai curînd dorind moartea decît izbînda, a vrut Dumnezeu să-i tai pe toți în bucăți și să nu scape nici unul; și a căzut și sangeacul, al cărui steag îl dusei cu mine la măria-sa împăratul".

Era, într-adevăr, unica șansă, și evenimentele au confirmat previziunea lui Mihai, căci nobilii transilvăneni l-au gonit pe Basta, iar împăratul l-a primit pe domnul muntean la Praga, dîndu-i și mijloacele necesare pentru a-și alcătui o nouă oaste. Cu această oaste Mihai a pornit din nou spre Transilvania, acceptînd și compromisul împăcării cu Basta. Împreună cu vicleanul general, a alungat dușmanii, după ultima

sa victorie de la Guruslău, şi i-a urmărit pînă la Turda. Din nou numele său a răsunat în lumea creştină. Muntenia s-a ridicat pentru el, iar el s-a dus să-şi elibereze familia închisă de adversari în castelul de la Făgăraş. Prea mult gîndindu-se însă la ai săi, acest maestru al strategiei a omis să-şi ia precauţiunile necesare.

„Şi într-o dimineaţă văzu soldaţi (valloni) unii călare şi alţii pe jos." Credea că vin în ajutorul lui şi le zise: „Bine-aţi venit, voinicilor, vitejilor!" Dar erau asasinii trimişi de Basta. „Scoţînd săbiile, mergeau asupra lui ca nişte fiare sălbatice, şi căzu ca un copaci trupul lui frumos", fără să aibă răgaz să tragă „sabia lui cea iute". Trupul lui Mihai a fost aruncat cîinilor şi numai capul viteazului voievod a fost salvat şi îngropat sub o lespede mică la Mănăstirea Dealu.

Omorîrea lui Mihai n-a servit duşmanilor. Basta s-a dezonorat ca militar, împăratul a fost silit să cedeze Austria, Ungaria, apoi Cehia fratelui său Matei, iar Ţările Române, ca şi întreaga creştinătate a sud-estului european, aveau să mai rămînă un sfert de mileniu sub oblăduirea turcească.

SUCCESORII BIZANŢULUI

Ultima rămăşiţă a Imperiului roman răsăritean, cetatea Mangop din Crimeea, aflată sub stăpînirea Comnenilor din Trebizonda (dinastie, se pare, de origine valahă), s-a prăbuşit după 999 de ani de la căderea

Romei sub puterea lui Odoacru. Prin Maria de Mangop, succesiunea imperiului a trecut direct asupra Sucevei lui Ştefan cel Mare. Seriile de triumfuri militare ale românilor au slăbit Imperiul turcesc, dar nu l-au făcut să cedeze. După triumfurile lui Mihai şi căderea lui, Ţările Româneşti au revenit la situaţia grea dinainte de marile şi epuizantele înfruntări.

Este aproape miraculos că au ştiut totuşi să se ridice din nou şi să ajungă chiar la o înflorire culturală necunoscută pînă atunci. Avem în faţa noastră fenomenul pe care Nicolae Iorga l-a calificat „Byzance après Byzance". Domnitorii români erau conştienţi de faptul că reprezintă succesiunea legitimă a Imperiului roman de răsărit, a Romaniei bizantine. Dar abia în veacul al XVII-lea această idee se întruchipează în concepţia dinastică.

Familia Cantacuzinilor, numită de bizantinistul Young „ultima dinastie a Bizanţului", se refugiază din Constantinopol în Ţările Române. Cronicarii români au caracterizat-o drept unica familie de obîrşie imperială care n-a dus o viaţă parazitară în Principatele Române, unde şi-au adus şi comorile. S-a afirmat puternic prin înscăunarea lui Mihai Viteazul şi prin renaşterea culturală manifestată sub domniile lui Matei Basarab (1632—1654) şi Vasile Lupu (1634—1653), cînd — după cercetătorul român N. Gane — nimic nu se realiza fără sfatul lor.

Întîia mare figură de intelectual Cantacuzin a fost postelnicul Constantin, posesorul unei bogate biblioteci, care, întrecînd pilda strămoşului său, împăratul Ioan al VI-lea, n-a aspirat la domnie, ci s-a mărginit cu poziţia unui sfătuitor. Învinuit pe nedrept că ar rîvni tronul ţării, a fost ucis la mănăstirea Snagov (1663). Într-o luptă pentru dreptate, care a căpătat curînd carac-

terul unei lupte pentru existenţă, familia lui a trecut prin trei prigoane şi, în sfîrşit, cel mai energic exponent al ei, Şerban Cantacuzino (1678—1688), a devenit domnul Ţării Româneşti.

De aici înainte a început o mişcare culturală de mare însemnătate. S-a înfiinţat Academia de la Bucureşti, s-a creat un stil naţional în arhitectură, a fost tradusă *Biblia* în limba română şi, pe diferite căi, s-a desfăşurat o politică de independenţă, urmînd pe alte căi ţelul marelui principe Mihai Viteazul. Cea dintîi manifestare a acestei politici a fost contribuţia lui Şerban Cantacuzino la salvarea Vienei, asediată de marele vizir Kara-Mustafa (1683). Silit de turci să participe la această ultimă ofensivă mare, Şerban şi-a încărcat tunurile cu ghiulele de paie, a sfătuit pe marele vizir să nu bombardeze oraşul cu toată intensitatea, spre a dărui sultanului o pradă mai frumoasă, şi l-a îndemnat, de asemenea, pe paşa de la Buda să nu poarte bătălia cu toată îndîrjirea, căci, după căderea Vienei, poziţia lui ar fi pierdut din însemnătatea ei tradiţională!

Totodată, i-a informat pe conducătorii oştirilor creştine, comandate de ducele Lorenei şi regele Poloniei Jan Sobieski, care veneau să despresoare Viena, să-şi accelereze marşul, iar pe comandantul cetăţii asediate, contele Sterenberg, să reziste, liberarea fiind aproape. Nu la mare distanţă de palatul imperial de mai tîrziu, la Schönbrunn, el a lăsat drept amintire o cruce mare, cu inscripţia că un creştin nu va lupta împotriva creştinilor.

În bătăliile următoare, care aveau ca scop recucerierea Ungariei de către austrieci, a intrat în tratative secrete cu Curtea de la Viena, care l-a asigurat de continuitatea ereditară a casei lui în ambele Ţări

 Române. A avut, de asemenea, tratative secrete cu

Petru cel Mare. Pregătea o mare oaste, ca să reînnoiască lupta pentru libertate. Trimisese tribut turcilor, dar a ordonat atacarea carelor domnești, în Balcani, de către oamenii lui, deghizați în haiduci. Așa încît banii au ajuns înapoi în vistieria de la București.

O soartă vitregă l-a făcut să moară tocmai în acest moment hotărîtor.

După moartea lui Șerban, figura dominantă a Cantacuzinilor a devenit un alt Constantin, acesta stolnic, unul dintre cei mai mari erudiți români din această vreme. A început să scrie prima istorie a românilor, unde se arată că de la Maramureș și din Moldova pînă în Macedonia trăiește același popor. La fel ca și celălalt Constantin, postelnicul, predecesorul său, nu rîvnea domnia, pe care o trecuse nepotului său, Constantin Brâncoveanu.

O întreagă epocă, prin politică abilă, a scăpat țara de cotropirea oștilor dușmane, ceea ce a prilejuit o extraordinară înflorire culturală, cu o vie înrîurire asupra creștinătății răsăritene. Mai ales pentru această epocă este valabil cuvîntul arhimandritului rus Porfirie Uspenski, în *Istorija Afona*: „Nici un alt popor pravoslavnic nu a făcut atîta bine pentru Athos cît au făcut românii". De la București au pornit primele lucrări tipărite pentru Georgia caucaziană și Siria, acestea din urmă fiind probabil chiar primele tipărituri în limba arabă.

Dar tocmai faptul că două noi puteri creștine se apropiau de hotarele statelor românești, în timp ce Imperiul turcesc slăbise, a agravat situația unei țări mici și dezarmate. S-a adăugat la aceste primejdii o dezbinare internă între Cantacuzini și Brâncoveni, ale cărei rezultate tragice, pentru ambele deopotrivă, sînt cunoscute. Atît Brâncoveanu (1688—1714), nepot

de soră al lui Șerban, cît și succesorul său, Ștefan Cantacuzino și chiar bătrînul stolnic au fost uciși la Constantinopol (1716).

Constantin Brâncoveanu, de numele căruia se leagă această eră de înflorire culturală, a intrat în legendă ca martir al creștinătății. În ce-l privea, el a acceptat moartea; mai mult decît atît, a acceptat să asiste la execuția propriilor săi copii, dar nu s-a lepădat de credință. Au existat cazuri rare, cînd unii voievozi români au trecut la islamism, dar cazul lui Brâncoveanu este cu totul aparte. Turcii au încercat să-i impună trecerea la religia lui Mahomed într-un moment de criză politică și cînd jugul otoman urma să se înăsprească prin instalarea domniilor fanariote. Trecerea lui Brâncoveanu la islamism ar fi constituit un exemplu negativ pentru ființa națională românească, o concesie tragică făcută de cea mai înaltă personalitate a statului. Aceasta putea să fie urmată de alții și pericolul ar fi pîndit întregul popor.

Prin sacrificarea lui Brâncoveanu și a familiei lui (patru băieți), rezultatul pentru turci a fost contrar celui scontat de ei, pentru că, în loc să slăbească rezistența românilor față de islamism, exemplul lui Brâncoveanu i-a îndîrjit și i-a determinat la aprigă rezistență. Aceasta s-a reflectat imediat în cîntecul popular, în balade. Țara întreagă era înstăpînită de baladele despre moartea lui Brâncoveanu și ele nu făceau decît să cultive ura față de procedeele politice sîngeroase și stupide, totodată inutile pentru ei, ale vrăjmașilor.

S-a păstrat o gravură cu chipul lui Brâncoveanu, denumit în legenda germană „Ioannes Constantinus Basarabes Cantacuzenus de Branckovan Fürst des H. Römischen Reichs und der Wallachen", adică principele valahilor — oare trebuie să înțelegem că

numai al muntenilor, sau al întregului neam românesc, nu numai al Țării Românești?

Îndeplinindu-și suprema misiune, acest domn a intrat în rîndul martirilor și, după secole, făcîndu-i-se dreptate, avea să fie „sfințit" în țară și la Constantinopol.

VEACUL FANARIOȚILOR

După uciderea lui Brâncoveanu, a stolnicului și a fiului său Ștefan, Înalta Poartă a admis doar rareori înscăunarea unui domn român și niciodată a unuia de neam voievodal. De aici înainte, tronurile Munteniei și Moldovei au fost rezervate unui cerc restrîns de familii de obîrșie grecească, după a căror reședință — Fanarul — din capitala Imperiului otoman, și-a căpătat numele această epocă: a „fanarioților" (1716—1821).

Și acești fanarioți erau adepții ideii bizantine, dar, spre deosebire de Cantacuzini, rămăseseră fideli sultanului. Nu trebuie negate unora dintre ei capacitățile intelectuale și chiar unele tendințe reformatoare în stil apusean, care se explică prin nivelul lor cultural. Înflorirea unei largi acțiuni de ripostă populară, tocmai în această perioadă, a unei insurecții spontane, cu caracter de război țărănesc invizibil, avînd cauze și adînci și multiple, a aruncat asupra întregii

perioade fanariote, de peste un secol, o neagră lumină, meritată în mare parte și din punctul de vedere social și din acela al demnității naționale. Haiducii au fost consacrați, mai cu seamă acum, ca luptători individuali sau în grupuri mici împotriva lumii fanariote, ca eroi rezistenți și apărători ai „dreptății", cu alte cuvinte ai dreptului civic și ai celui național.

Totodată, perioada este, în ansamblu, cuprinzătoare și de realizări importante chiar în aceste domenii, unde s-a manifestat asuprirea cea mai acută. Unii domnitori din acest interval au fost înlăturați prompt sau chiar au murit uciși de otomani dacă nu s-au refugiat aiurea la timp — cînd au încercat să apere teritoriul principatului pe care-l guvernau. Forța lor militară a acționat cu eficacitate împotriva cîte unei invazii, jocul politic european, concurența marilor puteri au fost folosite uneori pentru a crea posibilități interne favorabile unei tendințe de autonomie. Spiritul înnoitor al epocii, care străbătea continentul, n-a rămas fără ecouri aici, realizîndu-se îmbunătățiri din inițiativă privată, pe care statul nu le-a infirmat, nici împiedicat. Mai mult chiar, abolirea șerbiei în Țara Românească la 1746 și în Moldova la 1749 de către Constantin Mavrocordat a fost o „premieră" de valoare pentru Europa Centrală, răsăriteană și de sud-est, premieră al cărei răsunet putea fi mai mare dacă n-ar fi intervenit poate grija domnitorului că acțiunea, foarte modernă, putea să irite prea mult pe feudalii absoluți de la Stambul și să-și atragă măsuri represive, poate anularea.

Cercetarea diferențiată, obiectivă a acestui spațiu istoric de peste un secol se face cu atenție în România contemporană, întrucît chiar acum, între căderea lui
 Cantemir și Brâncoveanu (cu scurtul interstițiu al lui

Ştefan Cantacuzino), aşadar dintre 1711, respectiv 1716, şi 1821, cînd se încheie secolul fanariot, a existat un proces laborios de emancipare a populaţiei din înapoiere, de înaintare a ei către progres şi, în cadrul care ne preocupă, un cert interes pentru o sferă largă de probleme europene. Îndeosebi partea a doua a perioadei se vesteşte ca un veritabil început de renaştere, de integrare în curentul de gîndire continentală, nu fără mari eforturi, dar nici lipsite de importante rezultate, pentru care răscoala lui Tudor Vladimirescu şi mişcările premergătoare exploziei paşoptiste aveau să fie momentele de precipitare şi cristalizare în toate direcţiile de activitate publică. În acelaşi timp, nu se poate nega faptul că ideea unui protectorat românesc al ortodoxiei şi gîndul eliberării creştinilor de sub jugul otoman nu mai prezentau, în perioada fanariotă, aceeaşi importanţă ca pînă acum.

Fanarioţii nu se integrau poporului român, aşa încît, în loc de a fi protectori, adesea îşi rezervau un rol parazitar. Ţările Române, în această epocă, fiind comparate cu bogatele provincii aurifere spaniole din America de Sud, s-au numit un „Peru" al grecilor, deci o ţară fascinînd imaginaţia prin bogatele ei resurse. Cu atît mai mult ies în relief atitudinile de conştiinţă superioară din finalul secolului al XVII-lea şi apoi din secolul al XVIII-lea.

Adevăraţii reprezentanţi ai ideii de restabilire de către români a autorităţii imperiale a Bizanţului, Cantacuzinii, deveniseră fruntaşii opoziţiei naţionale împotriva turcilor. Încercau să se alieze sau cu austriecii sau cu ruşii, participînd la campaniile acestor două împărăţii creştine împotriva Semilunii. Unii dintre ei cădeau în luptă, ca Pîrvu Cantacuzino, apărătorul mănăstirii de la Comana. Alţii mîncau în străinătate

pîinea amară a emigrației. Iar alții încercau să obțină titlul domnesc prin ajutorul Austriei sau al Rusiei. Astfel, fiul lui Șerban Cantacuzino, banul Gheorghe, era avut în vedere de austrieci și de țară (a se înțelege boierii), pentru domnia Munteniei. Dar, din cauza unui atac spaniol împotriva Austriei, campania victorioasă a imperialilor împotriva turcilor a trebuit să fie întreruptă, încît el n-a mai obținut decît bănia Olteniei, o soluție nefericită, deoarece Țara Românească a fost împărțită în acest chip în două, cea mai mare parte a ei rămînînd sub domnia fanariotă.

Curînd, austriecii au început să se plîngă că banul Gheorghe ar fi prea „mollis", adică moale, și l-au înlăturat. În felul acesta, autoritatea austriacă asupra Olteniei și-a pierdut sensul și a încetat odată cu războiul nefericit împotriva turcilor (1739). Nu mai bună a fost soarta celor doi fii ai lui Ștefan Cantacuzino, care au scăpat de decapitare fugind cu un vas englez la Neapole, împreună cu mama lor, în timp ce părintele lor, fostul domn al țării, era decapitat în 1716. Radu și Constantin, cei doi frați Cantacuzini, au intrat în serviciul Austriei și Rusiei, primul cu rangul de colonel, al doilea cu rangul de general-maior. Radu a obținut de la împăratul Carol al VI-lea titlul de mare maestru al „Ordinului lui Constantin" și a devenit comandantul unui regiment „iliric", compus din români și sîrbi; el „s-a remarcat" ca unul din aventurierii clasici ai veacului al XVIII-lea: intrînd în conflict deschis cu împărăteasa Maria-Tereza, cutreiera toate Curțile Europei, încercînd chiar să răscoale pe unii și pe alții împotriva împărătesei. În aceste aventuri a fost amestecat și fratele său, Constantin, învinuit de austrieci că vrea să se proclame „despotul" sîrbilor. A fost
 închis în cetatea de la Graz, unde a zăcut mai bine de

două decenii, pînă la moarte. Sfîrșitul acestuia n-a fost cunoscut în străinătate. Împărăteasa Rusiei, Caterina cea Mare, a cerut de la împăratul Iosif al II-lea eliberarea lui; Iosif a acceptat, fără a ști că protejatul Curții din Petrograd pierise. Cu oarecare stupefacție, autoritățile de la Graz au comunicat împăratului Iosif că deținutul nu se mai afla în viață de doisprezece ani. Aventurierul Radu, spre deosebire de Constantin, a găsit ecou în literatura europeană, fiind numit într-un roman german „der edle Walache Romanji".

Veacul al XVIII-lea n-a fost lipsit de figuri pitorești nici în România. Fanariotul Mavrogheni (1768—1790), aflat în serviciul turcilor, a înfrînt o incursiune austriacă. Era un om excentric (și-a „boierit" calul preferat) și a sfîrșit decapitat de turci. Ioan Cantacuzino, diplomat ingenios, s-a priceput, cu prilejul tratativelor de pace de la Șiștov, să manevreze atît de abil împotriva turcilor și a austriecilor, încît granițele Munteniei au fost salvate (1790). În schimb, Hangerli (1797—1799), cu toată dibăcia lui, n-a putut să se mențină; n-a avut noroc decît cu ocazia intrării trupelor turcești în București, cînd s-a găsit într-o situație foarte dificilă: turcii i-au pretins ca soțiile și fetele boierilor să-i viziteze pe comandanții armatei de ocupație, în scopuri lesne de bănuit. Hangerli a găsit o soluție originală. A îmbrăcat o seamă de țigănci în haine de boieroaice, pentru ospățul organizat, și lucrurile au decurs cu mulțumire deplină. Hangerli, care vînduse vechea Curte de la București unor negustori — ceea ce a avut drept consecință distrugerea acestui monument istoric, abia azi în curs de restaurare — și-a găsit sfîrșitul printr-un călău arab, care l-a decapitat în propria sa casă.

Astfel de figuri marchează starea extrem de grea în care se aflau Țările Române în veacul fanarioților.

Veacul acestora înregistra nu numai repetate încălcări ale teritoriului lor, ci și atacuri asupra conștiinței naționale. Țările Române păreau aflate la bunul-plac al marilor puteri.

O flacără a rezistenței a fost aprinsă de Horia în Transilvania. Folosindu-se de măsurile luate în favoarea țăranilor de împăratul Iosif al II-lea, Horia se ridicase împotriva nobilimii. Sfîrșitul inevitabil al răscoalei s-a produs prin intervenția armatei, prin trădarea și moartea prin tragere pe roată a două din cele trei căpetenii ale răscoalei (1785), masacrul producîndu-se în incinta cetății Alba-Iulia, care a devenit mai tîrziu orașul-simbol al unității românilor.

PREAMĂRIREA VOIEVODULUI

Deși desființat, regatul lui Decebal a lăsat urme adînci în istoria veche a statului carpato-danubian. Prin însăși ținuta lui, Decebal marcase pe plan spiritual ideea de demnitate umană. Comportarea în timpul luptelor, jertfa supremă au fost acte prin care regele refuza umilința de a urma carul de triumf al învingătorului. Regele dac și-a luat zilele nu numai pentru că n-a acceptat ideea umilirii, dar și pentru că n-a acceptat

ideea înfrîngerii. Pentru el, ca și pentru alți regi și principi, înfrîngerea era echivalentă cu cea mai aspră rușine, cu dezonoarea. Semnificația gestului final al lui Decebal implică nu numai firea, ci și credințele străvechi ale tracilor, cu ritualuri care urmăreau formarea luptătorului silit să se apere în permanență.

Descriind religia tracilor, Herodot arată că aceștia credeau într-o lume de dincolo, lucru pe care, dealtfel, îl menționează și Platon. Ceea ce i-a impresionat pe greci, în primul rînd, a fost caracterul abstract al acestei religii monoteiste. Deși aserțiunea poate fi discutată, faptul că grecii subliniază înalta spiritualitate a tracilor arată că acest popor era capabil de o subtilă gîndire. Comunitățile dacice, în afara credințelor religioase — care influențau comportamentul omului, mai ales în momentele dramatice din timpul unei bătălii, cînd prezența morții creează cea mai puternică tensiune emoțională — cultivau sentimentul de îndrăzneală și de vitejie, care s-a transmis, de-a lungul întregii lor istorii, la români. Toate legendele populare românești, zugrăvind tabloul istoriei, zugrăvesc în chip nuanțat sentimentul eroic.

Într-un teritoriu cu sate și cetăți nevoite să se reclădească necontenit, oamenii locului și-au dezvoltat peste măsură memoria și, ceea ce n-ar fi putut să păstreze bibliotecile, s-a transmis din generație în generație prin creația folclorică. O carte de istorie emoționantă a fost „scrisă“ fără încetare și cîntată la Curțile voievozilor. Nu vom căuta, în aceste legende și tradiții, date sigure despre evenimentele politice, dar, așa cum face Bălcescu, istoricul din secolul trecut, vom distinge în ele „simțămintele“ epocilor trecute, felul de a vedea și de a gîndi al românilor.

În călătoria sa la Constantinopol, în secolul a XVI-lea, Maciej Stryjkowski nota că în Grecia și în Turcia, în alte locuri din Asia, la adunări, în piețe publice, faptele oamenilor însemnați erau preamărite în stihuri. Acestea aminteau biruințele lui Ștefan cel Mare, despre care și „moldovenii cîntă mereu la toate adunările, pe scripci sîrbești, rostind în limba lor: «Ștefan, Ștefan-voievod, Ștefan-voievod a bătut pe turci, a bătut pe tătari, a bătut pe unguri și pe poloni!»" Multe alte balade îl înfățișează pe acest voievod ca luptător, ca om dotat cu simțul justiției, năprasnic și generos totodată. Ca și eroii basmelor, voievodul — sau, prin paralelism cu echivalentul său apusean, prinsipele — pare predestinat încă din copilărie unei existențe excepționale. La 15 ani, viitorul domn ucide un urs fără să fie înarmat, așa cum alți viteji, ca Pintea, poartă la umăr o piatră de moară, iar altul ridică butoiul să bea din el ca din pahar, sau joacă ținînd trei turci în dinți și în cîte un braț.

Dimensiunile eroilor și faptele lor trec sub semnul fabulosului, devin efecte de imaginație, umbre și ornamente mărite. Miraculosul nu lipsește în explicarea unor fapte. Admirîndu-și vitejii, oamenii din popor alcătuiau o mitologie în care zeii de odinioară au fost înlocuiți cu voievozii și haiducii. Procedeul este bine cunoscut în toate literaturile, ceea ce impresionează în cazul României fiind însă păstrarea unor nume dragi, încărcarea biografiei acestora cu elemente transplantate din legende și balade de răsunet, pentru că și fantezia folclorului nu este inepuizabilă și se bazează pe motive îndelung șlefuite și recompuse. Din permanența unor motive, din felul cum creatorul anonim insistă asupra unor detalii și figuri, putem deduce însăși viziunea despre lume a acestuia, măsura lui morală.

Tradiția este un tribunal prin care fiii neamului sînt supuși unei judecăți etice și sociale. În ea se judecă nu cu legea momentului, ci cu sentimentele eterne, dovadă că voievozii au fost ei înșiși mari creatori de sentimente. Ei știau că, pentru a dăinui în conștiințe, trebuia să clădească pe toate suprafețele acestor conștiințe, să lase amintiri durabile în toate direcțiile — să se întemeieze orașe, să ridice mănăstiri, să săvîrșească fapte de vitejie, să distribuie chiar mici proprietăți unor țărani sau răzeși, care se distinseseră în chip deosebit în lupte, pe care apoi, prin sentimentul puternic al acestei legături stabilite între domn și oamenii din popor, să-i poată chema la luptă pentru apărarea țării.

Negreșit, hiperbola și alte procedee poetice duc la crearea de oameni supranaturali, de eroi care dispun de puteri fantastice. În acest procedeu e de văzut sentimentul de uimire, de dragoste, nu dorința de a exagera și falsifica. Domnitorii iubiți pentru simțul lor de justiție, pentru guvernarea lor înțeleaptă au apărut ca niște oameni „fără de seamăn", necruțători cu cei răi, generoși și cu suflet larg față de oamenii de jos, de cei ce alcătuiesc sarea pămîntului. Deși unii dintre voievozi au fost în primul rînd militari, politicieni abili și constructori de lăcașuri, legendele îi văd mai ales ca oameni aplecați cu grijă asupra destinului locuitorilor țării, răspunzînd de viața și de împlinirile lor. Sensul datoriei față de țară este subliniat de cunoscuta legendă, de-a dreptul emoționantă: învins într-o bătălie, voievodul moldav Ștefan cel Mare se întoarce la Cetatea Neamțului, cere să i se deschidă, arătînd că e singur, rănit și ostenit. Dar mama sa îl îndeamnă să se ducă îndărăt la oaste, pentru că e de preferat moartea pe cîmpul de bătălie decît viața în rușine și sclavie.

Idealul ctitorilor de țară se păstrează și se transmite, și copiii sînt crescuți în înțelegerea acestui spirit și al acestor năzuințe. Istoria produce motivele celor mai adînci și mai persistente meditații. Iorga, acest Plutarh al românilor, a descris viețile exemplare ale domnilor, păstrînd, pentru frumusețea și farmecul lor, și aripile legendelor. Orice analiză structuralistă arată că există date permanente, modele care se repetă indiferent de voința individului, că tronul țării a fost în epoca voievozilor o matrice, păstrînd mereu tiparele făurite de înaintași. Personalitățile apar cînd împrejurările o cer, împrejurările excepționale pun în lumină personalități excepționale și, pe aceste teritorii, ele s-au succedat într-o continuă tensiune dramatică. Unii dintre domnii țării aveau să-și declare crezul ca pe un testament. Marile confruntări angajau tot teritoriul țării și toate generațiile.

Nu există personalitate mai importantă ridicată împotriva asupririi sociale și naționale care să nu fi fost cîntată în balade și cîntece de vitejie. Dar cultul domnului se săvîrșea chiar la Curțile lui. La șaptezeci de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare, un portret al acestuia, făcut pe lemn, în genul icoanelor, împodobea iatacul domnesc al Curții de la București. Un domn muntean avea deci venerație pentru un domn moldovean. Ștefan era înfățișat cu coroană regală pe cap, înalt, deși fusese scund. În ciuda perspectivelor de modernizare, de integrare în spiritualitatea europeană prin reformele și inițiativele pe plan cultural ale lui Despot-vodă, străin de țară, românii continuau să cultive amintirea eroilor naționali, concentrîndu-se în focarele tradițiilor verificate. Proslăvirea voie-
 vozilor arată o tendință de stabilizare, o rezistență

la restructurări în gîndire și la înnoiri în organizarea socială.

Secolul al XVI-lea atinge o culme în ce privește picturile exterioare ale mănăstirilor din nordul țării, cu program iconografic nou, dovedind puterea creatoare a poporului, capacitatea lui de a înfăptui, în cadrul mai larg al artei bizantine, un stil propriu, de recunoscută valoare artistică. Pe lîngă valoarea artistică a picturii murale, se urmărea de fapt și imortalizarea marilor voievozi, permanentizarea amintirii lor. Portretele domnilor apar în fresce votive, consacrate ctitorilor. Nu este întîmplător faptul că ei se îngrijesc de dăinuirea în conștiința generațiilor viitoare. Aceasta este în primul rînd o lecție de istorie ținută posterității, o pildă de conștiință socială și națională. Ștefan cel Mare punea să fie săpate pietre de mormînt pentru înaintașii săi, Mușatini, înmormîntați în necropola domnească de la Rădăuți. În toate bisericile ridicate de el ne întîmpină tablourile votive care înfățișează imaginea sa și a familiei sale. La Pătrăuți, în locul unei scene religioase, principele pune să se reprezinte figura lui și a familiei lui într-un tablou ce impresionează și azi prin rafinamentul culorilor. În casele domnești, în palatele vremii, au fost deseori pictate scene de bătălii și scene din viața voievozilor, dar, din păcate, ele nu s-au păstrat.

Prin triumful limbii române, al scrisului în limba română, prin arta murală, prin tipar, prin tot ce s-a realizat în secolul al XVI-lea pe plan spiritual și artistic se distinge efortul de conservare a entității românești ca neam. S-a manifestat activ, în această perioadă, sentimentul continuității, al moștenirii lăsate de Imperiul bizantin. Patronînd întregul Orient ortodox, sprijinind în mod sistematic prin sume de bani călu-

gării de la Muntele Athos (un calcul recent a stabilit că daniile în bani şi obiecte de cult echivalau cu peste patru sute de milioane de dolari) sau din alte centre religioase, reparînd şi întreţinînd vechile biserici din Grecia, din Asia Mică, pînă la Muntele Sinai, domnii români apar popoarelor din sudul Dunării, din Romania de sud, ca singurii succesori ai Bizanţului, adevăraţi urmaşi ai Caesarilor.

Nu este de mirare că în veşmintele cu care este prezentat Neagoe Basarab, în tabloul votiv de la Curtea-de-Argeş, se află ca ornament vulturul bicefal bizantin, şi că retorul bisericii constantinopolitane, Manuil din Corint, îl numeşte pe voievodul român „autocrator", titlu de provenienţă imperială bizantină.

Avînd aceleaşi năzuinţe de libertate, popoarele subjugate turcilor au văzut salvarea lor în domnii Ţărilor Române şi au întreţinut un adevărat cult în jurul lor.

ARTA DOMNEASCĂ ŞI ŢĂRĂNEASCĂ

Lumea turistică europeană de azi admiră fără nici o rezervă minunatele mănăstiri româneşti create din veacul al XV-lea pînă în veacul al XVIII-lea. N-a fost întotdeauna aşa. Timp de veacuri aceste comori
 de artă au fost omise din toate tratatele şi operele

științifice apusene. Numai cîțiva călători culți, trecînd prin Muntenia sau prin Moldova, și-au dat seama de frumusețea acestor capodopere de arhitectură și pictură. Așa, de pildă, comisarii imperiali în vizită la Mihai Viteazul erau surprinși de admirabila catedrală de la Curtea-de-Argeș. Alți călători străini se exprimau cît se poate de elogios și obiectiv cu privire la bisericile ieșene ale lui Vasile Lupu, adică Trei Ierarhi și Golia. În frescele lor apăreau și marii filozofi ai Antichității, Platon și Aristotel. Dar, în afară de aceste biserici cu funcții metropolitane, exista o mare mulțime de clădiri bisericești, unele extraordinar de atrăgătoare, abia azi prețuite și de specialiștii europeni cum se cuvine.

Fără îndoială, bisericile românilor sînt o parte integrantă și totodată specifică, distinctă, a complexului vast de artă bizantină. La început, schema arhitecturală bizantină s-a transmis prin Serbia, care, de la 1414, în urma căsătoriei principesei Irena Cantacuzino cu despotul Gheorghe Brancovici, a devenit o cetate a culturii bizantine dunărene. De aici, prin Nicodim de Prilep și prin descendenții principesei Irena Cantacuzino, acest tip de biserici s-a răspîndit în Muntenia și Moldova, țări din sud-estul Europei care nu s-au aflat niciodată sub directa stăpînire otomană, adică înglobate Imperiului turcesc. În construcția lăcașurilor de cult — ele însești o cale a manifestării spiritului de independență națională față de puterea Semilunii — s-a ajuns la variații de stil de un farmec deosebit, și tipul atonit, adică de pe Sfîntul Munte, ca și tipul constantinopolitan au găsit găzduire în Țările Române. Aici exista, în ciuda suzeranității turcești, o libertate religioasă și politică, fără moșii sau medrese (universități islamice), și unde nici un muftiu sau mollah

(judecător și predicator) nu aveau îngăduința de a-și desfășura activitatea.

Cea mai frumoasă dintre aceste clădiri bisericești era, fără îndoială, biserica de la Curtea-de-Argeș (1512—1517), ridicată de Neagoe Basarab, soțul unei Despina din Serbia. Avea o funcție dublă: pe de o parte, era o operă de sinteză curat românească; pe de altă parte, era destinată creștinătății întregi din Imperiul turcesc. A fost sfințită de patriarhul Constantinopolului, în prezența egumenilor Sfîntului Munte. Protosul Athosului, Gavril, o numea „mai mică decît templul lui Solomon, mai mică decît Sfînta Sofia a lui Justinian, dar întrecîndu-le pe amîndouă prin frumusețea ei". Din nefericire, frescele contemporane nu mai există astăzi, dar ceea ce dăinuiește este împodobirea exterioară, cu elemente de artă nu numai din întregul sud-est european, dar și din Armenia și Georgia.

Ca și bisericile din Muntenia, cele moldovenești continuau această tradiție bizantină și panortodoxă, într-o varietate nu mai puțin fermecătoare. În interior, păstrau integral schema bizantină. Dar s-au ivit două elemente noi. În primul rînd, acoperișurile s-au apropiat de stilul gotic apusean, transmis din Transilvania și Polonia. (Trei verticale și trei orizontale gotice marcau această apropiere de naosul creștin; se adăugau contraforții, ușile și ferestrele, ca și acoperișul, cornișa și soclul; înălțimea acoperișului condiționa ridicarea lanternei cu mult deasupra naosului.) În al doilea rînd, și mai atrăgător însă este felul cum apare decorarea exterioară prin fresce în culori foarte vii. Datorită unei tehnici cu taine încă nedezvăluite, în ciuda ploilor, zăpezilor, aceste fresce au rezistat pînă în zilele noastre, adică peste patru secole. Covorul de fresce

 în culori de primăvară avea un motiv ideatic aparte,

afirmînd că Moldova reprezintă ultimul bastion al creștinătății, în ciuda supremației turcești. Salvarea Constantinopolului de furia cotropitorilor străini, avarii și neopersanii, trebuia să întărească credința și speranța în puterea creștinilor, adică a europenilor, de a înfrunta pe sultanii asiați.

Petru Rareș, sub domnia căruia apare această exteriorizare artistică a unui crez profund, promitea mănăstirilor de la Sfîntul Munte că dacă Moldova va fi scutită de „domnia unui alt neam“, va dărui și mai mult, și s-a adresat deseori împăratului Ferdinand I, oferindu-se să sprijine o cruciadă spre Constantinopol.

Prea puțin cunoaștem arhitectura civilă domnească din aceste secole zbuciumate. Au dispărut aproape în totalitate, prin vitregia evenimentelor politice, palatele voievodale de acum jumătate de mileniu și de mai încoace. Abia au rămas cîteva monumente din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea, în special Palatul de la Mogoșoaia, în apropierea Bucureștilor. Se creează, de la Șerban Cantacuzino înainte, „stilul cantacuzinesc“, după cum îl numește istoricul de artă Balș. Acest stil a continuat și dezvoltat arhitectura bisericească munteană prin capodoperele de la Sinaia — localitate numită astfel în urma pelerinajului postelnicesei Maria Cantacuzino la Muntele Sinai — și Hurez și prin operele spătarului Mihai Cantacuzino și ale ispravnicului Pîrvu Cantacuzino. La Hurez s-a înfăptuit cel mai mare ciclu de fresce-portret, adică ansamblul familiilor Basarab, Cantacuzino și Brâncoveanu.

Dar cel mai de seamă lucru a fost crearea unui stil laic al palatelor domnești și boierești, împodobite prin loggii de stil italian, inspirate din călătoriile de studii ale stolnicului Constantin și spătarului Mihai la Padova.

De aici pornește stilul național de arhitectură laică românească. Devenea posibil, datorită perioadei de relativă liniște de după înscăunarea lui Șerban Cantacuzino și din lunga domnie a lui Constantin Brâncoveanu, cînd, practic, trupele străine n-au încălcat teritoriul țării. Dovadă elocventă despre ce s-ar fi putut realiza în Țările Române dacă ele n-ar fi fost cutreierate de valurile cotropitorilor străini.

Alături de arta muntenească și moldovenească s-a dezvoltat în Transilvania, în măsura îngăduită de sistemul de dominare al celor „trei națiuni", o arhitectură și o pictură strîns legate de soarta poporului de jos. Aici accentul cade pe arta populară. Rareori se întîlnesc biserici mari de piatră, impresionante, cum e cea de la Densuș. Creația clasică populară din Transilvania este reprezentată de bisericile țărănești din lemn, de un verticalism gotic pronunțat, iar în interior împodobite cu frescele naive ale meșterilor locali, care au ajuns să-l zugrăvească pe Pilat în uniforma unui guvernator austriac. Abia în zilele noastre ele se bucură și de prețuirea vizitatorilor străini, care caută mai cu seamă icoanele țărănești pe sticlă.

Ceea ce caracterizează arta românească în ansamblul ei este profunda umanitate, capacitatea de sinteză, un simț dezvoltat pentru proporții și, mai ales, pentru culori. Sculptura nu avea căutare în cadrul artei ortodoxe bidimensionale, ea s-a dezvoltat abia în vremurile moderne. Cîte talente s-au pierdut din acest motiv o dovedesc operele lui Brâncuși, mai ales celebra Coloană fără sfîrșit, inspirată din arhitectura de lemn țărănească. Aceste tipuri de arhitectură țărănească și de artă geometrizantă sînt — după părerile multor savanți occidentali, între care Günther și Dörpfeld — de străveche origine tracă, de aici pornind, prin migra-

țiunea dorică, ideea templului clasic al Greciei antice. Acest templu era la început din lemn (și cella, și coloanele). După Kazarov, aceeași înrîurire tracă s-ar observa în forma coifului hopliților, mult adus înainte. Coloana templului grecesc era ușor umflată la mijloc, o formă numită „entasis". În lumea de sinteze a artei grecești, în această zonă a confluențelor dintre nord și sud, s-ar putea spune că s-au întîlnit liniile coloanelor de la templele egiptene din Luxor și stîlpii de pridvor ai caselor țărănești, care, uneori, au formă bombată, așa cum se poate vedea la casa lui Mogoș de la Muzeul Satului din București.

În ultimul deceniu au apărut numeroase lucrări științifice de sinteză și de specialitate, situînd arta românească în cadrul marilor creații din Europa apuseană și răsăriteană. Această artă exprimă din plin soarta poporului român, situat într-o zonă de răscruce. Ca un simbol desăvîrșit al sintezelor prilejuite de-a lungul veacurilor, mărturie stă pentru întreaga Europă biserica lui Ștefan cel Mare de la Voroneț, o capodoperă care poate fi pusă cu cinste alături de orice monument similar aparținînd goticului francez, Renașterii italiene și barocului german.

SENSUL ISTORIEI LA ROMÂNI

Dacă n-ar fi avut sensul istoriei, românii n-ar fi putut să supraviețuiască. Intuind măsurile pentru înlăturarea primejdiilor, au știut ce trebuie să facă în momentele de mare criză, într-o zonă geografică de

contact între Asia și Europa, unde se întîlneau influențe spirituale și experiențe politice aparținînd în egală măsură Orientului și Occidentului. Există aici o armonioasă îmbinare între elementul de drept roman, de tradiție veche traco-dacică, cu moșteniri pe care le-au lăsat contactele prelungite cu popoarele turco-tătare sau otomane.

Configurația terenului a fost favorabilă acestui proces. Muntele a conservat specificul local, în timp ce marea cîmpie și fluviul au înlesnit sintezele. În Carpați s-a păstrat o populație care a rămas mai omogenă și mai pură decît cea din Cîmpia Dunării, și aici limba și tradițiile dăinuie pînă în zilele noastre în formele lor specifice originale. Cîmpia dunăreană a fost străbătută de drumurile popoarelor migratoare. Mărturii din vechime spun că „în vreme ce sarmații gonesc călări pe cîmpiile de la poalele Carpaților, dacii țin munții" *(inhaerent montibus)*. Muntele a asigurat statornicirea băștinașilor ca o cetate inexpugnabilă, față de valurile năvălitorilor din îndepărtatul răsărit. Nu numai muntele a păstrat și a apărat așezările tracilor romanizați, ci și pădurea, devenită un element poetic aproape nelipsit din poezia populară, în care se spune „codrul, frate cu românul". Cavaleria noilor veniți nu înainta prin pădure, se ferea de aceste întărituri naturale. Vetrele de romanitate de pe tot cuprinsul țării erau totuși capabile să primească felurite influențe și confluențe, iar pe alocuri, amestecul puternic a imprimat caractere distincte. Totuși, în ciuda metamorfozelor, nicăieri în lume poate nu s-a realizat o atît de deplină unitate în cuget, în limbă, în tradiții, pe întreg teritoriul, ca în România.

Structura psihică a contribuit în mare măsură la
 conservarea poporului, la dăinuirea lui în timp. Trăsă-

tura sa dominantă este toleranța și omenia, care îngăduia să se statornicească străinii, chiar într-un secol bîntuit de războaie religioase, cum a fost secolul al XVI-lea în Europa. Călătorii străini erau impresionați de toleranța manifestată de români față de toate naționalitățile, față de toate credințele ce puteau fi între Carpați și Mare. De fapt, toleranța presupunea posibilitatea de a le integra, în timp ce oprimarea pe plan religios și național naște totdeauna opoziții înverșunate și dă rezultate opuse în majoritatea cazurilor.

În Țările Române n-a existat o burghezie puternică, în stare să imprime o direcție politică ori să manifeste revendicări fundamentale pe plan economic și social. Revoluționarii de la 1848 (Kogălniceanu, Bălcescu, Ion Ghica, Goleștii) erau moșieri, reprezentînd o clasă socială care își încheia menirea istorică. Or, acești reprezentanți ai moșierimii au înțeles adevăratul sens al istoriei, drumul evolutiv al umanității și, făcînd abstracție de propriile lor interese de clasă, au organizat lupta pentru libertate politică și socială. Bălcescu, de pildă, spunea că un popor care depinde economicește de altul nu se poate socoti liber, pentru că subordonarea economică generează subordonarea politică. Același lucru se afirmă și azi, dovadă că anumite idei nu-și pierd valoarea odată cu trecerea timpului.

Lipsa de scrupule în materie de politică, în judecarea faptului politic, n-a fost niciodată o normă de conlucrare a voievozilor români cu străinătatea. Or, epoca modernă, de la Machiavelli încoace, se afirmă tocmai prin lipsa de scrupule și de moralitate în ce privește judecarea unei acțiuni politice. Celebra deviză „scopul scuză mijloacele" nu convine acestei țări și nu este socotită ca o premisă înțeleaptă. În gîndirea politică românească, Neagoe Basarab realizează pri-

mul monument și, cu toate că este contemporan cu Machiavelli, se află la antipodul doctrinei acestuia. Ceea ce predomină în concepția lui Neagoe este omenia, respectul față de om — ca măsură a lucrurilor — un bun-simț constant, iar în politica externă, lipsa oricăror intenții agresive. Dacă la Machiavelli desconsiderarea omului generează principiile de guvernare, la Neagoe Basarab, dimpotrivă, omul și interesele lui se află în centrul preocupărilor. În funcție de nevoile, de aspirațiile acestuia au fost de regulă formulate ideile directoare ale aparatului de guvernare.

Conducătorii politici ai României n-au părăsit niciodată principiile morale atunci cînd au judecat fenomenele politice. Concepția largă, umanistă i-a făcut să gîndească problemele care priveau întreaga Europă, să caute soluțiile cele mai logice și mai profitabile în folosul dezvoltării întregii societăți europene. În acest sens este remarcabilă solia boierului Cîrje în Polonia, imediat după căderea Belgradului sub turci. El oferă o extraordinară lecție conducătorilor politici ai unuia dintre cele mai mari state din vremea respectivă și, odată cu aceasta, întregii Europe. Discursul lui Cîrje în fața regelui polon ne arată cît de bine informați erau oamenii politici români din secolul al XVI-lea în legătură cu situația continentului. Făcînd o comparație între Europa și Imperiul otoman, Cîrje atrage atenția asupra faptului că țările creștine se sfîșie între ele în mod inutil, creînd în felul acesta posibilitatea ca turcii să obțină succese militare. El demonstrează că turcii urmăreau cu cea mai mare atenție, prin spioni, conflictele ce se nășteau în Europa, indiferent de natura lor; ei urmăreau războaiele dintre puterile creștine și se interesau de forțele care se înfruntau pe cîmpul de
 luptă. De asemenea, erau interesați de natura reli-

gioasă a conflictelor care bîntuiau continentul și, pe baza cunoașterii perfecte a disensiunilor existente, își întocmeau programul lor de cuceriri.

Ca și Ștefan cel Mare, boierul Cîrje atrăgea atenția asupra necesității unei Europe unite și arăta că, dacă ar exista un dram de bunăvoință din partea conducătorilor de state, o cît de mică îngăduință și înțelegere, s-ar putea realiza unitatea de acțiune europeană împotriva ofensivei otomane, s-ar putea instaura un climat de pace și prosperitate, profitabil pentru toată lumea. Ideile lui, în lumina prezentului, par actuale și dovedesc continuitatea unor nobile tendințe de-a lungul secolelor.

Tot un domnitor român, Dimitrie Cantemir, la începutul veacului al XVIII-lea, arată în scrierile sale savante larga deschidere spirituală, înțelegerea față de procesele micilor națiuni, fără ca nici o clipă prejudecățile de rasă să-i întunece gîndirea. Apariția unui om ca Dimitrie Cantemir, primul european care se apleacă plin de înțelegere asupra istoriei și culturii orientale, este justificată de disponibilitatea spirituală a poporului român, îndelung încercat de-a lungul secolelor. Cantemir scrie *Istoria Imperiului otoman*, una din cele mai bune lucrări făcute pînă la el pe această temă, remarcîndu-se printr-o analiză ascuțită a determinantelor puterii otomane, dar dezvăluind și racilele care prevesteau căderea acestui imperiu. El studiază muzica orientală și e primul european care o cunoaște și o face cunoscută dincolo de hotarele lumii otomane. Spre sfîrșitul vieții, domnitorul l-a însoțit pe Petru cel Mare în campania împotriva Persiei, culegînd, cu acest prilej, date despre popoarele caucaziene pe care le întîlnea, cu intenția de a realiza o mare lucrare despre limba, obiceiurile și istoria lor. Un mare merit al lui

Cantemir este acela de a fi demonstrat cu strălucire continuitatea romanității pe aceste meleaguri în *Hronicul vechimii româno-moldo-vlahilor*. El a arătat că, din moment ce izvoarele bizantine tăceau, nu înregistrau decît schimbările de populații, instalarea unor noi popoare în sud-est, acestea erau dovada că populația tracă romanizată rămăsese neclintită. Orice schimbare în viața acestor populații n-ar fi întîrziat, așadar, să fie înregistrată de cronicarii bizantini. Dîndu-și seama de rolul și rosturile românilor în contextul european, el a scris *Descriptio Moldaviae*, operă cu multiple însușiri, în care surprinde aspecte din viața politică, dar mai ales aspecte ce priveau organizarea administrativă a țării, instituțiile Moldovei, viața spirituală a oamenilor de pe aceste meleaguri. Nu este de neglijat faptul că fiul său, Antioh Cantemir, devenea primul poet rus și, prin viziunea lui, structura și imprima o direcție în gîndirea filozofică și poetică a acestei țări adoptive. El nu a reprezentat un fenomen izolat, ci un caz tipic de contribuții românești efective la dezvoltarea culturii și civilizației unor țări și popoare învecinate, deoarece în cadrul schimburilor, al confluențelor care au avut loc de-a lungul secolelor, românii n-au rămas pasivi, ci au dat în măsura în care au primit, iar uneori mai mult decît s-a presupus și decît se cunoaște.

Astfel, episcopul Petru Movilă, un descendent al casei domnitoare moldovenești, a dat formă definitivă ortodoxiei rusești, iar spătarul Nicolae Milescu, un adevărat Marco Polo român, a fost acela care a mijlocit Rusiei primele cunoștințe despre Imperiul chinez. El a colaborat cu misionarul din Trentino, Martino Martini, primul cartograf european al Imperiului chinez, și amîndoi au fost socotiți printre cei mai buni

cunoscători ai imperiului celest din timpul dinastiei manciuriene. În România de azi opera lui Milescu se bucură de atenția pe care o merită.

În timpul domniilor fanariote, cînd stăpînirea turcească devenise necruțătoare, cînd la scaunul domnesc erau aduși conducători străini de neam, s-ar fi părut că existau toate condițiile pentru îngenuncherea și desființarea neamului românesc. În Transilvania se luau măsuri dure pentru deznaționalizare și se încercau și mijloace ascunse, prin unirea cu biserica Romei. Dar chiar și în aceste condiții românii au găsit resurse și personalități reprezentative care să realizeze, prin opera lor, nu numai întreținerea conștiinței, dar să dea și naștere unui proces de redeșteptare națională.

În Muntenia și Moldova s-a desfășurat o susținută operă de tipărire a cărților de cult, dar și a cărților populare, difuzate pe întregul teritoriu locuit de români. Între românii de pe cele două versante ale Carpaților a existat o colaborare permanentă, menită să le întărească conștiința națională și, pe plan cultural, să realizeze limba literară modernă românească. Concepută ca un mijloc de deznaționalizare a românilor, sau cel puțin în scopul desprinderii românilor din Transilvania de cei din Muntenia și Moldova, armă politică pentru casa de Habsburg, unirea cu biserica Romei a fost transformată de Inochentie Micu în armă de luptă pentru cucerirea drepturilor politice și sociale pentru românii de dincolo de munți. Așa s-a ajuns la „Școala Ardeleană", această școală a patriotismului și a conștiinței latinității. Așadar, cînd rezistența pe plan militar nu era posibilă, se afirma pe plan spiritual o nouă forță. Politica religioasă era înțeleasă în toată subtilitatea ei. Domni ca Vasile Lupu și Șerban Cantacuzino patronau sudul creștin. Acest lucru făcu ca

Vasile Lupu să apară popoarelor căzute sub otomani ca bazileul capabil să elibereze Constantinopolul. Același ideal era urmărit de Mihnea al III-lea, la puțină vreme după dispariția lui Vasile Lupu. El năzuia să realizeze o armată cu care să treacă Dunărea și, răsculînd popoarele subjugate, să ajungă la Constantinopol. Despre Șerban Cantacuzino, cronicarul Neculce scria că „gîndul și gătirea lui au fost să fie împărat la Țarigrad".

Triumful ideilor lui Machiavelli în politica țărilor vecine față de România aducea o notă contrastantă, pe care nu o dată am remarcat-o. Un exemplu concludent l-a oferit, în acest sens, actul de violență comis de austrieci atunci cînd au ocupat teritoriul de nord al Moldovei (numit apoi Bucovina), în 1775. Prințul Kaunitz, cel care conducea politica externă a Casei de Austria, era conștient de faptul că țara sa săvîrșește un act samavolnic asupra acestui teritoriu. Într-o scrisoare trimisă ambasadorului austriac la Constantinopol, el menționa acest lucru, dar, cu o lipsă totală de scrupule, îi atrăgea atenția că Bucovina trebuie considerată ca făcînd parte din Imperiul habsburgic, sau că ar aparține de drept acestuia, fiind o veche moștenire a Coroanei imperiale. Pe această minciună ticluită conștient și deliberat, opoziția lui Ghica a putut să treacă drept un act ostil, o îndrăzneală și o insurgență.

Diplomația austro-ungară, ca și cea germană se caracterizau prin lipsa totală de scrupule atunci cînd era vorba de anexiuni teritoriale. Aceste nedreptăți, pe care marile puteri le-au săvîrșit împotriva micilor state, au făcut să țîșnească din sînul poporului român personalități ca Țepeș. Reacția lui violentă reprezenta o izbucnire a sentimentului de exasperare și revoltă
 împotriva nedreptăților săvîrșite față de țara sa. Pe

aceeaşi linie se înscria şi acţiunea lui Mihai Viteazul, omul care nu mai putea să îndure oprimarea şi încălcarea normelor de drept, a voinţei de libertate a poporului său. Dar, alături de aceşti eroi care se ridicau împotriva împilării, riscîndu-şi viaţa şi acceptînd conştient pericolul ce-i păştea, din sînul poporului român s-au ridicat mereu oameni politici care au încercat să imprime în relaţiile internaţionale măsuri umane şi logice, impunînd respectul faţă de om şi faţă de popoare.

Dintre aceştia avea să facă parte şi Nicolae Titulescu. În momentul în care Italia declanşa războiul împotriva Etiopiei, Titulescu se ridica la Liga Naţiunilor şi cerea sancţionarea agresorului, fără să ţină seama că, prin atitudinea sa, avea să atragă ostilitatea conducătorilor italieni faţă de propria sa ţară. Din clarviziune politică, din spirit de dreptate şi din respect pentru independenţa popoarelor, respingînd ideea de „drept al forţei" în favoarea aceleia de „forţă a dreptului", din înţelepciune şi umanitarism tradiţional la români, Titulescu a riscat interesele naţiunii cînd, în mod normal, era de aşteptat ca reprezentantul unei ţări mici să fie ponderat şi, din contra, alte puteri să ia atitudine tranşantă faţă de actele de imperialism. Urmarea acestei atitudini a fost politica defavorabilă României, marcată de conducătorii Italiei şi materializată prin sprijinirea „Dictatului de la Viena" (1940), act prin care o parte din teritoriul României a fost sacrificat.

Românii s-au manifestat constant, de-a lungul secolelor, pentru apărarea drepturilor elementare ale popoarelor, iar atunci cînd a fost cazul, au pus fără şovăire mîna pe arme. Ei n-au aşteptat să li se facă altora milă de soarta lor şi n-au socotit niciodată că libertatea este

rodul unei favorabile conjuncturi internaţionale, cînd alte guverne îşi atribuiau, cu de la sine putere, mandatul de a decide felul de viaţă al popoarelor. Ei n-au renunţat niciodată la mijloacele loiale şi oneste care să ducă la salvarea naţiei, au ştiut să înfrunte riscurile şi să tragă consecinţele faptelor lor.

Spre a nu răscoli evenimente care poartă şarja lor emoţională, vom ilustra în continuare aceste adevăruri prin fapte care aparţin trecutului mai mult sau mai puţin îndepărtat, dar care îşi au rostul şi actualitatea lor. În legătură cu modul de a fi şi de a gîndi al românilor, Cantemir arăta că acest popor a renunţat în mod conştient la exploatarea tuturor bogăţiilor ţării, mai ales a bogăţiilor subsolului, pentru ca turcii să nu pună mîna pe ele. Este un caz rar de apărare a fiinţei naţionale — renunţarea de bunăvoie la înlesnirile ce pot fi oferite de viaţa civilizată, la gîndul că, în acest fel, salvezi nu numai libertatea, ci şi avuţiile ţării, în ipoteza că urmaşii le vor exploata în folosul lor, şi acceptînd o viaţă atît de aspră, încît duşmanul să nu poată găsi pe pămîntul ţării posibilităţi materiale care să-i îngăduie fixarea. Dacă turcii n-au fost în stare să supună Ţările Române a fost între altele şi pentru că n-au găsit oraşe şi cetăţi mari în care să instaleze garnizoanele. Ei n-au putut transforma în paşalîcuri Ţările Române pentru că totdeauna au fost întîmpinate aici de un război popular invizibil, o ripostă surdă şi continuă, atunci cînd nu s-a manifestat direct o acţiune armată organizată şi de proporţii. Tiranici şi necruţători, otomanii au avut mereu teama unei reacţii de proporţia celei a lui Mihai Viteazul şi au căutat forme intermediare, de natură să nu afecteze total sentimentul de libertate al populaţiei din jurul Carpa-

ţilor. A existat un paşalîc la Buda, în secolul al XVI-lea, au existat în sudul Dunării, dar nu în Ţările Române.

Pe teritoriul lor, după epoca marilor voievozi, campioni ai libertăţii din secolele al XV-lea şi al XVI-lea, românii nici n-au construit, ei înşişi, dar nici n-au lăsat să se construiască de către adversari mari dispozitive de apărare fortificată, care puteau fi utilizate de aceştia în scopul de a permanentiza dominaţia politico-militară. Mihai Viteazul spunea el însuşi, în dramatica spovedanie către Marele Duce de Toscana, Ferdinando I de Medici, că nu a avut nici o cetate pe care să se sprijine în lupta împotriva turcilor, că nu a avut, pentru propria sa folosinţă, decît o singură casă de piatră. Puţinele cetăţi din Ţara Românească sau din Moldova nu puteau să adăpostească decît cîteva zeci de oameni, cu excepţia Sucevei, care putea să ofere adăpost unei garnizoane de cîteva sute de ostaşi. Dar turcii au distrus — sau obligat să se distrugă — aceste cetăţi şi au constrîns pe domnitorii români să-şi mute reşedinţele lor din Suceava şi Tîrgovişte în oraşele deschise Iaşi şi Bucureşti.

În campania din 1595, Sinan-Paşa, comandantul oştilor turceşti, se plîngea că n-a găsit nicăieri un loc în care să-şi poată instala armata. Ca să cucerească Ţara Românească şi s-o transforme în provincie turcească, el a încercat să organizeze un sistem de fortificaţii în jurul Bucureştilor şi al Tîrgoviştei, dar n-a avut răgazul să ducă la îndeplinire planurile sale. Lipsa oraşelor-cetăţi a devenit aşadar una din cauzele pentru care turcii, sau alţi duşmani, n-au izbutit să stăpînească Ţările Române, pentru că o armată nu poate trăi în pădure sau în loc deschis.

Alt exemplu în sprijinul acestei demonstraţii îl constituia încercarea austriecilor de a organiza admini-

strativ Oltenia; este, în fond, încercarea lor de a-și extinde stăpînirea politică asupra unei provincii cu puternic specific etnic, între anii 1718—1738. Ei s-au străduit de cîteva ori să facă un recensămînt al populației și al vitelor, dar s-au izbit de opoziția boierilor și țăranilor deopotrivă. Cînd s-au dus la boieri să-i întrebe cîte sate au în stăpînire și cîți locuitori, aceștia au declarat că nu știu. Dar de la țărani n-aveau cum să afle nici atît cît aflaseră de la boieri. Mai mult, sate întregi și-au părăsit temporar vetrele și au plecat în pribegie, spre a se sustrage recensămîntului, încît funcționarii austrieci se plîngeau cu indignare că se află în mijlocul unui popor imposibil, despre care nu știu ce să mai creadă, refractar oricăror ordine — de fapt, era opoziția tacită față de asupritor, față de străin, ridicînd dificultăți insurmontabile în calea acelora ce încercau o dominare fiscală și administrativă. Realitatea este că, în timp ce în întreaga Europă iobăgia ajunsese să priveze pe țăran de toate libertățile, în Muntenia și Moldova el a reușit să păstreze permanent multe libertăți. În afara dijmei pe care o dădea stăpînului, a birului pentru domn, el a găsit posibilitatea să-și organizeze după voia sa activitatea pe ogoare, adesea chiar distribuind pămîntul agricol de parcă ar fi fost al lui, nu al boierului. În țările române nu a existat „legarea de glie" — și prin aceasta de proprietarul ei — act despre care se știe că era ultimul în privarea de toate libertățile a țăranului.

În România a existat posibilitatea de strămutare de pe o moșie pe alta, de pe un loc pe altul, de la un om mai rău la altul socotit mai bun. Dreptul de folosire

liberă a lemnului de încălzit din păduri s-a menținut pînă în secolul al XIX-lea tîrziu. Relațiile între stăpîn și supus n-au fost lipsite de sentimente umane, și conducătorii țării s-au dovedit adesea a fi chibzuiți, atenți la aspectul economic al vieții. Chiar necesitatea unui sprijin al populației în cazul invaziei străine, chiar interesul asigurării unei stabilități a domniei o determina pe aceasta la anumite lărgiri în aplicarea unei legislații care, în esența ei, se asemăna mult cu cea din toată Europa. Voievozii au acordat pînă tîrziu, la începutul secolului al XVIII-lea, libertăți, proprietăți, ceea ce a făcut ca aici să nu existe secole la rînd răscoale de mare amploare, ca acelea din Transilvania, de pildă, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Fenomenul din 1907 în România are și un substrat mai complex, de natură materială și legislativă. În confruntarea dintre om și destin, românul nu vede o dramă, dovedind un perfect echilibru sufletesc, o inadecvare a minții lui la structurile prăpăstioase pe planul mitului, al credințelor. Viața este acceptată de el în chip realist, cu o anumită detașare, cu o nuanță de umor senin („a face haz de necaz"), înlăturînd exagerările și expresiile „abisale".

Pînă și în felul de a vedea raportul dintre viață și moarte se manifestă spiritul său echilibrat și armonios, iar trecerea în neființă (ca în balada folclorică *Miorița*) este văzută ca un eveniment cosmic firesc și necesar, încheiat cu un ritual ce îl leagă pe om încă o dată de peisaj, de ființele văzute și nevăzute, de generațiile care se succed, preluînd întregul patrimoniu de tradiții și simțiri și, odată cu el, sensul trecerii sale prin lume și istorie.

Ce se întîmpla în acest timp în Europa *morală*, cu „spiritul european", între cruciade și secolul fanariot românesc? Avea loc o diviziune accentuată a Europei, din mai multe cauze: conflictul dintre papalitate și regii sau împărații „foarte creștini", schismele Orientului și Occidentului, războaiele religioase și căderea Bizanțului. Europa se *fărîmița* atît în teritoriul său, cît și în conștiința sa. Balcanii și o parte din Europa orientală și centrală ajungeau să fie controlate de turci. Autoritatea supremă de stat, fie ea religioasă sau laică, își pierdea sorgintea divină, ea devenea pur pămînteană. În locul unui imperiŭ european apăreau *națiunile europene*. Orașele și statele începeau să fie de aici înainte expresia unei conștiințe individuale. Înlocuirea imperiului cu națiunile era asigurată de orașele care, începînd din secolul al XIII-lea, dădeau Europei o coeziune pe care nici papa, nici împăratul n-au putut să i-o dea, cu toate eforturile unui Carol cel Mare, unui Inocențiu al III-lea, sau chiar ale unui Frederic de Hohenstaufen. O nouă „religie" a Europei apărea, ea era în fapt o *ideologie*, căci se credea în *principii* — erau principiile „burgheze", care n-aveau nimic comun cu *Tablele legii*, nu exista nimic religios în ele. Progresul umanității în plan spiritual era evident, deși fărîmițarea Europei era totală.

Să privim fenomenul acesta încă mai de aproape.

Ca imperiu spiritual, Europa este acum în ruină. Dar ea renaște ca entitate omogenă, definită prin *ideea de oraș*. „Internaționalismul" european nu mai este

rezultatul *credinței* comune; el se fundamentează pe un sistem de raporturi *economice*. Această „ideologie" — s-o numim astfel — acest sistem bazat pe existența intereselor negustorești la nivelul vieții cetății și al raporturilor între cetăți se prelungește mult timp cu, desigur, toate implicațiile politice cuprinse în secolele de evoluție ideologică. Din acest moment, e simptomatic să constatăm că „cruciada" — ca mijloc de apărare a „Europei spirituale" — cedează locul războaielor între state. Sînt războaie dominate în principal de interesele economice. Orașele își apără privilegiile, burghezia înlocuiește, încetul cu încetul, pe reprezentanții ordinii feudale cu comandamentele sale „spirituale". De acum înainte o nouă conștiință, cu un drept nou, procedează la construcția Europei.

Trebuie să urmăm două căi dacă vrem să înțelegem Europa în acest stadiu de evoluție, caracterizat prin formarea națiunilor, cu războaiele de emancipare — de eliberare, de independență — și constituirea ideologiilor politice sau social-economice, cu conflictele lor de principii.

În acest fel, apărarea Europei, cu deosebire în ce privește frontierele ei cu Imperiul otoman, va căpăta un aspect *național*: țările balcanice, România, Ungaria, Polonia și chiar Austria se opun Semilunii ca *națiuni*. În 1393, regele Sigismund — rege maghiar și vicar general al Imperiului german — convinge Occidentul să întreprindă o nouă cruciadă împotriva păgînilor. Victoria lui Baiazid la Nicopole (1396) vestește prohodul acestui gen de „coaliție creștină". De acum înainte, ideologia politică va triumfa asupra religiei. Totuși, ceea ce era atunci *România* lui Mircea cel Bătrîn (sec. al XIV-lea) sau Ștefan cel Mare (sec. al XV-lea) încă declara că apără „creștinătatea" occcidentală. Dar

aceasta se apără pe ea însăşi ca naţiune liberă şi independentă. La momentul potrivit, statul lui Ştefan cel Mare va prefera să se alieze cu cel turcesc decît cu acela polonez sau cu acela ungar: Constantinopolul îi respecta încă autonomia naţională, în timp ce vecinii săi „creştini" nu se gîndeau decît să-i anexeze ţara. La asediul Vienei, principii români, vasali turcilor, trebuind să-i secondeze pe aceştia din urmă în războiul lor contra Austriei, au „sabotat" acest război, preferînd victoria creştinilor europeni şi nu a otomanilor; dar cînd Ioan Sobieski a intrat cu oastea în Moldova (1686), iar Leopold I îşi anexa Oltenia prin pacea de la Karlowitz (1699) — ambii în opoziţie cu turcii islamici — ei se loveau de rezistenţa îndîrjită a moldovenilor şi muntenilor: independenţa proprie trecea peste interesele credinţei. Chiar la Viena, solidaritatea într-ale spiritului avea un temei mai adînc, politic: preocuparea de a slăbi Imperiul otoman, care oprima cele două Ţări Române.

Un fapt cu adevărat semnificativ s-a produs acum: o expansiune etnică de mari proporţii. Prin natura lucrurilor, ţările agricole erau conservatoare, defensive şi cu existenţa de durată. Din contră, statele formate de nomazi erau în genere dinamice, agresive, dar şi efemere (dacă nu se adaptau şi cu cultura pămîntului). Puterea lor avea o strălucire meteorică: se desfăşura repede, pentru a scădea şi a se stinge la fel de repede. Astfel, în cîteva secole după încheierea marilor migraţii din est, din Asia, se petrecea o stabilire a diferitelor seminţii în tot cuprinsul Europei şi începeau a se constitui naţiunile diverse ale continentului, prin amestecul cu autohtonii, existenţi la formarea Imperiului roman.

Din nenorocire, atunci cînd Europa începea să se refacă după „invaziile barbare" şi pretutindeni apăruse un „spirit de autonomie" naţională, avea loc noua invazie, cea a turcilor. La *invazia turcească* se adăugară *schisma* şi o mulţime de alte rivalităţi, astfel că „puterile europene", recent constituite, erau atît de slabe, nici una din ele nefiind în măsură să se apere, încît turcii puseră mîna pe Constantinopol.

Dar în timp ce pe Dunăre mari personalităţi — între care, cu deosebire, patru: Mircea, Corvin, Ştefan şi Mihai — se războiau între 1400 şi 1600 pentru a opri înaintarea otomanilor, constituind frontul oriental al continentului, la nord perspectiva era ceva mai favorabilă. După slăbirea puterii tătarilor, stepa devenise obiect de discordie între turci, ca suzerani ai hanului tătar, şi polonezi. Curînd apoi se declanşează acţiunea unificatoare a cneazului Moscovei, care va crea apoi statul rus.

La ei acasă, românii, mereu pe picior de luptă, organizează şi ei unităţi de călăreţi, făcînd faţă adversarilor. Totuşi, mai tari şi mai sigure decît sabia erau la toţi plugul şi sapa. Cu lanurile lor de grîu şi cu viile lor, ţăranii valorifică terenurile pustiite de năvălirile tătărăşti. În sprijinul paşnicei ofensive vin şi păstorii, cu mişcarea pendulară a turmelor, de o amplitudine necunoscută aiurea în Europa. Din Carpaţi, turmele coborau către toamnă pînă la Dunăre, în regiunea Deltei, la Marea Neagră, şi chiar mai jos, în Dobrogea. Către primăvară urcau îndărăt la munte. Mişcarea aceasta depăşea uneori perimetrul locuit de români. Păstorii din Carpaţi au ajuns nu o dată, cu turmele lor, în Crimeea şi chiar dincolo de Marea de Azov, spre Caucaz, Caspica şi stepele transcaspiene.

„Cetăţeanul" Imperiului roman fusese înlocuit cu „persoana" Imperiului latin. Acum individul e membru al unui oraş, sau al unei corporaţii, e membru al unei naţiuni şi al unui stat; pe această cale el reprezintă — atunci cînd reprezintă — conştiinţa acestui cetăţean. Unele naţiuni — mai exact unii conducători ai acestor state — se socotesc chemate să facă din naţiunea lor întruchiparea întregii Europe.

Astfel se explică acele războaie între naţiuni care, din punct de vedere european, sînt tot atîtea *războaie civile*, nu numai între ţări şi popoare, dar şi în interiorul acestora. Europa ideii naţionale este un corp aflat în prada unei crize de creştere, care se îndreaptă spre o mare fărîmiţare şi o specializare. Fenomenul e binefăcător pe planul culturii, deoarece va fertiliza în adîncime bogatul fond biologic, geografic şi spiritual al continentului nostru. Însă lunga serie de războaie între state a slăbit Europa sub raport economic şi militar, făcînd-o pradă uşoară cînd pentru otomani, cînd pentru diferitele puteri ce se ridică pe rînd în spaţiul ei.

De fapt, în această competiţie, aspiraţia indispensabilă a fiecărei naţiuni spre *universalitate*, aşadar spre valorificarea maximă a potenţialului spiritual propriu, a luat, la unele state, o direcţie inversă şi a înlocuit mîndria naţională, explicabilă, necesară şi justificată, cu naţionalismul, care a pretins dominarea continentului. Ideologia pe care o emană, cu expresia „civilizatoare", atare state sau naţiuni e cea care va justifica

visurile unui „imperialism" intereuropean. În măsura în care această cultură are dimensiuni universale reale — adică putînd fi valorificate sau asimilate de un număr mai mare de culturi și de civilizații europene — expansiunea respectivului stat ajunge să exprime un naționalism *sui-generis* al Europei pentru o anumită perioadă. În faza ideologică a conștiinței sale, Europa e deci pe rînd italiană, spaniolă, olandeză, franceză, dar mai ales „franceză" tocmai întrucît cultura franceză (limba sa, clasicismul său, ideile sale, principiile sale de viață) e îmbrățișată, receptată (uneori chiar impusă) de o mare parte a țărilor Europei. În astfel de momente, pretențiile unui alt stat (german, de pildă) vor părea în ochii „Europei franceze" sau vor fi declarate de aceasta drept voința de putere a unei „Kultur" dictatoriale, imperialismul unui stat șovin, trăsături care nu lipseau, dealtfel, din practica expansiunii acestei „Kultur".

Să urmărim întîi, în mod succint, ridicarea națională a țărilor europene. Înfățișarea fiecăreia dintre ele este chiar aceea a unei umanități ce părăsește Imperiul latin și se străduiește să făurească o națiune nouă. Conflictul unui Filip cel Frumos cu papalitatea nu are altă semnificație decît aceea a unei voințe de a fi francez. Toți regii — în Spania, în Italia, în Europa Centrală sau în Germania — care au întemeiat *state naționale* s-au ridicat pentru emanciparea de *spiritualitatea latină*. Or, cel mai bun mijloc de a ajunge la o „autodeterminare națională" era să se încurajeze limba și credința specifică a țării. „Anglicanismul", „reformismul" sau „limbile vulgare" permit Britaniei, țărilor nordice, Franței și Italiei să-și dobîndească independența față de Roma latină a papilor. Rămîne să se găsească și să se dezvolte *o idee nouă despre om,*

așadar, în termenii studiului nostru, o ideologie. Va fi opera culturilor naționale, care vor ajunge la sisteme filozofice și la ideologii cu aspirații de universalitate, umaniste, fertile, atunci cînd nu sînt însoțite de practici totalitare, vizînd impunerea lor cu forța.

În raport cu unitatea spirituală a Europei evului mediu, asistăm timp de vreo patru secole la ceea ce Coudenhove-Kalergi numește „dezunirea europeană". Dealtminteri, este normal să fie așa, deoarece conștiința ideologică nu crește decît în solul *național*. Ea este mai întîi o formă personală, locală, a unei *singure* colectivități umane, înainte de a fi cea a *întregii* umanități. Însă, în anume condiții, în evoluția sa de putere, sau, simplu, în dorința de a fi „recunoscută" nu numai pe plan *național*, ci acceptată mai larg, această ideologie locală, în unele state, își sparge granițele și vrea să se impună în detrimentul altor națiuni. „Războaiele civile europene", așadar războaiele între statele ce constituie Europa, concretizează o criză de creștere, dar și de afirmare ideologică.

Marile tulburări din secolul al XIX-lea și din secolul al XX-lea, pînă către jumătatea lui, ni se par a proveni mai întîi din violența cu care o anumită ideologie franceză, explicabilă și valabilă în perimetrul francez, a căutat să se impună *cu forța* în tot spațiul european — unde ar fi pătruns oricum, prin legitimitatea ei — iar apoi, cînd o altă ideologie, de data aceasta de sens invers, s-a manifestat și a luat proporții în cadrul germanic. E vorba de anacronismul naționalismului german. În timp ce Franța reușea să-și afirme natura sa proprie în cadrul formației statale burgheze și să se unifice fără prea mari ciocniri, Germania rămînea feudală încă mult timp. Zadarnic Habsburgii — care
 dealtfel au domnit aproape patru sute de ani asupra

Germaniei — se înverşunau să realizeze unitatea solului germanic. A trebuit să vină Bismarck (şi Hohenzollernii) pentru a crea *Reich*-ul, din care Hitler, exacerbînd pangermanismul, va face un stat german imperialist, şovin la extrem şi agresiv.

Ce e cu această întîrziere „naţională" a Germaniei? Ne amintim că Richelieu intervenea în războiul de treizeci de ani în favoarea protestanţilor germani, împotriva Austriei catolice. Mazarin obţinea, în beneficiul naţionalismului francez, îmbucătăţirea Germaniei, care devenea un „mozaic disjunct" (după expresia prinţului von Bülow), format din 2000 de enclave, printre care 343 formează state suverane, dispunînd de drepturi reglementare şi avînd posibilitatea să încheie alianţe după plac. Prusia a fost prinsă între ochiurile plasei, şi rivalităţile ei au fost întreţinute cu grijă între Hohenzollerni, Wittelsbachi, Wetini, Guelfi (partizanii familiei Welz) şi alte familii domnitoare. Învingătorii garantau sistemul, astfel încît regele Franţei era, în fapt, mai puternic decît împăratul ales în Frankfurt şi avîndu-şi reşedinţa la Viena. Cît despre Parlament, cu sediul la Ratisbona, el devenea conservatorul anarhiei germane, o reglementare complicată făcînd imposibile orice decizii. „Ce alta se face acolo, scria Leibniz, decît că toţi se contrazic şi se şicanează în maniera dascălilor la şcoală!"

Astfel, tratatul din Westfalia, ieşit direct din ceea ce s-a convenit să se numească „testamentul lui Richelieu", era recunoaşterea disoluţiei Germaniei, fărîmiţarea Sfîntului Imperiu roman de naţiune germană, care-şi pierdea legăturile ce-l legau de Roma, recunoaşterea oficială a calvinismului alături de lutheranism. Suedia şi Franţa îşi făceau bună parte, aceasta din urmă primind trei episcopate: Metz, Toul şi Verdun, iar

Casa de Austria renunța și la drepturile sale asupra Alsaciei; cînd renunțarea se referă la cantoanele elvețiene, Confederația Helvetică obține recunoașterea independenței sale.

Rămîne încă în continuare problema „leadership"-ului național cea care domină. În atare condiții e fatal ca pacea să nu fie decît un răgaz de odihnă — ca, în evul mediu, „odihna Domnului" — în cursul unui război civil neîntrerupt. Împărțită între confederații, grijulie de „echilibru", Europa conștiinței ideologice nu putea să-și regăsească în pace unitatea sa, fiindcă cele două ideologii, franceză și germană, erau în mod necesar rivale. Or, tratatul din Westfalia, dominat de Franța lui Ludovic al XIV-lea, inaugura politica zisă a „echilibrului european". Dacă, timp de cîțiva ani, aceasta a putut, cînd mai bine, cînd mai rău, și pe calea armelor, să păstreze continentul nostru în stare de pace, trebuie să convenim că toate problemele erau lăsate în suspensie, că nici o soluție practică nu era examinată, nici o încercare serioasă de apropiere între națiuni nu se avea în vedere. Chestiunile economice, sociale sau politice erau împinse în plan secundar, reglementate empiric de diferite state, fără ca vreodată să se fi încercat sincer să se treacă la o confruntare generală, să se caute bazele unui acord posibil. Națiunile europene, repliate către ele însele, nu păreau chiar să conceapă că ele erau, de voie, de nevoie, solidare. Trebuia, pentru ca ele să observe aceasta, o zguduire ca aceea provocată de Revoluția Franceză, care demonstra monarhilor, ale căror tronuri se slăbeau, că frontierele cele mai ermetic închise nu împiedică ideile să-și croiască drum.

Echilibru deci instabil și precar. La prima ocazie, el trebuia să se rupă.

Anglia reintră atunci în joc. Ea se afirmă ca națiune universală și imperialistă, dînd lovituri Franței, Spaniei, atît pe continentul european, cît și în colonii. Cromwell cruță Franța, pentru a-și adjudeca o parte a coloniilor spaniole din America de Sud. După Congresul de la Utrecht (care a pus capăt războiului de succesiune la tronul Spaniei), Anglia a recunoscut Franței Alsacia, pentru a-și atribui Gibraltarul, Port-Mahon, casele de comerț ale Companiei din Golful Hudson, Terra Nova, Acadia. În timpul războiului de șapte ani, Anglia, campioana de acum a echilibrului, sprijinea Prusia împotriva Austriei, aliata Rusiei, și împotriva Franței, unde războiul era nepopular. Spania i se alătura acesteia, dar prea tîrziu. Și pe cînd Frederic al II-lea ataca Saxonia, Anglia zdrobea flota franceză. Rusia lipsea la apel, Austria abandona lupta. Anglia atotputernică a recuperat Indiile, în afară de cîteva centre comerciale, Minorca, toată Canada, pe care Voltaire o numea disprețuitor: „Aceste cîteva pogoane de zăpadă" ... Și Dunkerque e smuls: va trebui să se aștepte tratatul de pace încheiat după războiul independenței americane pentru ca Dunkerque să se elibereze de servituțile ce datau de la Tratatul de la Utrecht.

EUROPA FRANCEZĂ

În această febră plurinațională a Europei exista o universalitate care se remarca cea dintîi în dimensiuni continentale: cea a ideologiei franceze, a limbii și culturii țării care avea să realizeze revoluția de la

1789. Dealtminteri, de acest lucru lumea și-a dat seama chiar în momentul cînd fiecare națiune mare (dar nu trebuie uitat că și cele „mici" își apărau cu gelozie independența și-și făureau o cultură specifică) încerca să se impună la scară europeană. Astfel, marchizul Caraccioli, ambasadorul statului Neapole la Curtea lui Ludovic al XVI-lea (în 1776), scria o cărțulie intitulată: *Paris, modelul națiunilor străine sau Europa franceză.* Autorul se declara el însuși „cetățean al lumii", deci „cetățean european" (căci *lumea* era în acest moment lumea *europeană*, singura „civilizată"); Caraccioli remarca, nu fără dreptate, că „odinioară totul era roman, astăzi totul e francez".

Inițial, „Europa franceză", în adevăr, era o Europă în care se afirma aspirația naționalităților spre autodeterminare. Ea a început odată cu secolul al XVII-lea, prin urmare cu marele secol al lui Descartes și al clasicilor, și a durat, cu faze diferite de evoluție, două sute de ani, pînă la căderea lui Napoleon. Începînd din secolul al XIX-lea, conștiința ideologică europeană a înregistrat o intensă căutare a unei alte culturi sau spiritualități care să poată aduce unificarea lumii. Ascensiunea ideologiilor de stînga, în secolul al XX-lea, cu incontestabilele lor succese sociale și politice, este expresia acestei căutări pînă în zilele noastre; ivirea continuă a unor teorii de dreapta, fiecare cu durata de aplicare limitată, prefigurează și ea o căutare a unor anacronisme de gîndire, aflate în derută și naufragiind normal, rînd pe rînd, nu fără a stîrni cataclisme, unele de dimensiuni tot europene.

În orice caz, „Europa franceză" a realizat timp de două secole „unitatea" lumii, drept conștiință ideologică (și a *cetățeanului*, ieșit din revoluția de la 1789).
 Cu același sens ca *Orbs romanus* sau Imperiul creștin

al Romei latine. Este vorba, desigur, de o „pan-Europă", exprimată mai întîi în limba franceză, așa după cum scrie A. de Rivarol în celebrul *Discurs asupra universalității limbii franceze:* „A venit, se pare, timpul să spunem *lumea franceză*, ca altădată *lumea romană*". Paradoxul nu e decît aparent; e vorba de o națiune, națiunea franceză, de o cultură specifică, aceea franceză, de o ideologie, și ea franceză, care se impuneau ca *universalitate* de natură *europeană*. Identificarea nu e legitimă decît într-o epocă în care există *războaie naționale*, deci războaie civile în sînul unui aceluiași continent. De fapt, depășind tradiționalismele — inclusiv naționalismul francez (cel mai puțin șovin) — ajungem la *Cultura europeană* (fără referire specifică la un stat mai mult decît la altul), care pune în lumină existența unei Europe posibile să trăiască în pace, să excludă războaiele „civile", adică acelea dintre națiunile ei. În această ipostază, universalitatea Europei nu e mai franceză decît germană, ea nu e nici latină, nici slavă, ea este... europeană.

Că „Europa franceză" a fost națiune franceză, revoluția din 1789 a dovedit-o din prima zi. În strigătul „Trăiască națiunea" se afla încorporată Franța, sau principiile ei (înscrise în Declarația Drepturilor Omului), prin urmare Franța se afla în toată Europa. Înaintea lui Napoleon, care prelungea și realiza visul național și ideologic francez în toată Europa, iluminismul pregătise continentul în secolul al XVIII-lea pentru o atare conștiință ideologică. Ernst Cassirer, în lucrarea sa despre *Filozofia secolului luminilor*, constată că gîndirea secolului al XVIII-lea este franceză. „Franța, scria el, era patria, adevăratul pămînt clasic al analizei, de cînd Descartes își înfăptuise reforma, transformarea sa radicală în domeniul filozofiei. De la

mijlocul secolului al XVII-lea, acest spirit cartezian pătrunde în toate domeniile. El nu se impune doar în filozofie, ci și în literatură, în morală, în politică, în teoria statului și a societății; el ajunge să se afirme pînă și în *teologie*, dînd acestei discipline un chip cu totul nou." J.-J. Rousseau și Grotius introduc ideea de *lex naturalis*, rațiunea naturală care se substituie legii divine, cea care dăduse conștiința spirituală a evului mediu. Norme juridice, absolut și universal obligatorii și imuabile, caracterizează „cetățeanul francez", care, în această filozofie a Luminilor, este și „cetățean al lumii". Napoleon, codificînd acest „apriorism" al dreptului, dă alt sens „cetățeanului", care nu este același cu „civis"-ul roman.

Căci de atunci *ideea* de libertate e cea care a intervenit. Pe vremea conștiinței romane, cetățeanului i se recunoșteau drepturile sale în imperiu, tot așa cum persoana era justificată prin drepturile sale divine, pe care i le dădea religia creștină în Imperiul latin. De acum, *ideea* înlocuiește cezarul și pe papa. Ideea, mai despotică decît împăratul de la Roma, mai religioasă (pentru că „naturală") decît titularul Sfîntului Scaun, devenea absolutul conștiinței ideologice a cetățeanului european. Meritul naționalismului francez este de a fi realizat această idee naturală despre om. Cum scrie Voltaire în *Scrieri filozofice asupra Angliei*: „A fi liber înseamnă a cunoaște drepturile omului". Kant, nu mai puțin „european" (în sensul francez), consideră că „libertatea condeiului" — ca și cea a cuvîntului — este dreptul naturii, de care se bucură fiecare popor.

Europa franceză e o *idee* (la fel cum Europa romană era o „concetățenie" comună și Europa latină o „credință" comună) — ideea drepturilor omului. „De pre-

tutindeni acum se proclamă că prima etapă a oricărei eliberări, că adevărata constituire intelectuală a noii ordini politice nu poate consta în nimic altceva decît într-o declaraţie a drepturilor inalienabile, a dreptului la siguranţa persoanei proprii, la libera folosire a bunurilor proprii, la egalitatea în faţa legii şi la participarea tuturor cetăţenilor la puterea legislativă" (E. Cassirer). Revoluţia Franceză, cu armatele sale trimise de-a lungul şi de-a latul întregii Europe, va încerca să pună în practică această idee despre om. Cu Napoleon, asistăm chiar la o încercare de reunificare europeană — în *Imperiul francez* — a tuturor naţiunilor Europei, rămînînd în afară numai Rusia.

EŞECUL LUI NAPOLEON ŞI NOILE IDEOLOGII

Produs pur al romantismului revoluţionar francez, admirator al enciclopediştilor, Napoleon ştia că Europa era în stare de *război civil*. „Naţiunile Europei, a declarat el, au toate motivele să pună capăt războaielor lor şi să se federalizeze. Europa este o provincie a lumii, şi un război între europeni este un război civil." Pînă atunci, el se îndîrjise să pacifice Europa ... prin război. Căci drama rezidă în distanţa care exista între o naţiune devenită europeană (prin cultura sa universală) — *naţiunea franceză* — şi celelalte naţiuni: germană, ita-

liană, spaniolă, slavă, naţiuni care aspirau încă la perfecta realizare a ideologiei lor naţionale. Obligîndu-le să fie *europene*, înainte de a-şi fi realizat cultura lor specifică, Napoleon le-a trezit la ideea naţională. De unde, revoluţiile naţionale, cu explozie întîrziată, în toată Europa şi naşterea unor noi ideologii, în special socialiste.

„Napoleon — scrie Coudenhove-Kalergi — s-a sprijinit în acelaşi timp pe ideologia revoluţionară şi pe forţa armată imperială pentru a unifica prin violenţă continentul european. În 1811, lucrul era ca şi făcut. Puterea sa se întindea din Portugalia pînă în Polonia, şi de la Capul Nord pînă în sudul Italiei. Napoleon, în acest sens, a fost împăratul Europei."

„Atacînd Rusia, el a ruinat acest imperiu european. Dar visul de unificare europeană a rămas, la Sfînta Elena chiar, mîndria şi speranţa împăratului prizonier." Napoleon îşi încredinţează visul drept moştenire fiului său, explicîndu-i că unul dintre cele mai mari gînduri ale sale fusese aglomerarea, concentrarea popoarelor geografice fărîmiţate pe continent. „Se numără în Europa — consemna el — deşi răspîndiţi, mai mult de treizeci de milioane de francezi, cincisprezece milioane de spanioli, cincisprezece milioane de italieni şi treizeci de milioane de germani. Aş fi vrut să fac din fiecare din aceste popoare unul şi acelaşi corp de naţiune. Cu un astfel de cortegiu ar fi fost frumos să rămîn în posteritate şi în binecuvîntarea secolelor."

„În această stare de lucruri, explică în continuare Coudenhove-Kalergi, s-ar fi aflat maximum de şanse de a duce peste tot unitatea codurilor, cea a principiilor, a opiniilor, a sentimentelor, a vederilor şi intereselor. Atunci poate, în folosul Luminilor universal răspîndite, ar fi fost permis să visăm, pentru marea familie

europeană, aplicarea a ceea ce e Congres american sau a ceea ce era amficţionia greacă, şi ce perspectivă atunci de forţă, de grandoare, de putere, de prosperitate! Ce mare şi minunat spectacol!..."

„Dacă Napoleon ar fi cîştigat la Leipzig, adaugă el, Europa ar fi putut să fie azi, după toate probabilităţile, o federaţie. Hegemonia franceză n-ar fi supravieţuit, fără îndoială, împăratului: dar solidaritatea politică şi economică ar fi rămas."

E interesant să amintim ce scria *Journal de l'Empire*, la 6 octombrie 1812, a doua zi după *Te-Deum*-ul celebrat pentru victoria de la Moscova: „Europa e salvată de azi înainte ... Să presupunem o clipă că victoria ar fi putut fi necredincioasă curajului soldaţilor noştri şi geniului augustului lor conducător. Să facem un efort pentru a ne imagina nenorocirile cărora Europa le-ar fi căzut pradă. Cîte masacre! Cîte ravagii! Cîte incendii! Ce excese de tot felul..." „... Da, o repetăm, Europa e salvată!" încheia optimist articolul.

„Europa franceză" a luat sfîrşit cu eşecul lui Napoleon. De atunci, timp de un secol şi jumătate, Europa a fost teatrul unor revoluţii naţionale cu vizibile implicaţii ideologice. Sfînta Alianţă antinapoleoniană era o formă ce reunea nu *popoarele* europene, ci pe monarhi. Făceau parte din ea regele Angliei şi ţarul Rusiei, împăratul Austriei şi principii germani. Spiritul ei era reacţionar. Pe bună dreptate popoarele, hrănite de *conştiinţa ideologică*, fac în continuare praf orice veleitate imperialistă. Germania lui Bismarck, învingător al Franţei la Sedan, în 1870, realizează statul german care ar fi trebuit să ia naştere cu două secole mai înainte; tot ea precipita continentul nostru în măcelul din 1914—1918. E un anacronism pe care Joseph Goerres (apărător al „Sfîntului Imperiu") îl definise drept „o

colaborare a popoarelor, catolică și internațională... dirijată spiritual de Roma, și în care germanii ar trebui să fie poporul de elită".

La fel, național-socialismul german al celui de-al treilea *Reich* a fost o întoarcere înapoi, cu toate că își aroga titulaturi de natură să indice preocupări de bază în sfera socială. Căci Germania se comporta ca stat național care vedea o Europă unită sub forma unui stat absolutist. Or, Europa nu poate fi un singur stat național (sau supranațional) fără să fi definit în prealabil, pornind de la cultura ei, *națiunea europeană*, alcătuită din atîtea structuri naționale specifice. Nici spiritul ofensiv cuceritor napoleonian — care nu trebuie identificat în dinamica lui cuceritoare, imperialistă, cu ideologia Revoluției Franceze — nici acela hitlerist, al dezlănțuirii de forță brută, nu puteau pretinde să fundeze *Europa*, pornind numai de la națiunea în mijlocul căreia spiritul respectiv a fermentat.

Ideologia se dezvoltă cu o forță dublată de un secol încoace. Ea este în mod necesar *socialistă*, căci ea sapă adînc în gîndirea avansată, în problematica socială, pentru a descoperi forța, substanța și mecanismul ideilor care animă indivizii.

PARTEA A TREIA

Dintre toate naţiunile din sud-estul continentului, românii au participat poate în modul cel mai intens la marile schimbări europene la începutul erei moderne. S-ar putea afirma că Horia a fost un precursor al revoluţionarilor francezi, că Ion Cantacuzino era un Talleyrand român, şi Mavrogheni, un fel de Napoleon din Muntenia. Epopeea napoleoniană franceză, integrarea forţată a Europei n-au rămas fără consecinţe. Tratatul de la Tilsit din 1807, care a preludat pactul de cinci ani dintre noul stăpîn al Europei şi ţarul Rusiei, s-a legat direct de situaţia Principatelor Române, căci, asigurat de linişte din partea cuceritorului Europei, ţarul s-a îndreptat cu toată atenţia şi forţa spre războiul cu sultanul, început cu un an mai înainte şi încheiat în 1812, chiar cînd Napoleon ataca Rusia. Un domnitor român (Caragea) a fost acela care i-a determinat pe turci să-i atace pe francezi în Egipt, aşa încît generalul Bonaparte era gata să-şi găsească sfîrşitul în deşerturile de nisip ale Orientului Apropiat, o soartă ce nu lipsise mult să-l lovească în iarna rusească din 1812. La fel, ideile dezlănţuite de revoluţie, răspîndite de Napoleon („un Robespierre à cheval"), au prins în Principatele Române.

După căderea Titanului, ideile Revoluţiei Franceze s-au afirmat în Spania îndepărtată, care a lansat formula liberalismului şi a inaugurat, din 1820 înainte,

lunga serie de revoluţii militare liberale, pregătite prin societăţi secrete de tipul carbonarilor. De la „puchurile" militare din Cadiz şi Porto, după cele din Piemont, Neapole şi Sicilia, a venit rîndul românilor. Aici s-a ivit, în chip firesc, o bifurcare naţională. Pe cînd eteriştii greci năzuiau reînfiinţarea unui imperiu bizantin liberal, românii se gîndeau, în primul rînd, la eliberarea lor de elementul fanariot. Curînd după incursiunea lui Ipsilanti în Principate, s-a ivit conflictul cu liberalismul românesc, reprezentat prin impunătoarea figură a lui Tudor Vladimirescu (1821). Eteriştii n-au reuşit decît în Grecia. În statele române au sucombat şi, cu puţin înainte de sfîrşitul mişcării, l-au executat pe domnul Tudor, care a intrat, astfel, în rîndul martirilor naţiunii române.

Tudor Vladimirescu a fost un ostaş de mare iscusinţă militară, stăpîn al unei bune strategii, deţinător al unei impresionante disponibilităţi în sfera gîndirii politice. El a ridicat o importantă armată populară, prin forţa de convingere a scopului său, a organizat-o în timp ce ea era în mişcare spre Capitala ţării, a desfăşurat o vie acţiune cu caracter de diplomaţie subtilă, pentru a dispersa coaliţiile de interese ale adversarilor şi a-şi putea plasa lovitura declanşată pe criterii sociale, pentru a o ridica numaidecît la treapta obiectivelor naţionale supreme. El a lăsat, în proclamaţiile şi corespondenţa sa, amintirea unui literat sau pamfletar de valoare, a unui tactician sau diplomat, a unui iubitor de cultură. Marşul său din extremitatea ţării către Capitală, trecînd prin locuri care-i ofereau şi posibilitatea apărării mai avantajoase, în caz de ri-

postă a forței de guvernămînt, dar și prilejurile unei spectaculoase participații democratice a maselor, este dovada unei minți care știe să îmbine ideea demonstrației de răsunet cu principiile unei administrații clarvăzătoare. Mircea cel Bătrîn utilizase astfel de marșuri ale armatei pentru a o forja, fără să ridice țara, să miște populația; aceasta se ridicase mai înainte, ca să se „bejenească" din fața năvălitorului. Acum ea se ridica pentru a porni în acțiune în vederea libertății sociale și naționale. Dacă n-ar fi dispărut atît de repede din arena politică, Tudor ar fi oferit exemplul unui mare conducător de țară.

Începutul secolului al XIX-lea deschide era primilor poeți români ai epocii moderne, de la Văcărești la Alecsandri, de la Eminescu la Arghezi și Blaga, fiecare dintre aceștia luînd parte intensivă la viața culturală europeană. În această vreme, Franța reîntinerită devenise un model intelectual. Dar nici o țară din sud-estul european n-a cultivat limba franceză într-un mod atît de larg ca românii. Este semnificativ că, în anul 1847, domnitorul Bibescu s-a gîndit serios la introducerea obligatorie a limbii franceze ca limbă de învățămînt.

În asemenea condiții, înrîurirea Franței, care trecuse prin trei revoluții într-o sută de ani, nu putea să nu ofere un exemplu elocvent în clipa izbucnirii revoluției pașoptiste. Pentru întîia oară se încearcă instaurarea regimurilor liberale și naționale la București și la Iași. Alta era situația în Transilvania și Banat, unde, în mod inevitabil, spiritul liberal și revoluționar român avea în fața sa de înfruntat și tendințele autonomiste ale nobilimii liberale maghiare — auto-

ritară față de națiunile din regatul Ungariei — și tirania Vienei habsburgice, necruțătoare cu orice mișcări divergente față de „unitatea" imperiului.

Anul 1848 în Transilvania îl lansează pe tînărul Avram Iancu în fruntea unei oști din Munții Apuseni. El s-a ridicat împotriva tendințelor de subordonare a elementului românesc, reprezentate prin guvernul lui Kossuth, la rîndul lui ridicat împotriva tendințelor dominatoare ale împărăției habsburgice. Moții lui Iancu reprezentau și mai reprezintă o superbă tradiție de rezistență dacă. Lupta pe care el o ducea în cetatea Munților Apuseni nu permite comparație decît cu rezistența lui Decebal în cetățile lui bănățene. Spre deosebire de Decebal, care a trebuit să se retragă spre inima Daciei, Iancu a ieșit victorios. Numai o coaliție externă l-a doborît, atunci cînd armatele împăratului și ale țarului au zdruncinat nu numai opoziția maghiară, dar și rezistența românească. Acest lucru, că lupta moților era o luptă dreaptă pentru libertate, ca și aceea a lui Kossuth și a maghiarilor, l-a făcut pe Iancu să nu manifeste niciodată un sentiment de ură împotriva celor contra cărora se ridicase. Chiar în ultimul moment s-a adresat lui Kossuth și „fraților maghiari" cu semnificativele cuvinte: „Frați maghiari, știu că pe aceste meleaguri nici maghiarul nu poate trăi fără român, dar nici romînul fără maghiar. Știu că primejdia este mare, căci amîndoi sîntem amenințați de a fi cotropiți de un element gigantic" (un cuvînt precaut, verificat curînd în practică, atunci cînd armata țarului Nicolae I a intervenit, reprimînd ambele revoluții, și cea maghiară și cea română). „Regele Munților" a biruit, dar soarta lui s-a încheiat în mod tragic. Austria, în ajutorul căreia sperase, se dovedea incapabilă de a acorda românilor

drepturile naționale revendicate. „Regele Munților" suferea un declin mai cumplit decît Mihai Viteazul și Horia: murea tîrziu, cu mintea zdruncinată de drama străbătută de transilvănenii săi.

Războiul Crimeii (1853—1856) oferea o primă șansă de afirmare a risorgimentului românesc. Rusia lui Nicolae al II-lea a fost învinsă și Austria a obținut, la Congresul de pace de la Paris, să zdruncine, în favoarea Țărilor Române, tratatele impuse turcilor de Rusia în 1812 la București și în 1829 la Adrianopol, prin care Principatele ieșeau de sub dominația sultanului și treceau sub protectoratul țarului. Problema tutelei era numai una dintre clauzele acestor tratate; prevederi speciale priveau și administrația teritoriului, disputa principală fiind pentru controlul asupra gurilor Dunării. Deosebit de favorabil a fost în această epocă sprijinul deschis pe care Napoleon al III-lea l-a acordat cauzei Unirii românilor. Nepotul marelui împărat de la începutul secolului, cel puțin în această privință, a fost mai revoluționar decît predecesorul lui și a sprijinit unirea Italiei, Poloniei, Germaniei și a Principatelor Române. Grație sprijinului său, cele două Țări Române, în sfîrșit, s-au unit, în ciuda rezistenței altor puteri. Domnitorul țărilor unite, colonelul Alexandru Ioan Cuza (1859—1866), guverna în stilul lui Napoleon al III-lea, în special după lovitura lui de stat din 1864, o lovitură în stil napoleonian. A știut să înceapă emanciparea politică a țării prin eliberarea de tutela ortodoxiei grecești, care stăpînea întinse proprietăți în Principate, a introdus alfabetul latin, i-a eliberat pe țărani împroprietărindu-i și a creat astfel premisele statului modern românesc independent, care se va realiza peste mai puțin de un deceniu. Era inevitabil ca aceste lovituri îndrăznețe să producă adversități și să-i pri-

cinuiască neajunsuri, așa încît Cuza a fost detronat de „Monstruoasa coaliție", alcătuită deopotrivă de liberali și conservatori.

După căderea lui Cuza, s-a încercat cîștigarea pentru tronul României a unui prinț străin, din Casa de Flandra. Acesta a refuzat, în schimb a acceptat Carol de Hohenzollern (1866—1914), din familia catolică a acestei Case prusace care deținea tronul imperial german (și era înrudită cu familia franceză de Beauharnais). Astfel, România intra în era dinastiilor germane, implantate în sud-estul european, cu casele de Wittelsbach și Glücksburg în Grecia, cu casele de Koburg în Bulgaria și de Wied în Albania. Cei patru regi ai dinastiei de Hohenzollern au guvernat în România de la 1866 pînă în 1947, adică optzeci și unu de ani.

În perioada care a urmat lui Cuza are loc dezvoltarea modernă a Principatelor devenite România, eliberarea teritoriului românesc de dominația străină, are loc o nouă împroprietărire a țăranilor etc.

Primul mare eveniment înregistrat în această epocă a fost războiul de independență din 1877—1878, care punea capăt lungii dominații turcești. Dar, pe de altă parte, avea să comporte și perspective politice primejdioase. Tînărul stat dispunea încă pentru cîteva decenii de o armată în continuă creștere, organizare și dotare, deci, din punct de vedere al forței de ripostă, nu mai reprezenta „une quantité négligeable", ca în tot lungul secolului anterior. Alexandru al II-lea își căuta revanșa pentru înfrîngerea suferită în războiul Crimeii, cu care prilej se petrecea și o agitație antiotomană și națională în toată populația slavă balcanică. Așa a început ultimul din multele războaie împotriva Imperiului otoman, inaugurate de Petru cel Mare. Țarul

a cerut acum, în prealabil, consimţămîntul României de a-şi trece oştile pe teritoriul ei spre teritoriile europene ale Imperiului turcesc, spre Balcani; guvernul român a acceptat, în conferinţa de la Livadia, din Crimeea, condiţionînd cu garantarea integrităţii teritoriale şi independenţei de stat. Dar stipulările concrete în aceste chestiuni s-au făcut destul de voalat în convenţia încheiată, avîndu-se în vedere că România era încă, formal, sub dominaţie străină.

Îndată după pătrunderea armatelor ţarului în România, armata română s-a restrîns în Oltenia, ea neparticipînd iniţial în conflagraţia declanşată. Ţarul şi sfătuitorii lui erau convinşi că îi vor învinge pe turci cu propriile lor forţe. Acestea au trecut Dunărea, dar, împrăştiindu-se pentru a ataca întregul dispozitiv militar turcesc din Bulgaria, s-au aflat într-o situaţie dificilă. Turcii aveau o formaţie militară superioară numeric şi găsiseră în Osman-paşa un general eminent, ultimul din galeria vestiţilor viziri comandanţi de oşti care înspăimîntaseră Europa.

Comandamentul rusesc a apelat la ajutorul noii armate româneşti, rămînînd memorabilă telegrama adresată de marele duce Nicolae, şeful suprem al operaţiilor, prinţului Carol I, prin care cerea intervenţia neîntîrziată şi demonstraţii ale armatei române. Aceasta a trecut Dunărea, participînd între altele la impresurarea Plevnei, unde se afla grosul armatei turceşti şi unde Osman-paşa se fortificase. În cele din urmă, comanda supremă a operaţiilor militare la Plevna a fost acordată românilor, care au desfăşurat asalturile imortalizate în chip strălucit de pictorul Grigorescu. Osman-paşa a încercat o ultimă ieşire din reduta înfometată şi, după o rezistenţă eroică, a fost făcut prizonier, adus în faţa principelui român, care

l-a primit cavalereşte, apreciindu-i vitejia şi lăsîndu-i armele.

S-a încheiat astfel ultimul capitol al bătăliilor seculare purtate de-a lungul Dunării de români împotriva Imperiului otoman.

Prin Tratatul de pace de la Berlin, care se preocupă larg de soarta Balcanilor, România e departe de a se bucura de tratamentul meritat de un participant cu merite esențiale în deciderea soartei războiului. Totuși, ea îşi dobîndea în sfîrşit Dobrogea, care zăcea sub dominaţia turcească din veacul al XV-lea. Accesul la mare era acum definitiv, contactele comerciale maritime se puteau dezvolta larg. În deceniile următoare, Dobrogea (Scythia Minor) avea să devină unul din ținuturile cele mai vii ale țării și, dintr-o provincie înapoiată economic, cu o agricultură stagnantă, ea s-a transformat într-o zonă fertilă și înfloritoare.

Raporturile precizate între foştii aliaţi în războiul de la 1877 și-au avut rolul lor în stabilirea poziției României faţă de marile alianțe europene, care-şi disputau — deocamdată în condiţii de pace — supremaţia continentului. Transformată în regat (1881), ea s-a alăturat, ca și Italia, noului bloc al puterilor centrale, creat de cancelarul de fier Bismarck, învingătorul lui Napoleon al III-lea (Tripla Alianţă).

De la Unirea Principatelor, românii se aflau grupaţi practic în două mari blocuri: de o parte a Carpaţilor, cei din Muntenia şi Moldova, aflaţi în ţara liberă; de cealaltă parte a munţilor, în Transilvania şi Banat, erau cei din Imperiul austro-ungar (care atunci stăpînea şi Bucovina). Evenimentele s-au desfăşurat similar cu cele ale risorgimentului italian: România a devenit leagănul unei mişcări liberatoare, vizînd unitatea naţională, mişcare în mod firesc îndreptată în

principal împotriva monarhiei danubiene, Imperiul habsburgic, dualist după înfrîngerea Austriei de către prusaci în bătălia de la Königgrätz (1866).

Pentru salvarea intereselor neamului românesc s-au încercat, ori s-au propus cele mai diverse soluții, pînă cînd istoria avea să lichideze radical problema în urma celui dintîi război mondial, reunind într-un singur stat pe românii de pe ambele versante ale arcului carpatic. Una dintre aceste soluții prevedea, de exemplu, transformarea monarhiei habsburgice dualiste în „Statele Unite ale Marii Austrii"; imperiul trebuia să se federalizeze, creîndu-se douăsprezece state naționale, capitala rămînînd în continuare la Viena, limba germană urmînd să devină limba oficială pentru toate statele, dar fiecare stat național trebuind să fie condus de guvernatori naționali și fiecare funcționar trebuind să vorbească limba națională respectivă. Ceea ce preconiza Popovici era o mare „Elveție" multinațională în centrul Europei, izvorîtă din dorința sinceră a obținerii de drepturi pentru poporul său din Transilvania, dar dusă la o treaptă care o transforma în utopie absolută, căci românii, „cea mai mare națiune de la Marea Neagră pînă la Passau", trebuiau să fie, după autorul propunerii, națiunea predominantă. După ideea lui Popovici, complexul acestor națiuni avea și scopul de a-și apăra libertatea împotriva presiunii germane, ca și a celei țariste care, de la Napoleon, se preocupa tot mai viu de centrul continentului.

Popovici reușise să cîștige încrederea moștenitorului tronului habsburgic, arhiducele Francisc Ferdinand, un adversar activ al uneia dintre cele două națiuni ale imperiului dual — Ungaria — sub a cărei dominație se aflau românii transilvăneni. Căderea lui

la Sarajevo a pus capăt acestui proiect; intransigența contelui Tisza rămînea mai departe triumfătoare. Românii urmau să-și caute libertatea pe alte căi.

RĂZBOAIELE MONDIALE

România a cunoscut transformări adînci în cele trei decenii cuprinse între începutul primului și sfîrșitul celui de-al doilea război mondial, amîndouă avînd aria desfășurării principale în cadrul Europei, de care o națiune, aflată la o răscruce de drumuri, nu putea fi scutită.

În 1914 s-a pus capăt epocii „păcii armate", care dura de la 1870. Formal, România era membru integrat al blocului Puterilor centrale. Aderase la acest bloc și în urma experiențelor pe care le trăise cu prilejul Tratatului de la Berlin următor războiului de independență și sub acel raport. Situația era similară cu a Italiei, care, din pricina conflictului ei cu Franța, în problema Tunisului, s-a rupt de alianța clasică a Risorgimentului, dintre casa de Savoya și Franța.

Cînd însă, la izbucnirea primului război mondial, se punea problema lui *Casus Foederis* și intrarea în acțiune împotriva Rusiei, căci la aceasta o ducea alianța cu blocul germano-austro-ungar, România s-a decis să urmeze exemplul Italiei, care alesese neutra-

litatea. Simpatiile, fără îndoială, înclinaseră mereu, în ambele cazuri de alianță, spre Antantă — mai ales că față de Tripla Alianță avea importante revendicări teritoriale — așa încît, în 1915, Italia și, în 1916, România intrau pe rînd de partea acesteia împotriva Imperiului austro-ungar, ceea ce, în mod firesc, implica și conflictul cu Germania. Situația geopolitică a acestor țări surori era asemănătoare și din punct de vedere militar, ambele fiind constrînse să opereze cu armate numeroase, dar slab echipate, în situație strategică întru totul nefavorabilă, adică înaintînd de la șes către fortificațiile naturale ale munților, aflați în mîna inamicului.

Intervenția României a avut consecințe considerabile. Rareori un stat relativ mic a înrîurit atît de puternic cursul unei conflagrații generale. Germanii au fost nevoiți să renunțe la atacul împotriva Verdunului — punct esențial în apărarea Franței — ca să-și concentreze trupele împotriva noului adversar, care deschidea un uriaș front (ținut, mai tîrziu, și cu ajutorul armatei rusești, care-și detașa pentru cîteva luni a patra parte a oștirii în Moldova). Pierderile României în această campanie au fost uriașe, depășind nivelul celor italienești. Unele acțiuni aveau caracter epopeic: de pildă, contraofensiva de la Flămînda și Amzacea împotriva armatelor bulgaro-germano-turcești pătrunse în Dobrogea; sau bătălia de la Jiu, unde a fost oprită prima tentativă de pătrundere germană în Oltenia; sau încercarea disperată de a distruge, printr-o dublă acțiune învăluitoare, armata lui Mackensen, care trecuse Dunărea și se apropia de București. Această bătălie de la Argeș este considerată, pînă astăzi, în ciuda înfrîngerii suferite de români, ca o acțiune model în arta militară.

Românii au plătit scump deficienţa armamentului lor, prin sînge. Ofensivele de degajare anglo-franceze în Balcani şi în Franţa n-au avut succes, şi nici alianţa cu Rusia ţaristă — aceasta aflată ea însăşi în pragul unor evenimente capitale — nu a avut efectele scontate. Armatele ţarului au sosit prea tîrziu, aşa încît partea sudică a ţării a trebuit părăsită temporar. Cînd frontul s-a stabilit pe linia Siretului, armata întreagă a trebuit să fie reorganizată. În anul 1917, echipată în mod modern, cu ajutor şi din partea aliaţilor apuseni, a ştiut să facă faţă duşmanului. Dar, între timp, s-a ivit o constelaţie politică întru totul nouă.

Anul 1917 este marcat prin cele două evenimente hotărîtoare pentru soarta războiului — revoluţia rusă (mai întîi din martie, apoi din octombrie) şi intrarea Americii în război. Primul eveniment, adică prima revoluţie rusă din februarie-martie 1917, a avut repercusiuni imediate. În armata rusă aveau loc procese fundamentale; atrasă de noile obiective sociale, această armată se preocupa acum de revoluţia internă. În consecinţă, armata română a fost nevoită să facă faţă singură ofensivei germane din vara 1917. Este într-adevăr remarcabil că, în ciuda acestei situaţii cu totul nefavorabile, românii au ştiut să respingă atacul armatei lui Mackensen în bătăliile de la Mărăşeşti, Oituz, Mărăşti.

După Revoluţia din octombrie, Rusia oferea un armistiţiu puterilor centrale, la care România, lipsită de vechiul aliat şi singură în faţa puternicelor trupe germano-habsburgice, trebuia să adere. Primejdia în care se afla România era extrem de mare. În cazul reluării ostilităţilor din partea puterilor centrale, oastea ei, izolată de aliaţii apuseni, ar fi putut să se bată eroic, pînă la ultimul om, în aşa-zisul „triunghi al morţii“,

imaginat de comandanți și politicieni plini de elan patriotic, însă n-ar fi putut să salveze decît onoarea militară.

În consecință, s-a ajuns la o pace prin care României nu i se impunea să lupte împotriva foștilor ei aliați, dar totodată i se ocupau punctele strategice importante din Munții Carpați, i se lua Dobrogea, avea loc o aservire economică etc. Pacea, încheiată la Buftea, n-a mai fost ratificată, fiindcă, după intervenția militară americană în Franța, soarta războiului s-a decis în favoarea Antantei. Împăratul Austriei a încercat o ultimă tentativă de salvare a imperiului, proclamînd federalizarea lui, după planurile lui Aurel C. Popovici, urmîndu-i chiar textual formulele, însă n-a putut să o extindă asupra Ungariei, așa încît monarhia dualistă s-a dizolvat. Astfel, secularul Imperiu habsburgic dispărea.

La sfîrșitul anului 1918 România și-a realizat Unirea națională, reintegrîndu-se întreg teritoriul transilvănean, inclusiv Banatul.

România, în noile hotare consfințite prin Tratatul de la Trianon, a dăinuit două decenii, de la 1919 pînă la 1940. După două mii de ani de la Burebista și după trei secole de la Mihai, masa covîrșitoare a românilor, a tracilor romanizați, s-a văzut reunită în granițele unui singur stat. Unificarea a cerut imense eforturi, dar rezultatele au îndreptățit așteptările. A fost împroprietărită țărănimea, au fost înfăptuite reforme de bază, s-a ajuns la o îmbunătățire a situației economice. N-au lipsit nici greutățile care, în condițiile noi, erau și ele inevitabile.

Pe planul politicii externe, pentru apărarea ei, România s-a aliat cu Cehoslovacia și Iugoslavia și a intrat, de asemenea, într-o înțelegere balcanică, urmînd

cu toate acestea linia generală franceză. Dar scenariul politic se schimba vertiginos. Rusia, care părea slăbită de războiul civil, în urma căruia s-a definitivat succesul revoluției comuniste, a devenit o mare putere industrială și militară. Italia crease primul exemplu al unui stat dictatorial în Apus, fiind urmată curînd, cu o duritate incomparabilă, de Germania celui de-al treilea *Reich*. Amîndouă aceste state (viitoarea „Axă Roma-Berlin") favorizau revizionismul european și mișcările fasciste și tindeau spre o expansiune în răsărit. Întreaga Europă era bîntuită de spiritul totalitar și de avansul organizațiilor drepte. Nici România n-a scăpat de acest curent. Mișcarea fascistă italiană și național-socialismul german n-au trecut încă la acțiuni de mari proporții. În același timp a apărut și în România o organizație fascistă, călăuzită de ideologia naționalismului șovin, agresivă și sîngeroasă, mișcarea legionară.

În România, mișcarea fascistă, constituită după model străin, n-a avut nici amploarea, nici ecoul, nici forța de care aceasta a dispus în țările din occidentul continentului și din centrul lui. A existat o permanentă împotrivire românească față de acest „import" ideologico-politic, împotrivire manifestată în forme diverse și prelungită masiv și în perioada cînd s-a instaurat dictatura legionară (septembrie 1940—februarie 1941), urmată de dictatura militară a lui Ion Antonescu, care s-a aliat cu Hitler. Au existat în acest interval, de la venirea nazismului la putere în Germania și pînă la răsturnarea dictaturii în România (august 1944), numeroase acte de împotrivire, de respingere a încercării lui Hitler de a stăpîni direct, încercări manifestate de la nivelul guvernamental, al autorității de stat, pînă la reacția anonimă, a masei, a rezistenței

organizate sau spontane, a stării de conştiinţă populară. România a respins dintru început alternativa fascistă şi i s-a împotrivit, între altele desfiinţînd succesiv încercările de regrupare a mişcării de extremă dreaptă. Partidul acesteia, turbulent şi agresiv, a fost scos afară din lege, dizolvat de mai multe ori în perioada interbelică.

În 1938, ca şi în Bulgaria şi Iugoslavia, în România s-a instaurat sistemul unei dictaturi regale, dar conducătorii mişcării fasciste, Corneliu Codreanu, „căpitanul" mişcării legionare, şi treisprezece dintre oamenii lui au fost sugrumaţi în maşinile poliţiei din ordinul regelui Carol al II-lea (1930—1940), care — după întîlnirea lui cu Hitler — credea că va avea mînă liberă să facă faţă tuturor pericolelor care-l ameninţau din interior. Un amplu proces public a demonstrat şi pe cale judiciară primejdia fascismului, condamnînd partidul acestei direcţii politice în România (1938). O serie de alte acţiuni au fost întreprinse pentru a se realiza opoziţia oficială organizată faţă de expansiunea lui Hitler în această parte de lume. Dar, după izbucnirea celui de-al doilea război mondial, în 1939, ca şi Polonia şi Finlanda, România dictaturii regale n-a fost în stare să reziste. În 1940, puterile Axei au silit dictatura regală a României să cedeze dictaturii fasciste din Ungaria Transilvania de nord. România mare a dispărut, rămînînd în loc un stat cu o configuraţie geografică absurdă.

Această catastrofă naţională a avut drept consecinţă vii nemulţumiri în ţară şi în cadrul armatei. Pe acest fond şi folosind împrejurarea discreditului formaţiilor politice în aceste evenimente, ca şi dezastrul Franţei, eşec datorat lipsei de fermitate a marilor puteri, noile alianţe europene, are loc reacţia legionară,

sprijinită activ de Germania nazistă, apoi instaurarea dictaturii lui Antonescu. Acesta ajunsese la un acord secret cu Adolf Hitler, care i-a promis să scape — în condiţiile neintervenţiei armatei germane aflate pe teritoriul României — de miniştrii legionari. În iunie 1941 el s-a alăturat campaniei germane împotriva Uniunii Sovietice. În faţa presei, el caracteriza atitudinea lui politică în următorii termeni: „Sînt aliatul Germaniei împotriva Rusiei, sînt neutru în lupta dintre Germania şi Anglia şi sînt alături de Statele Unite împotriva Japoniei". Era însă evident că asemenea subtilităţi, într-un război ca acela pe care-l angaja Hitler împotriva Uniunii Sovietice, în timp ce se afla efectiv în stare de război cu Anglia şi Franţa, nu puteau crea lui Antonescu posibilităţi de acţiune altele decît ale lui Hitler însuşi. Atitudinea lui, cu toate rezervele lui politice, nu putea avea alte efecte decît acelea pe care le-a avut.

În anul 1942, armata română a ajuns la marea ei încercare. În prima parte a invaziei, armatele lui Hitler fuseseră atît de cumplit decimate, în iarna anului 1941, de contraofensiva de la Moscova, încît Hitler a fost nevoit să facă masive încorporări de noi contingente, impunînd şi aliaţilor lui să procedeze la fel. Mussolini în special a răspuns cu promptitudine acestei cereri. Pierderi enorme a pricinuit bătălia de la Stalingrad şi ofensivele care au urmat, dînd înapoi frontul hitlerist spre vest în condiţii dezastruoase. În 1944, contraofensiva sovietică avea să ajungă la frontierele României, ca şi la ale Poloniei. În Italia, cu prilejul debarcării aliaţilor anglo-americani în Sicilia, în 1943, regele Victor-Emanuel îl arestase pe Mussolini, încercînd o înţelegere cu anglo-saxonii; eliberat spectaculos de un comando al lui Hitler din arestul său, ducele

nu mai rezista decît cîteva luni și cădea definitiv sub lovitura mișcării naționale populare, care lichida regimul fascist.

În august 1944, în România are loc o insurecție națională armată, organizată de forțele patriotice și antifasciste din interior, cărora li se raliază și tînărul rege Mihai. Mareșalul Antonescu și principalii săi colaboratori sînt arestați, și armistițiul se încheie cu Uniunea Sovietică. Totodată armata română întoarce armele împotriva Germaniei hitleriste și participă intens la lupte, pe teritoriul Transilvaniei, pînă la eliberarea lui completă, apoi al Ungariei și Cehoslovaciei. Armata română a acoperit un larg front, cu mari efective de oameni și materiale, a dat bătălii mari, pe care le-a cîștigat excepțional (Turda, Satu-Mare, Debreczen, Budapesta, Tatra etc.). Participarea românească la război este efectivă și de intensitate sporită pînă la încetarea ostilităților.

Actul de la 23 August este una dintre datele principale din istoria română, dar mai mult decît atît, acțiunea României de a ieși din coaliția dominată de Germania hitleristă a însemnat un moment hotărîtor în rezolvarea soartei războiului. Dispozitivul întreg al frontului de sud se prăbușea, întreaga capacitate economică pe care o reprezenta România dispărea în economia războiului lui Hitler, ba chiar se întorcea împotriva lui, o mare forță militară (oameni și materiale) se declanșa invers, amenințînd și lovind direct partea aceasta de front german. România avea să aducă, prin volumul participației sale în partea a doua a războiului, una dintre cele mai mari contribuții de potențial militar (armament și ostași), fiind a patra

 țară în ordinea numărului jertfelor umane.

În același timp se deschidea drum direct armatelor sovietice spre Balcani și se ușurau considerabil perspectivele debarcărilor aliate în Grecia, unde trupele hitleriste aveau acum un acces mult mai greu, mai primejdios, cu spatele descoperit. Exemplul României a fost urmat după cîteva zile în Slovacia, unde s-a declanșat o insurecție armată, în Bulgaria, care a ieșit și ea după aproape trei săptămîni din sistemul dominat de Hitler, și în Iugoslavia, unde trupele de partizani și forțele populare duceau de patru ani un greu război de rezistență.

Actul de la 23 August, socotit de comentatorii politici de atunci și de azi între momentele hotărîtoare ale celui de-al doilea război mondial, a fost declarat de Hitler însuși echivalent cu catastrofa trupelor sale în Bielorusia și cu debarcarea anglo-americană în Normandia.

Recunoscîndu-se acest rol în desfășurarea războiului antihitlerist, nordul Transilvaniei, atribuit Ungariei horthyste în urma Dictatului de la Viena (1940), a fost reintegrat României curînd după izgonirea armatelor naziste de pe întreg teritoriul românesc și după instaurarea coaliției guvernamentale avînd drept prim-ministru pe dr. Petru Groza și fără participarea partidelor zise „istorice". Figurau însă în cabinet reprezentanți ai unor aripi ale acestor formații, care se arătaseră dornice să colaboreze cu partidele revoluției muncitorești-țărănești. Un șir de evenimente cu profund caracter social, politic și economic s-au desfășurat în continuare pe teritoriul carpato-danubian, fiind reunite în ansamblu prin formula „desăvîrșirii revoluției democratice și populare". În 1947, ca urmare a acestor prefaceri, s-a constituit Republica Populară Română. Regele Mihai I, ultimul Hohenzollern pe tronul țării,

a fost silit să abdice și România a intrat într-o nouă fază a istoriei ei.

După constituția „belgiană" din 1866 și aceea a României întregite din 1919 — cu modificările care au avut loc în acest răstimp — în anul 1948 s-a introdus prima constituție a Republicii Populare Române, consfințind noile realități.

ACCELERAREA ISTORIEI

Din 1917 se poate vorbi pe plan mondial despre o accelerare a istoriei și despre obținerea unui ritm necunoscut în trecut. De atunci încoace se apreciază că nouăzeci la sută dintre autorii de invenții aplicate pe scară largă în industrie ar fi încă în viață. Acest detaliu statistic dovedește că secolul nostru, marcînd începutul unei noi perioade istorice, a dat în materie de gîndire mai mult decît toate secolele și mileniile anterioare. Noile procese ale revoluției tehnico-științifice s-au declanșat impetuos și mari prefaceri ale structurilor economice de bază ale relațiilor dintre indivizi și dintre state au avut loc. Ideea socialistă a dobîndit o importanță tot mai mare în Europa și în lume, dovedindu-se a fi o formă esențială, modernă, eficace de soluționare a problemei sociale în societatea contemporană. Ideologia formulată de școala filozofică materialistă a seco-

lului al XIX-lea a început să fie aplicată în practică pe plan întins; ideea socială a progresat în lume în variate forme, reprezentînd — în economie, în cultură și artă — o nouă dimensiune a societății moderne.

Primul război mondial a promovat, dincolo de marile lui pierderi în oameni și distrugeri de bunuri, un principiu de justiție socială, acela al națiunilor și al autodeterminării lor, drept primordial și corolar al suveranității popoarelor. Secole de suferințe, datorate unor dominații politice nenaturale, au dus la răscoale anarhice sau la lupte organizate pentru realizarea acestui drept, cu implicații adînci, dar anul 1917 a avut drept efect înfăptuirea și consolidarea de principiu a statelor naționale și recunoașterea dreptului de viață al tuturor națiunilor.

Procesul organizării libere a națiunilor care fuseseră separate timp de secole în provincii, landuri, ducate etc., unele din ele sub dominații străine, a cerut timp și eforturi multiple, așa cum, după aceea, s-au cerut energii uriașe pentru realizarea obiectivelor lor economice, de dezvoltare și progres general. Consolidarea națiunilor între cele două crîncene războaie ale secolului nostru a avut un răgaz de numai două decenii, căci anul 1939 reprezintă momentul de explozie a fenomenelor patologice derivate din șovinism, din excesul fără limită al discriminării sociale și al paroxismelor naționaliste. Dacă sentimentul național, ca rezultat al iubirii de nație, și patriotismul, ca rezultat al iubirii de patrie, sînt sentimente necesare și utile pentru stimularea activității popoarelor, exclusivismul și exagerările depășind aceste forme normale au dus la degenerările absurde și dăunătoare, prezentate cu plasticitate de imaginarul soldat al lui Napoleon, Monsieur Chauvin.

Cauzele şi implicaţiile celui de-al doilea război mondial au avut caracter politic, au îmbrăcat diferite forme de imperialism, dar au avut, în realitate, şi un profund substrat economic care menţinea tensiunea imperialistă, generînd inegalităţi şi inechităţi sociale şi morale. Dezvoltarea inegală a ţărilor europene a fost accentuată de inegalitatea distribuţiei resurselor, cu atît mai mult cu cît, după prima conflagraţie mondială, învingătorii au avut grijă să acapareze rezervele principale, limitînd accesul şi dreptul celorlalte popoare de a dispune de baze de materii prime şi de a le valorifica avantajos, pentru mai buna lor dezvoltare. Exploatarea coloniilor de către metropole a avut, în mod obiectiv, şi o anumită funcţie pozitivă în ce priveşte valorificarea materiilor prime, acestea ducînd la dezvoltarea industriei europene, dar nu mai puţin creînd o lume industrială în coloniile respective, germen al unor dezvoltări ulterioare, şi a oferit unele posibilităţi de schimb cu zone pînă atunci rămase la periferia civilizaţiei. Oricum, activităţile de acest fel presupun valorificarea, fie şi parţială, a mîinii de lucru disponibile, în minerit, meşteşuguri, transporturi, în agricultură, şi în acest chip multe ţări subdezvoltate au început să-şi formeze propria lor economie, dominată de colonialişti, dar existînd ca un nucleu spre care se îndreptau privirile elementelor avansate din sînul localnicilor.

Prin decolonizare, termenii acestei simbioze *sui-generis*, incompatibile cu secolul nostru şi cu nivelul actual de gîndire, s-au schimbat, modificînd totodată şi raporturile euro-africane şi euro-asiatice. Funcţia îndeplinită de colonizare (organizarea în ţările coloniale a unei noi structuri sociale, înfiriparea unei culturi, adesea prin valorificarea sentimentului religios etc.) se încheiase. Astăzi însă reversul poate fi la fel de dur:

abandonarea raporturilor comerciale și industriale cu noile țări, care și-au căpătat independența, ar fi dăunătoare pentru ambii parteneri inițiali.

În cadrul acestei evoluții și orientări mondiale, în domeniul progresului social și economic, România, teritoriu aprig disputat multă vreme de forțele imperialiste, tentînd prin bogățiile ei naturale, prin poziția strategică și prin vitalitatea și potențialul unui popor îndelung încercat, s-a găsit în situația de a trece la schimburi de structură — sociale, politice, economice — ca urmare a revoluției începute către sfîrșitul celui de-al doilea război mondial — sfîrșit la grăbirea căruia a avut o participare decisivă. România s-a înscris în rîndul țărilor cu forme de economie și cu guvernare socialiste. Hotărîrile istorice care au condiționat această metamorfoză au cerut un mare efort moral și material, și adesea sacrificii, validate și recunoscute pe plan internațional. În mai puțin de jumătate de secol, România a fost teatrul unor înverșunate bătălii și, angajată direct în ele, ea a adus în procesul social-politic nu numai forțe umane uriașe, exploatîndu-se intens potențialul biologic al neamului, ci și eforturi materiale, care au pus la contribuție rezervele și resursele tehnice și industriale.

S-a pus adesea întrebarea dacă atît de necesarele capitaluri pentru dezvoltarea economică se aflau sau nu, la încetarea ostilităților, în mîna capitaliștilor români și dacă ele erau sau nu suficiente pentru a asigura numai ele, fără alte participații, ritmul continuu al evoluției economice din a doua jumătate a secolului al XX-lea. Dacă n-ar fi categoric negativ, răspunsul s-ar pierde în speculații fără acoperire. În timp ce statele beligerante au considerat încheiată prima fază de lichidare a consecințelor războiului în 1950, Româ-

nia abia începea, la această dată, să înfrunte povara — necunoscută în țările vestice ale continentului — a refacerii industriei și a agriculturii, paralel cu efortul întregului popor de a-și dubla și tripla capacitatea de muncă, pentru a scurta simțitor termenul îndeplinirii sarcinilor ce decurgeau din necesitățile dezvoltării interne, a refacerii economice și din angajamentele internaționale pentru ca țara să-și poată recăpăta posibilitatea concretă de a dispune în libertate de propria ei soartă, de a fi independentă, liberă. În acest răstimp, ritmul creșterii economice s-a mărit în lume, făcînd să se mărească și distanța dintre țările europene dezvoltate și țările în curs de dezvoltare. O viteză mai mare de înaintare nu poate fi obținută decît cu disponibilități masive de capital. Or, țara fusese anterior secătuită de o administrare abuzivă a resurselor țării, de exportul masiv al capitalurilor și beneficiilor în străinătate, politică dusă de guvernanții României în perioada antebelică. Războiul nemilos, pierderile suferite și greutățile inerente începutului, ca și opoziția fostelor clase privilegiate au pus la grea încercare puterile efective ale țării, care a mai trebuit să străbată imediat după război cîțiva ani de necruțătoare calamități naturale.

Cîți capitaliști ar mai fi rămas disponibili după război — în ipoteza supraviețuirii vechiului regim — care să fi putut contribui cît de cît efectiv la redresarea economiei naționale, dacă ar fi avut impulsul să facă acest lucru, și la valorificarea intensă a posibilităților ei? Prea puțini sau deloc. Bătălia s-a dus pentru crearea unor economii de stat în cadrul unui regim socialist. Desigur, socialismul românesc, pe lîngă legitimitatea economică, financiară, are o profundă legi-

timitate politică în problema raporturilor sale cu străinătatea.

Poziția de fermă susținere a intereselor națiunii reprezintă un punct culminant în realitatea României postbelice și un moment de proclamare a voinței unui stat care știe să-și spună cu temeinicie cuvîntul în arena internațională. Se poate afirma cu drept cuvînt că socialismul românesc este expresia unei sinteze naționale originale și trainice. Ca suprem țel al progresului s-a situat sfera intereselor poporului român, decis să-și realizeze dezideratele de bunăstare și propășire prin întărirea economiei de stat, prin valorificarea maximă a potențialului propriu, prin relații echitabile cu partenerii străini. Evoluția consecventă a României a atras atenția străinătății în ce privește politica internă și cea externă a țării și mai ales în ce privește imensa capacitate de regenerare, de evoluție a românilor, implicați de-a lungul mileniilor în cele mai febrile și mai dramatice convulsii ale istoriei europene.

Într-un eseu consacrat României reîntregite, după primul război mondial, Lucien Romier *(Au carrefour des empires morts)* explica multe fenomene petrecute pe aceste teritorii printr-un proces de reînnoire și de încrucișare a experiențelor de bază ale continentului nostru. El spunea că România se află la intersecția marilor împărății moarte (Bizanțul, Imperiul otoman, Austro-Ungaria), teritoriul ei fiind mereu disputat de forțe rivale, iar libertatea ei fiind de fiecare dată condiționată de capacitatea de adaptare, de înțelepciunea oamenilor ei politici, care stabileau linia de plutire, calea de urmat pentru a se asigura existența statului, a națiunii. Tot astfel, Kayserling *(Analyse spectrale*

de l'Europe), făcînd o descripţie a sufletului românesc, remarca felul în care s-a făurit acest popor, înfruntînd barbarii şi turcii, spre a-şi făuri pe baze latine un suflet constructiv şi durabil. El nu uita să arate că valoarea oamenilor formaţi în aceste dificile condiţii poate fi măsurată prin gînditorii şi conducătorii ce s-au succedat de-a lungul secolelor, prin excelenta pleiadă de diplomaţi români ce s-au afirmat fie la Istanbul, fie la Moscova. Mulţi boieri de origine română au alcătuit, în colaborare cu fanarioţii, o valoroasă aparatură diplomatică, ce a servit, în chip aparte, interesele Europei în lumea otomană. Epoca modernă a cunoscut, de asemenea, aportul diplomaţilor români la rezolvarea împovărătoarelor probleme deschise în faţa secolului al XX-lea, şi în rîndul acestora este demn de menţionat la loc de cinste numele liderilor din aparatul de guvernare al României moderne.

Dacă azi ţara aceasta, cu un înalt coeficient de popularitate din lumea est-europeană, se poate mîndri totodată cu cel mai mare coeficient de creştere a investiţiei şi a produsului naţional brut din Europa, clasîndu-se în lume a doua după Japonia, aceasta se datoreşte fermităţii cu care a fost urmată linia progresului social şi economic. Liderii politici români, avînd în frunte, din 1965 încoace, pe Nicolae Ceauşescu, au ştiut că principalele capitaluri necesare nu pot veni din altă parte, că trebuie produse în ţară, procedîndu-se la o acumulare importantă, care contribuie, uneori cu sacrificii şi totdeauna cu un surprinzător dinamism al construcţiei, la realizarea unui model economic, pozitiv, ce poate fi urmat cu succes şi de Lumea a Treia.

Istoria gîndirii economice româneşti este expresia confruntărilor realităţilor naţionale cu marile teorii şi curente de idei europene. Problemele de bază ale României moderne au pornit din agricultură, îndeletnicirea de pe urma căreia trăia cea mai mare parte a populaţiei. De aceea, gînditori ca Nicolae Şuţu, Petru Mavrogheni şi alţi entuziaşti economişti din prima jumătate a secolului trecut făceau analize şi reflecţii asupra stărilor de lucruri din agricultură, pe baza acestora voind să construiască ceea ce astăzi numim creşterea economică a ţării. Nu lipseau nici idei despre industrializare, cu toate că aceste preocupări erau încă firave, fiind legate mai mult de prelucrarea produselor agrare.

Odată cu domnia lui Cuza şi cu constituirea statului modern român, presiunea dezvoltării economice s-a manifestat cu putere prin înfiinţarea instituţiilor de stat de natură a promova comerţul, transporturile, industria şi, mai cu seamă, agricultura. Mesajul domnesc din 1860 al lui Cuza este străbătut de ideile liberului schimb, o consecinţă a influenţelor Apusului. Realităţile economice vor corecta însă multe din aceste aspiraţii de liberalizare şi, în fapt, se va practica un început de protecţionism faţă de produsele româneşti, fără de care nu putea să se conceapă dezvoltarea economică a ţării.

Dionisie Pop Marţian, primul statistician modern şi creatorul Oficiului statistic al Principatelor, la îndemnul personal al lui Cuza, a început o campanie

puternică de lansare a ideilor protecţioniste, pentru întemeierea unei industrii naţionale. Polemici pasionate apar cu acest prilej, întrucît un mare economist ca Ioan Ghica îmbrăţişase cauza liber-schimbismului, pe care o va susţine o bună parte din viaţă. România reprezenta, în această perioadă, o icoană fidelă a marelui conflict de idei care anima întreaga Europă, Franţa, Germania, Italia, Anglia etc. Între timp, Cuza şi Kogălniceanu i-au împroprietărit pe ţărani şi au lărgit astfel piaţa internă, dînd un nou avînt economiei. Acelaşi lucru se petrece în majoritatea ţărilor europene. România a fost echipată cu căi ferate, s-au construit drumuri, s-au înfiinţat bănci şi s-a dezvoltat comerţul exterior.

În al optulea deceniu a apărut o problemă de bază în relaţiile cu Imperiul austro-ungar. Împrejurările au făcut ca acest puternic imperiu să devină principalul partener comercial al ţării, în cadrul unui faimos tratat, primul care încerca să afirme, pe cale comercială, independenţa ţării faţă de Constantinopol. O mare dilemă şi un acut conflict politic şi economic s-au produs în această perioadă. Petre Carp, ministrul plenipotenţiar al României la Viena, a obţinut un tratat comercial şi vamal cu Imperiul austriac, prin semnarea căruia România îşi manifesta deplina ei suveranitate. Semnificaţia *politică* era considerabilă, dar dezavantajele *economice* tot aşa de mari.

Tratatul fusese încheiat — de guvernul conservator, din care făcea parte Carp, şeful grupului junimist — în baza principiilor liberului schimb, abolindu-se taxele vamale în ambele sensuri. În felul acesta, economia naţională rămînea descoperită faţă de produsele industriei austriece, mai ieftine şi, prin aceasta, ruinătoare pentru industria autohtonă. Opoziţia, în primul rînd liberalii, a sesizat gravitatea situaţie

create. Kogălniceanu, A. D. Xenopol, P. S. Aurelian au stîrnit violente reacţii populare împotriva tratatului. Ziarul *Drapelul* a apărut în chenar de doliu în ziua ratificării tratatului de Parlamentul conservator. În următorii zece-cincisprezece ani, consecinţele acestui tratat, menţinut din cauze politice şi de guvernul liberal, au fost catastrofale. Tăbăcari, cizmari, curelari, şelari, postăvari, croitori din toate judeţele ţării şi-au închis atelierele, ruinaţi. În acelaşi timp, Imperiul habsburgic se dovedea a fi incorect. Astfel, de exemplu, cei interesaţi să-şi vîndă vitele în Austria s-au lovit de un cordon sanitar creat oficial de autorităţi şi care a durat ani de zile în lungul frontierei montane, îngrădind ieşirea produselor româneşti, sub pretextul unor epizotii inexistente. În felul acesta, mărfurile austriece intrau în România, dar cele româneşti (în special vitele, porcii, oile) nu puteau să treacă frontiera. O serie de oraşe transilvănene, care practicau un comerţ înfloritor cu Muntenia şi Moldova, ca Sibiul, Braşovul, Bistriţa şi altele, au intrat în marasm economic. Mulţi comercianţi şi meşteşugari au trecut munţii, întemeind industrii în oraşe ca Rîmnicu Vîlcea, Tîrgu-Jiu, Cîmpulung, Buzău, Bacău etc., fiind adesea cunoscuţi aici sub numele de „ungureni". În urma protestelor şi încordării, tratatul a început a fi călcat de interesaţii particulari, şi Austro-Ungaria a dezlănţuit un adevărat război vamal cu România. Comerţul exterior românesc s-a orientat atunci spre ţările din vestul Europei.

Gîndirea economică, potenţată de aceste schimbări şi evenimente economice brutale, a reluat vechea dispută între liber-schimbism şi protecţionism, de astă dată cu o concepţie clară a industrializării. P. S. Aurelian, economistul şi omul de ştiinţă transilvănean, care a iniţiat numeroase instituţii ştiinţifice, financiare,

economice și cooperatiste, și-a legat numele mai ales de lupta pentru industrializarea țării. Era un spirit viu, clarvăzător, și a militat pentru o cît mai strînsă legătură cu țările latine, cu Italia și Franța.

Conștient de importanța problemei țărănești, P. S. Aurelian și-a consacrat eforturile de-o viață pentru a dezvolta economia țărănească, folosind toate mijloacele, de la cele de tip propagandistic (scrisori către țărani, reviste de popularizare a științei) pînă la ideea unor cooperative și obștii sau întovărășiri agricole și de consum etc. Prevăzînd iminența unor răscoale țărănești, el a căutat să dea o rezolvare rațională și economică problemei satului prin înființarea Casei Rurale, instituție de credit menită a finanța cumpărarea pămîntului de către țărani. (A avut prioritate o altă lege, a Creditului agricol, care favoriza pe proprietarii de pămînt în dauna țăranilor.) Primul ministru, chiar parlamentul, dominat de reprezentanții propriului partid liberal, au făcut ca legea Casei Rurale să nu fie aprobată, în 1896. Unsprezece ani mai tîrziu, marea răscoală țărănească din Moldova, Muntenia și Oltenia — continuîndu-le pe cele din 1888, 1894, 1896 — a confirmat previziunile acestui gînditor.

În secolul al XX-lea, România și-a lărgit hotarele, realizînd întregirea națională. Au apărut apoi probleme în fața economiștilor. Țara era încărcată de povara considerabilelor despăgubiri datorate de puterile învinse și care au fost repartizate pe teritorii. România, deși victorioasă, a preluat o uriașă datorie de război, care a apăsat toate bugetele țării, pînă la cel de-al doilea război mondial. Datoria publică împingea la cereri continue de credite pe piața europeană, pentru achitarea dobînzilor și creanțelor la termen. Criza economiei mondiale din 1929—1933 a izbit puternic țara.

Economiştii au fost confruntaţi, ca şi colegii lor occidentali, de problema inflaţiei, a foarfecelui preţurilor şi, bineînţeles, de aceea a căilor de dezvoltare a economiei. Două grupuri de economişti stăteau faţă-n faţă: cei liberali, practicînd doctrina lui Vintilă Brătianu: „Prin noi înşine", şi cei aparţinînd agrarienilor, care cereau investiţii străine pentru dezvoltarea economiei şi pentru industrializare, precum şi promovarea exporturilor de produse agricole pe baza unor forme de liberschimbism.

Între economiştii liberali ai timpului au apărut personalităţi ca Gheorghe Taşcă, Victor Slăvescu, Gheorghe Leon ş.a. În grupul agrarienilor, Virgil Madgearu, D. R. Ioaniţescu, publicişti din jurul revistei *Independenţa economică*. Depăşind această controversă printr-o teoretizare de răsunet mondial a autarhiei protecţionismului şi intervenţionismului de stat, Mihai Manoilescu s-a manifestat cu vigoare, devenind celebru la începutul deceniului al patrulea, în primul rînd prin lucrarea *Teoria protecţionismului*, tradusă în majoritatea limbilor de circulaţie mondială. Din păcate, orientarea lui politică ulterioară a făcut ca uitarea să se aştearnă asupra unei însemnate contribuţii ştiinţifice pe care România a adus-o gîndirii economice universale.

Încă dinaintea primului război mondial a apărut şi s-a afirmat unul din primii oameni de ştiinţă care a aplicat conceptualizările şi metodele matematicii şi fizicii la studiul societăţii: Spiru Haret. Opera sa, *Mecanica socială*, apărută la Paris, pune în evidenţă o prioritate românească în pionieratul utilizării matematicilor în sociologie. Dimitrie Drăghicescu a scris, tot în această perioadă, o serie de lucrări sociologice, unele cu caracter abstract, teoretic, altele analizînd

problemele concrete ale poporului român. Teoria statului şi a culturii a avut ca reprezentant pe Aurel C. Popovici, care a exaltat misiunea poporului român pe continentul nostru, ajungînd la exagerări care au făcut ca nucleul gîndirii lui, pornit de la ideea naţională, să-şi piardă creditul în confruntarea cu ideile democratice moderne. Deşi puţin acceptat la vremea lui de către contemporani, el a interesat unele cercuri de intelectuali, nu numai români, dar şi străini. Istoricul de mîine al ideilor sociale din primele decenii ale secolului va trebui să înregistreze, cu obiectivitate şi spirit critic, figura acestui iluminat al ideilor de colaborare — el a dorit o federalizare — dar care a realizat printre primii o conceptualizare limpede, cu toate excesele ei, şi o doctrină clară, deşi amplificată părtinitor, asupra europenismului danubian.

După primul război mondial, s-a dezvoltat o falangă de sociologi, jurişti şi psihologi de valoare europeană, ca Petre Andrei, Virgil Bărbat, C. Rădulescu-Motru, Mihai Ralea, Florin Ştefănescu-Goangă. S-au preocupat de aceste probleme marii istorici Nicolae Iorga şi Vasile Pârvan. Amîndoi au lucrat în Italia, căutînd la faţa locului rădăcinile identităţii naţionale a românilor. Pornind de la ideea aceloraşi izvoare, înaintaşul lor, I. Heliade-Rădulescu, un spirit conducător al resorgimentului românesc, voise să italienizeze limba; din alte raţiuni, naţionale, politice, reprezentanţii „Şcolii Ardelene" îşi propuseseră să regăsească formele originare latine ale limbii, aceasta pentru a demonstra sau întări ideea succesiunii neîntrerupte romane şi dreptului românesc asupra teritoriului Transilvaniei. Iorga a scris, de asemenea, sute de cărţi şi articole despre Italia şi legăturile italo-române, iar Pârvan a

mers şi mai adînc, explorînd şi iluminînd îndepărtata civilizaţie traco-ilirică.

La un alt pol, în domeniul cercetărilor contemporane, un loc de seamă îl ocupă Dimitrie Gusti, sociolog de reputaţie mondială, care a iniţiat o metodă şi o şcoală sociologică devenite pretutindeni cunoscute. Ideea de bază a „Şcolii sociologice de la Bucureşti" era cercetarea directă a realităţii. Cu ajutorul echipelor de studenţi conduse de profesorul Gusti, satele româneşti tipice au fost studiate integral, din toate punctele de vedere. Această metodă monografică a stîrnit un viu interes prin noutatea ei (cercetările lui Gusti au început în 1924), neexistînd la acea dată, în Europa sau în America, asemenea abordări şi prospectări sociologice. O serie de savanţi străini au venit anume în România pentru a cunoaşte tehnicile şi sistemul de cercetare ale lui Gusti.

Structuralismul lui Levy Strauss şi al englezului Firth au fost aproape deplin anticipate de Dimitrie Gusti. Totuşi, această paternitate nu este suficient afirmată. Levy Strauss, cînd a văzut acum cîţiva ani impresionantele tomuri cu cîteva din monografiile lui Gusti, a fost atît de emoţionat, încît a declarat că toată opera lui fusese deja realizată de savantul român cu patru decenii înainte. Studiile aprofundate ale lui Gusti au dus la descoperirea unor adevărate comori ale artei şi culturii populare, îmbogăţind istoria medicinei, a dreptului, a economiei, a tehnicii tradiţionale. Frumoasele icoane pe sticlă au fost descoperite în cadrul acestor campanii sociologice, ca şi interesante motive folclorice: muzicale, coregrafice, elemente de mitologie şi magie în sculptura ţărănească, arhitectură, poezie şi alte zone ale expresiei artei şi gîndirii populare.

Elevii lui Gusti au aplicat cu succes schemele și metodele „Școlii de la București", bineînțeles perfecționînd tehnicile de cercetare în contextul progreselor realizate în această disciplină. În mod firesc, succesiunea acestei școli s-a integrat rodnic în acțiunea transformatoare desfășurată în anii socialismului. H. H. Stahl conduce secția de sociologie a Academiei de Științe Sociale și Politice, susținînd teoretic dezvoltarea cercetărilor de sistematizare teritorială, un echivalent oarecum a ceea ce americanii numesc „regional analysis" prin care se urmărește echiparea teritoriului cu toate instituțiile și instalațiile necesare comunităților rurale. Traian Herseni face studii și cercetări de sociologie industrială, de organizare instituțională și de psihologie colectivă. Muzeul Satului, creație a lui Dimitrie Gusti, este condus de elevii acestuia, printre care, la Cluj-Napoca, profesoara Pascu. Centrul de Antropologie studiază problemele interdisciplinare între sociologie, biologie, economie și mediu ambiant. România este una din puținele țări care au un plan concret de sistematizare a localităților, de apărare a mediului ambiant împotriva consecințelor industrializării rapide, a poluării aerului, pămîntului și apelor, un plan de urbanizare și de modernizare a satelor.

Un asemenea plan nici nu ar fi putut să fie elaborat fără existența cercetărilor directe de teren, extraordinar dezvoltate, devenite sistem permanent și general de acțiune de cercetări în sfera cărora se plasează firesc lucrările „monografice" inițiate și organizate de Dimitrie Gusti. Originalitatea lui Gusti nu este, așadar, numai metodologică și strict sociologică. El a reușit să formuleze o poziție românească față de problemele omului modern, sfîșiat de contradicții și de numeroasele solicitări și apeluri pe care i le adresează trans-

formările contemporane. Această sinteză este expresia abordării integrale a omului, cu toate structurile lui, în multiplele sale tehnici de existenţă, tendinţe, aspiraţii şi gînduri. Putem spune că efortul de sinteză reprezintă şi un semn al maturităţii unui gînditor, ca şi al unui popor. Sintezele nu au sens fără o experienţă trăită divers, contradictoriu şi poate chiar în alternativa unor dileme. Gusti a formulat o asemenea poziţie integralistă, pe care am putea-o defini ca o încercare de esenţializare a specificului naţional românesc. În acelaşi timp, metoda lui rămîne universal valabilă, pentru că este universal umană, compatibilă cu diferite experienţe naţionale, ca şi cu teorii sau ipoteze diferite. Ca să determini natura proprie a unui popor — de pildă esenţa românităţii — trebuie să cuprinzi toate formele de viaţă ale românilor. El a făcut-o primul, poate, sau, în orice caz, printre primii din lume.

În prezent, faima gîndirii româneşti în ştiinţa economică este purtată de profesorul Nicolae Georgescu Roegen, despre care se afirmă tot mai insistent că i se va acorda Premiul Nobel pentru valoarea cercetărilor sale fundamentale în matematizarea dimensiunilor de bază ale cererii şi mai ales pentru revoluţionarea analizei economice. Georgescu Roegen, profesor la Vanderbilt University din S.U.A., a introdus, primul în lume, conceptele termodinamicii şi ale entropiei în teoria economică, justificînd teoretic (ceea ce Şcoala de la Roma avea să determine mai tîrziu empiric) că industrializarea şi creşterea economică reprezintă un consum, irevocabil şi ireversibil, de materie şi energie. Această problematică a devenit ulterior acută, prin criza petrolului şi a materiilor prime, ca şi prin larga audienţă pe care o are astăzi lupta pentru conserva-

rea resurselor naturale și apărarea mediului înconjurător. Știința economică va fi rescrisă acum prin prisma acestor realități și este meritul lui Nicolae Georgescu Roegen de a fi construit temelia pe care se va înălța noul edificiu, în special prin remarcabilele sale lucrări *Analiza economică* (1967) și *Legea entropiei și procesul economic* (1971), ambele traduse în mai multe limbi de mare circulație.

Ceea ce ne izbește, deci, în toate ideile economiștilor, sociologilor, psihologilor și juriștilor români este coordonarea invizibilă, parcă, dictată de problemele fundamentale ale dezvoltării societății românești, azi aflată într-un admirabil proces de modernizare, pentru articularea ei continuă la progresul mondial. În această optică trebuie văzută ierarhia opțiunilor pe care le-au făcut românii, întîi pentru industrializare, apoi, în cadrul acesteia, pentru ramurile de vîrf, a căror dezvoltare reprezintă o forță motrice a întregii economii. În epoca revoluției electronice nu se putea ca o țară animată de mari idealuri să se mărginească la un ritm și un nivel de industrializare proprii secolului trecut. România a respins o asemenea stare stagnantă și a ales o strategie a dezvoltării în direcția cea mai recentă. Efortul nu e ușor și costurile sociale nu sînt neglijabile. Forța de muncă felurit calificată se distribuie potrivit necesității de dezvoltare mai accelerată a unor regiuni rămase în urmă. Opțiunile tineretului pentru diferite profesiuni sînt corelate cu nevoile economiei. Multe eforturi sînt cerute muncitorilor, țăranilor, tehnicienilor, pentru creșterea productivității muncii. Întreaga populație este prinsă în această luptă de sporire a eficienței și randamentelor muncii, pentru valorificarea resurselor naturale ale țării și sporirea participării ei la comerțul mondial.

Așezarea principiilor raționale la baza deciziilor economice și în gestiunea uriașelor investiții a făcut ca România să se preocupe, mai repede decît alte țări socialiste, de marketing și de tehnicile lui. Studierea pieței este utilă în primul rînd pentru desfacerea producției, deoarece ar fi o iluzie să se creadă că mărfurile se vînd numai pentru că au fost produse. Marile investiții, fruct al eforturilor întregii țări, nu pot fi determinate fără studierea prealabilă a nevoilor pe care trebuie să le satisfacă noile fabrici și utilaje. Satisfacerea nevoilor curente ale consumatorilor necesită perfecționarea calității produselor și a distribuției lor. Fără marketing, aceste obiective n-ar putea fi realizate. Exporturile în creștere ale României impun, de asemenea, prealabile cercetări de marketing.

ȘTIINȚA ȘI CERCETĂRILE APLICATIVE

O adevărată politică demografică duce la sporirea posibilităților numerice ale indivizilor înzestrați, care, prin talentele și geniul lor, ridică potențialul științific și inventiv al unui popor. Investiția în educația și formarea profesională nu întîrzie să dea roade, îndeosebi cînd materialul biologic, superior încă de la origine și prin amestecurile stimulatoare, îngăduie aceasta.

Cu toată lipsa de liniște și pace în care a trebuit să trăiască mereu, deși adesea întrerupt în dezvoltarea sa,

silit să se adăpostească în vremuri de restriște în Munții Carpați și Apuseni, fără însă a destrăma niciodată legătura dintre toți membrii comunității sale, poporul român a reușit să dea probe asupra propriilor posibilități, afirmîndu-se prin contribuții de valoare și pe plan național, și pe plan universal.

Un sector dintre cele mai tipice ale secolului al XX-lea este, fără îndoială, domeniul zborului mecanic. Deși Icar și-a făurit aripile pe alte meleaguri, aspirațiile sale au fost întotdeauna vii în spiritul românesc (cum o arată sute de basme cu zmei zburători, cu pegași, cu caii înaripați ai cavalerului trac). Încă de la început, în teribila competiție internațională al cărei centru era Parisul și, în parte, America, românii s-au impus prin construirea de prototipuri și au realizat primul zbor din lume decolat cu mijloace proprii la bord, la 18 martie 1906, datorită geniului inventiv și constructiv al lui Traian Vuia de la Lugoj, îndeaproape urmat de alt pionier al zborului cu motor, Aurel Vlaicu. Frații Wright au reușit să se mențină în aer și să aterizeze în anul 1903, dar au fost catapultați, ridicați de la sol prin tracțiune cu ajutorul cablului, deci cu alte mijloace mecanice decît cele ale avionului și de proveniență terestră. Victoria românească de la Paris, unde a fost consemnată de comisiile oficiale, a trecut pe atunci drept o glorie habsburgică, deoarece principatul românesc al Transilvaniei era subjugat de Imperiul austro-ungar, cu toate că majoritatea populației acestui principat era alcătuită dintotdeauna din români, după cum au fost subjugate de același imperiu Lombardia și cele trei Veneții, locuite de italieni.

La puțin timp după inaugurarea zborului cu elice, în 1907, inginerul Henri Coandă a început să mediteze
 asupra randamentului redus al motorului, care prelua

şi prin greutatea sa o bună parte din capacitatea de transport, cîtă vreme o maşină de zbor cu reacţie putea să obţină un randament net superior. Aplicarea în aviaţie a motorului cu reacţie putea să schimbe fundamental datele ecuaţiei zborului. Consfătuindu-se cu inginerul Eiffel, constructorul turnului cu acelaşi nume, Henri Coandă s-a decis să înceapă cercetări şi experienţe de propulsie prin împingere, folosind pentru început viteza unei locomotive. De aici a trecut la construirea primului prototip de avion cu reacţie, pe care l-a terminat în 1910 şi l-a prezentat la Expoziţia Universală din Paris în anul următor. Tot el a descoperit şi „Efectul Coandă" şi a proiectat în 1955 o „farfurie zburătoare".

În aceeaşi epocă, învăţatul român, stabilit în Franţa, Emil Racoviţă, după reuşite expediţii arctice, trecînd în apele mai calde ale Mediteranei, a poposit în Insula Mallorca şi, în Cuevas del Drach (Grotele Dracului), a descoperit forme cuaternare de viaţă în peşteră. Pasionîndu-se de aceste cercetări, a pus bazele unei noi ştiinţe, biospeologia, născută datorită unui savant român în Baleare, dezvoltată în Franţa şi trecută apoi în România, la Universitatea din Cluj şi Bucureşti. Avînd precădere în această ştiinţă, românii au adus chiar recent noi contribuţii la dezvoltarea ei.

Puţini dintre fizicienii lumii ştiu că magnetonul lui Bohr este, în realitate, descoperirea unui român, profesorul Ştefan Procopiu de la Universitatea din Iaşi. Numele acestei creaţii ştiinţifice a fost dat nu ţinîndu-se seama de paternitatea ei, ci în semn de omagiu pentru meritele lui Niels Bohr. De aceea, modestul fizician român nu şi-a revendicat niciodată descoperirea, pusă sub un nume celebru. Şi acesta nu este un fenomen izolat.

Horia Hulubei, cunoscut încă din perioada în care conducea un centru de cercetări nucleare în Franța, iar în ultima perioadă a vieții sale întemeind Școala de fizică atomică de la București, descoperise înainte de război un nou element chimic, căruia voia să-i dea numele de moldaviu. Cercetările sale au fost întrerupte și n-au mai fost finalizate din cauza acelui tăvălug distrugător care a cutreierat Europa — războiul — și ale cărui urmări încă le mai resimțim, astfel încît moldaviul a fost „redescoperit", trecut sub alt nume și onorat cu un Premiu Nobel, care a ajuns pe alte meleaguri.

Reactorul de la Măgurele al Institutului de fizică atomică a devenit, sub conducerea lui Hulubei, o școală cunoscută în toată lumea, și mulți dintre foștii elevi ai acestei școli au dat numele lor unor descoperiri intrate în circulație mondială. Ion Ursu, fostul președinte al Consiliului Național pentru Știință și Tehnologie, s-a făcut remarcat prin lucrări mult citate în domeniul rezonanței paramagnetice. Școala de spectroscopie și descărcări electrice în gaze, întemeiată de Dan Bădărău, prezintă imaginea unor cercetări experimentale active, susținute pe baze teoretice devenite clasice. Ion Agîrbiceanu, alt savant care și-a sacrificat viața pe altarul științei, înscrie România printre primele țări din lume care au asimilat și dezvoltat laserele, această remarcabilă cucerire a științei și tehnicii contemporane, iar Șerban Țițeica, elev al lui W. Heisenberg, și colaboratorii săi dezvoltă cercetări de fizică teoretică cuantică bine apreciate peste hotare. Zborurile sateliților artificiali din ultimul deceniu au confirmat ipotezele ce păreau hazardate ale lui Th. V. Ionescu cu privire la structura ionosferei.

În România, şi apoi în Anglia, după ce a perfecţionat tehnicile betonului armat şi mai multe alte invenţii mecanice introduse în industria automobilistică (între care şi injectorul lansat de Bosch), inginerul Gogu Constantinescu a creat noua ştiinţă a sonicităţii, numită de el „Sonica" (transmisia energiei prin vibraţii), ştiinţă din care au derivat apoi o seamă de aplicaţii practice, printre care, în timpul primului război mondial, aceea a mitralierei avionului funcţionînd la unison cu rotirea elicei. În timpul celui de-al doilea război mondial, pe baza aceleiaşi ştiinţe, s-au realizat ecosonda şi radarul, precum şi numeroase alte invenţii de însemnătate mai puţin spectaculară.

Medicina românească, prin Victor Babeş, Gh. Marinescu, C. I. Parhon, dar mai ales prin Paulescu, descoperitorul insulinei, s-a impus cu autoritate. Urmînd soarta altor savanţi nedreptăţiţi, Nicolae Paulescu a fost şi el lipsit de Premiul Nobel, din alte motive decît cele ştiinţifice, cu toate că a adus servicii atît de însemnate umanităţii. În şirul acestor savanţi nu trebuie uitat doctorul Marcu Câmpeanu, a cărui metodă de tratare postoperatorie a fost adoptată azi în clinicile din întreaga lume, şi mai ales Ana Aslan, cea care a descoperit secretul regenerării şi al prelungirii vieţii active.

Adesea străinii sînt surprinşi de evoluţia tehnicii româneşti. Un matematician american arăta că marea lui revelaţie a fost să constate că patria „funcţiilor complexe", un domeniu important al cercetării matematice, se află la Bucureşti şi nu într-o ţară nordică, aşa cum avea impresia din lucrări. Un savant francez îşi exprima admiraţia pentru ştiinţa care a putut să concentreze, într-un remarcabil efort de sinteză, toate

datele ţinînd de evoluţia gîndirii şi menţiona *Istoria logicii* de Anton Dimitriu, lucrare unică în lume.

Aceste constatări se cer explicate. Munca de creare a monumentelor la italieni, la egipteni nu ducea la o viaţă mai bună, dar aceste popoare au avut şi cultul şi răgazul cultivării valorilor perene, în timp ce românilor s-ar zice că istoria nu le-a lăsat timp să se bucure de asemenea acumulări de valori stabile. Supuşi mereu invaziilor, năvălirilor, ei au ajuns să observe că marile construcţii, unde se adunau comorile mîinilor, erau izvorul tuturor nenorocirilor, deoarece cotropitorii ocoleau casele sărace şi alergau să le prade şi să le distrugă pe cele arătoase, promiţătoare de averi. Ţara Românească, deşi nu a avut o pătură intelectuală numeroasă şi de largă difuziune prin comparaţie cu alte ţări, a avut însă tot timpul o gîndire teoretică dezvoltată, bine fixată în cultura populară. Dintre toate şcolile româneşti, un exemplu elocvent este şcoala matematică; aceasta s-a impus, totuşi, deşi nu s-a fundat pe temelii milenare, iar explicaţia se află în sistemul de expresie capabil de teoretizări, de abstractizări al românilor. Un popor care duce o viaţă zbuciumată este nevoit să cugete, este obligat să tragă concluzii. Poezia populară românească are un adînc substrat filozofic. Modul de reflectare popular cuprinde şi abstracţiuni, generalizări, el nu e numai plastic concret. Felul poetic de dezvăluire al ţăranului se înscrie în sistemul lui tipic de gîndire. Nu exprimarea logic-formală, corectă, este obişnuită pe aceste meleaguri, ci exprimarea metaforică, formal ilogică, dar de un înalt grad de generalizare, de abstractizare. Acest fenomen explică, dealtfel, de ce pe plan artistic, în scurt timp, românii au asimilat procedee, tehnici şi
 motive ale artelor care au cerut, în alte părţi, secole

spre a se putea împlini. Desigur, efortul de abstractizare se reflectă în modul cel mai perfect în limbă. La români nu s-au păstrat statui, monumente impunătoare, însă românii au făurit o limbă filozofică prin esență, și ea s-a dovedit a fi o creație deosebit de trainică. Limba, ca și arta populară nu sînt produse spontane. Basmele sînt alcătuite din motive care circulă și fără legătură între ele. Aceste motive devin concepte elaborate în forme seriale, pe care apoi artistul popular, dotat cu o cultură acumulată pe cale orală, le utilizează potrivit inspirației. S-a spus că limba unui țăran inteligent din România este o capodoperă, deoarece el tezaurizează ceea ce societatea a produs și a prelucrat de-a lungul secolelor. Acest țăran a trăit intens, a fost viu solicitat și s-a dezvoltat ca produs natural al istoriei.

Revenind la domeniul cel mai pur al științei, înțelegem că matematica devine o creație proprie popoarelor dotate cu capacitate reală de gîndire și abstractizare și un etalon al dezvoltării materiei cenușii. În fosta capitală a Moldovei remarcăm prezența unei școli de geometrie, și gîndul ne duce la fondul comun de spiritualitate din care s-au nutrit și grecii, și romanii. Desigur, prezența unei reputate școli de matematici nu poate fi un lucru întîmplător. Ea reprezintă o ilustrare a eforturilor unui popor intrat relativ tîrziu în competiția științifică mondială, care însă nu se mulțumește să fie simplu spectator la progresul cunoașterii, ci are ambiția de a-și înscrie specificul chiar și în această supremă formă de organizare a gîndirii.

Sînt multe nume de matematicieni români, sau de origine română, intrate în circulația universală. Pe la începutul secolului, un tînăr din România, Dimitrie Pompeiu, a uimit lumea științifică a timpului — chiar și pe celebrul Poincaré — cu un rezultat ce contra-

zicea intuiția curentă și care a intrat în istoria științei. Un coleg de generație al lui Pompeiu, Traian Lalescu, a publicat prima monografie din lume asupra ecuațiilor integrale, lucrare care continuă să fie citată de specialiști după mai mult de cincizeci de ani de la apariție, ceea ce, în matematici, nu este puțin. La Paris continuă să fie menționată celebra monografie a lui Simion Stoilov, care a deschis noi domenii de cercetare într-o direcție ce părea închisă. Cercetătorii americani utilizează adesea „spațiile barbilian", introduse de Dan Barbilian, matematicianul cu acea singulară experiență poetică, al cărei rezultat, prea puțin cunoscut în Europa, se numește *Joc secund*.

Întrebat odată ce știe despre România, un matematician de renume a răspuns că este țara unde s-a născut autorul „suprafețelor Țițeica".

După cum lesne este de observat, harta științifică a lumii a căpătat multe denumiri românești spre a indica piscuri și fluvii menite să fertilizeze gîndirea generațiilor viitoare.

În spațiul contemporan, Octav Onicescu, co-rector al Centrului Internațional de Științe Mecanice de la Udine, format la școala matematicii italiene, s-a impus prin gîndirea sa enciclopedică, de adevărat umanist al științei moderne. Școala de teoria probabilităților, pe care a întemeiat-o la București, este în strînsă relație cu gînditorii din toată lumea. Cosmogonia lui Onicescu este sub semnul unei noi mecanici, diferită de mecanica relativistă, imaginează noi universuri, despre a căror însemnătate ar fi prematur să ne pronunțăm. Savantul român se înscrie astfel într-un domeniu dintre cele mai controversate ale cercetării

 contemporane, cu o notă originală, expresie a acelei

măsuri și încrederi în experiența directă ce caracterizează „spațiul mioritic".

Zeci de matematicieni din lumea întreagă (și probabil mulți italieni) utilizează curent noțiunea de „spațiu neolonom". Dar cîți își mai aduc aminte că această noțiune a fost introdusă de un român, Gheorghe Vrînceanu? În domenii de mare rafinament ale analizei, Miron Nicolescu, fost președinte al Academiei Române și director al Institutului de matematică din București, a adus contribuții importante. Faptul că încă înainte de război o cunoscută editură franceză i-a încredințat sarcina de a publica o lucrare de sinteză în aceste domenii nu mai pare astăzi un act temerar, ci o recunoaștere anticipativă a unei strălucite cariere științifice.

În domeniul automatelor și mașinilor de calcul, școala românească de sub conducerea lui Grigore Moisil se înscrie printre primele în Europa și ar fi greu de stabilit cîți au învățat limba română anume pentru a putea să urmărească direct publicațiile de specialitate apărute la București. Logica polivalentă cercetată de Grigore Moisil și-a găsit neașteptate aplicații în domenii aparent atît de îndepărtate și de apropiate totodată de practică, cum ar fi circuitele cu tranzistori din mașinile moderne de calcul.

Colaboratorul lui Onicescu, Gheorghe Mihoc, cunoscut prin rezultatele obținute în domeniul proceselor stocastice, conduce un centru de statistică matematică unde teoria și practica sa se completează în sensul cel mai modern al eficienței lor. Nicolae Teodorescu, alt promotor al aplicațiilor matematicii în economie, a făcut ca Centrul de calcul pe care îl dirijează să devină bine cunoscut peste hotare. Mărturie stau cursurile UNESCO organizate sub conducerea sa, cu

participare internațională. Din bibliografiile obligatorii ale cursurilor de mecanica fluidelor, în majoritatea universităților din Europa și America, nu lipsește tratatul devenit clasic al lui Caius Iacob, în timp ce tratatele de analiză funcțională ale lui Gh. Marinescu contribuie pretutindeni la formarea tinerelor promoții de specialiști în acest domeniu.

La Cluj-Napoca, o pleiadă de cercetători, în frunte cu Tiberiu Popoviciu, se afirmă în analiza numerică. La Iași, o altă pleiadă de matematicieni (Alexandru Myller, Octav Mayer, H. Haimovici) au conturat domenii noi de cercetare și noi metode, care justifică pe deplin numele școlii de geometrie de aici, subiect al unor interesante teze de doctorat în U.R.S.S. și Statele Unite ale Americii.

Marea forță a matematicii românești, și desigur semnul cel mai sigur al vitalității ei, ne-o demonstrează tînăra generație, pe care chiar maeștrii ei o numesc „generația de aur". Cei mai tineri profesori titulari din învățămîntul românesc se găsesc la Facultatea de matematică. Nume ca Ciprian Foiaș, Nicolae Dinculescu, Nicolae Cristescu, George Ciucu, Gheorghe Gussi, I. Bucur, Romulus Cristescu, Dan Burghelea, Mihai Botez sînt cunoscute azi de specialiștii din toate marile centre de învățămînt și cercetare. Lingvistica matematică, reprezentată de S. Marcus, sau teoria matematică a negocierilor politice, creația lui Mircea Malița, sînt domenii de cercetare modernă care oricînd și-ar putea revendica Bucureștii drept capitală.

Se afirmă adesea că știința nu ar avea naționalitate și că ea constituie un patrimoniu fără specific particular al umanității, contribuțiile personalităților proeminente devenind după scurt timp anonime. Există
 totuși un specific și o culoare locală în matematica

arabilor, grecilor sau italienilor, așa cum există și în matematica elaborată de români. Măsura, echilibrul, refuzul modei agresive, un anumit simț al concretului sînt caracteristica orientării matematice de pe meleagurile carpato-danubiene. Ca și o anumită deschidere către o interpretare matematică a fenomenelor sociale și politice, într-o perspectivă pluridisciplinară, în care punctul de vedere se supune obiectului cu o modestie proprie oamenilor locului.

PARTEA A PATRA

UNELE PRINCIPII ALE NOII POLITICI

Am vorbit pe larg, în paginile anterioare, pe rînd, despre necesitatea unei înțelegeri europene și, în cadrul ei, despre un specific românesc. Ne întoarcem, în final, la conexiunea acestor două realități, aparent aflate la distanță una de alta, în realitate, după modul nostru de a le concepe, fiind complimentare, dovedindu-și valabilitatea una paralel cu cealaltă și nu o dată una prin cealaltă. Ele nu sînt două alternative contradictorii, ci două laturi ale conștiinței cetățeanului unei țări și națiuni care știe că trăiește și trebuie să trăiască, nu poate exista altfel decît ca membru al unei colectivități cu specific propriu, național, într-un ansamblu de colectivități cu specific propriu fiecare, și în continuă relație politică, economică, socială, culturală, artistică, sportivă etc.

O formulă politică generală, valabilă pentru toate popoarele de pe glob — sau numai de pe continentul nostru — și în toate timpurile, nu există. Platon a adus un mare deserviciu umanității cînd, prin scrierea sa *Republica*, a lăsat impresia posterității că formula de el concepută pentru statul în care trăia (Atena din secolul al V-lea î.e.n.) ar fi valabilă pentru toate timpu-

rile și pentru toate cetățile. În primul rînd, ea se referea la o organizație statală de dimensiunile unei cetăți *(polis)*, care nu trebuia să depășească zece mii de cetățeni, deoarece altfel aceștia riscau să nu se mai cunoască între ei, cunoaștere care este pusă la baza democrației platoniene. În al doilea rînd, chiar în timpurile sale, nu la mare distanță de Atena, o altă cetate, tot atît de importantă o vreme, Sparta, avea principii diametral opuse și o filozofie a vieții diferită de aceea pe care se baza politica ateniană.

E firească întrebarea dacă astăzi s-ar mai putea vorbi, la popoarele formate din milioane de cetățeni, situate în zone geografice cu condiții climatice diferite și inspirate de o etică și o filozofie tipice, despre aplicarea principiilor de bază ale democrației antice. Fără îndoială, realismul ne va face să renunțăm din capul locului la o astfel de transplantare de formule și principii și să admitem că există multe forme de guvernămînt, de organizare statală, de viață a națiunilor, a popoarelor, care diferă în timp și în spațiu. În aceeași ordine de idei, încercarea de a standardiza și impune pe toate paralelele și meridianele, de exemplu, sistemul democratic englez s-ar dovedi ineficientă și contra firii. Admițînd o pluralitate de sisteme politice, trebuie să concludem că fiecare popor e dator să-și găsească formula cea mai potrivită pentru momentul istoric respectiv. Orice popor are guvernul pe care îl merită sau de care are nevoie, după vremi. Dealtfel, și romanii, în momente de cumpănă și de restriște, se adresau unui Cincinat, care, îndeplinindu-și misiunea, se întorcea liniștit la îndeletnicirile agricole!

O încercare recentă a danezilor și suedezilor de a transfera formula democratică nordică unei țări mediteraneene, copleșită de istorie, într-un moment de

regenerare și industrializare, a dus la expulzarea acestei țări din sînul comunității culturale europene, care, în loc să aglutineze popoarele Europei, s-a găsit în situația de a le separa și îndepărta. Acțiunea nu poate fi calificată altfel decît de interferență în treburile interne ale altei nații și o încălcare a suveranității ei, deși a fost făcută sub motivarea unei solidarități democratice și a unei libertăți încă atît de greu de definit în echilibrul nestabil dintre drepturile și datoriile individului și drepturile și datoriile statului, ca expresie permanentă și de durată a *grupului*.

Oricine se cufundă în istorie își dă seama că indivizii, națiile și căpeteniile lor nu sînt creații spontane. Condițiile geografice, ecologia, variatele trăiri, trecutul care a săpat adînc în sufletul oamenilor au dus la șlefuirea națiunilor și la puternicele lor diferențieri în Europa. La fel s-au petrecut lucrurile și în alte continente. „Națiunea americană" este pe cale de formare și nu putem prevedea care vor fi elementele sale specifice definitorii, ținînd seama de infuziile primite din Europa și de transfuzia africană. Și dacă în Venezuela și Argentina, unde componentele de bază au fost cele hispanice și italiene, evoluția națiunilor respective poate fi, în principiu, previzibilă, nu același lucru se poate spune în cazul națiunii braziliene, cu un substrat aborigen puternic și cu un amestec african deloc de neglijat. Popoarele țărilor africane se găsesc în tensiuni și lupte tribale, în căutarea unui numitor comun, greu de aflat, pentru a se ajunge la constituirea unei nații organizate autonom pe plan politico-economic și juridic, în prezent greu de realizat din motive de dezvoltare inegală și adesea insuficientă. Economia modernă cere spații din ce în ce mai mari pentru a produce în mod eficient și a ajunge la o dis-

tribuție de masă. Cazul Australiei, ocupată de elemente preponderent anglo-saxone, răspîndite pînă în Tasmania și Noua Zeelandă, oferă prognozei naționale rezultate mai sigure și mai lesne de formulat.

Oricît ar afirma anumite ideologii și viziuni religioase și ar insista asupra ideii că „scopul suprem al vieții" este individul, realitatea științifică și istoria ne arată că elementul real și de durată, elementul biologic fundamental este grupul, sub diferitele sale denumiri, de la familie, clan și trib, la națiune și la ansambluri de națiuni. Individul este trecător, colectivitatea eternă, de unde și maxima înțeleaptă a romanilor: „Salus rei publicae suprema lex".

Care este azi „suprema lex" a României în curs de regenerare și industrializare? Care este formula mai apropiată țării românești pentru apărarea, dezvoltarea și afirmarea sa în interiorul străvechi al traco-romanilor, în cadrul mai larg, european mai întîi, și apoi mondial? Orice politică și sistem reprezintă expresia unor elemente multiple și sinteza unor realități care țin de așa-zisa geopolitică. Privind lucrurile cu spirit realist, istoric și geografic, în perioada contemporană și ca urmare a evoluției generale a intensificării problemei sociale, se poate afirma ca o evidență, ca un rezultat al dezvoltării logice, că nici un alt sistem politic valabil nu s-ar fi putut consolida în România decît sistemul socialist existent și politica actuală realistă, conștientă, clarvăzătoare în raport cu relațiile mondiale din această epocă și întemeiată în același timp pe tradițiile geopolitice și pe cele peste douăzeci și cinci de secole de tradiții și istorie proprie.

Lăsînd deoparte principiile elecțiunii și selecțiunii care stau la baza alegerii conducătorilor, entităților publice sau private, odată stabilită conducerea sau administrația,

aceasta trebuie să urmeze anumite linii trasate de organele de elaborare a principiilor directoare în diferite domenii. Se observă că, în trecutul nu prea îndepărtat, această funcție era îndeplinită de elite care, cu mult spirit de improvizare, elaborau directivele uneori cu reușită, alteori cu insuccese, iar în această ipoteză din urmă plăteau greșelile cu demisia — sancțiune foarte ușoară pentru incompetență. Consecințele activității eșuate ale elitelor sau indivizilor sînt întotdeauna și oriunde plătite de întregul popor și, în cele mai multe cazuri, devin ireversibile. Iată de ce adesea istoria este și seria nesfîrșită a greșelilor ce decurg una din alta, în loc să fie realizarea unui viitor prevăzut și preconturat, bazat pe posibilitățile oferite de prezent și de potențialul conținut în el.

În lumina acestei evoluții, politica devine tot mai mult o știință, o tehnologie și o artă, în sensul de strategie, și mai puțin rezultatul inspirației unor lideri, care s-au impus ori chiar au fost aleși prin vot popular, egal și general. În același cadru de considerații se pune și problema preferinței sistemului selecției în locul sistemului elecției în alegerea cadrelor și în formarea piramidei administrative. Deosebirea între conducerea marilor întreprinderi, acelea care îmbrățișează *toate* problemele umane ale consumatorilor și ale producătorilor, și întreprinderea cea mai mare, care este statul, nu consistă în principiu decît în dimensiuni și complexitate.

Formula politică a lui Platon, sistemul de la începutul secolului al XX-lea, sistemele de după cel de-al doilea război mondial și cele ale anului 2000 vor fi cu necesitate structural deosebite, încît cu greu vor mai putea fi comparate între ele.

În decursul anilor, însuși omul, obiect al organizării politice, a evoluat în pregătirea sa și în felul de a vedea lumea, îndreptîndu-și atenția spre viața actuală mai mult decît spre viața de apoi, cum s-a întîmplat timp de mii de ani grație religiei, participantă la conducerea politică, adesea interferîndu-se cu ea, iar azi constituindu-se — uneori și în unele puncte — în forță politică autonomă, de dimensiuni internaționale. Studiul omului a fost perfecționat, cunoașterea de sine s-a lărgit și s-a aprofundat, iar tehnicile și științele omului s-au înmulțit, completîndu-se între ele. Psihologia, rociologia, statistica, năzuințele și preferințele, cunoașterea nevoilor micro și macro economice, calitatea vieții și așa mai departe sînt instrumente de măsură, de diagnoză și prognoză a individului și societății.

Prin urmare, altele sînt premisele societății politice de azi și de mîine, și altele au fost ele odinioară.

Înseși organele de elaborare a politicilor necesare de urmat în diferite domenii au devenit funcții instituționalizate și structurate și se regăsesc în cadrul partidelor, sub forma de comitete centrale, existente pe plan mondial, și a secretariatelor partidelor respective, dătătoare de ton și de directive guvernelor. Această funcție se exercită uneori mai discret, alteori manifest.

DECANTAREA SOCIALISMULUI ROMÂNESC

Afirmarea României pe plan național, european și mondial, fixarea unei misiuni proprii în lume au comportat mobilizarea tuturor forțelor constructive ale țării.

În atmosfera de destindere, care comportă o atentă privire în toate direcţiile, de la Extremul Orient pînă la Extremul Occident, România şi-a făcut o severă evaluare a situaţiei şi, în ce priveşte poziţia economică, în raport cu alte naţiuni şi state, s-a decis să-şi croiască un drum îndrăzneţ şi a optat pentru industrializarea rapidă a ţării. În acest fel, pe singura cale posibilă, s-a început cursa pentru recuperarea timpului pierdut. Industrializarea a îngăduit mai buna valorificare a resurselor materiale şi umane, România dispunînd din abundenţă şi de mînă de lucru, şi de materie cenuşie. Prin educarea şi formarea profesională a maselor s-au pus la dispoziţia industriei tot mai specializate noi contingente de energie, ieşindu-se, după secole de aşteptare, din faza în care părea predestinată să rămînă această ţară, aceea a activităţilor agricole. Perfecţionarea cadrelor se desfăşoară pe toate planurile, iar rezultatele nu vor întîrzia să se arate. După calculele econometrice ale profesorului de marketing şi statistică, Guglielmo Tagliacarne, România anului 1980 va deţine un loc deosebit de important în spaţiul danubian. În calculele sale, el se întemeia pe oţel, energie şi demografie, elemente care determină forţa unei naţii. Ele constituie date esenţiale pentru formula de calcul a puterii, cum atît de bine a arătat-o omul de ştiinţă german, profesorul dr. Wilhelm Fuchs, în *Formeln zur Macht*.

În afară de resursele energetice, ca petrolul şi cărbunele, o premisă esenţială a industrializării României a fost utilizarea căderilor de apă din Munţii Carpaţi şi Apuseni. Realizarea vechilor planuri de amenajări hidroenergetice la Bicaz sau la Porţile-de-Fier deveniseră posibile. Sistemul hidroenergetic şi de navigaţie de pe Dunăre, realizat în colaborare cu Iugo-

slavia, reprezintă un punct de reper în ascensiunea economică a României, şi el este pentru oamenii locului un eveniment tot atît de important ca pentru alte popoare barajul de la Assuan, canalele de Suez, de Panama etc.

Industria siderurgică bănăţeană, creată cu aproape trei secole în urmă, s-a dezvoltat necontenit, alături de altă vatră de foc, Hunedoara. Dar în ultimul deceniu a demarat şi marele combinat siderurgic de la Galaţi, care înseamnă altă piatră miliară pe drumul progresiv al industrializării ţării.

Activităţile primare, adică cele agricole, au fost revizuite şi puse pe baze noi. Mecanizarea şi comasarea micilor proprietăţi în mari cooperative sau întreprinderi de stat constituie formula modernă pentru a se ajunge la o producţie de masă, uniformă calitativ şi apreciabilă cantitativ, pentru satisfacerea cererii mărite, în raport cu creşterea populaţiei şi a pieţei. Soluţii adecvate pentru ridicarea randamentului muncilor agricole au fost mai demult găsite de America, unde populaţia angajată în agricultură s-a redus considerabil. Europa n-a rezolvat încă această problemă şi azi ea constituie preocuparea cea mai grea a Pieţei Comune, care a fost nevoită să elaboreze aşa-zisul „Plan verde" şi cheltuieşte cea mai mare parte din timpul său pentru deliberări pe această temă. Orice mişcare valutară — şi în deceniul ultim n-au lipsit asemenea ocazii — produce şi un cutremur pe plan agricol, manifestat în termeni contradictorii. Pe de o parte, agricultorii sînt nemulţumiţi de preţul care li se oferă, pe de altă parte, costul produselor agricole se ridică peste măsură.

Dealtfel, şi ţările răsăritene sînt în faţa problemei agricole, care însă se prezintă aici sub alt aspect, acela al productivităţii încă reduse, rămăşiţă a vechiu-

lui sistem de cultură a pămîntului. O neglijare a acestui sector poate duce — și duce negreșit — la crize agricole de amploare, ajungîndu-se ca țări clasice exportatoare de cereale să devină importatoare, plătind în valută obținută din exportul altor produse. De aici se vede că industrializarea nu poate fi făcută prin abandonarea agriculturii sau trecerea ei pe plan secundar.

România practică, în prezent, o formulă care satisface și cerințele de export, în ramurile pe care ea le are în vedere, furnizînd Occidentului produse agricole diverse și de calitate, în cantități compatibile cu atare operații. Fermele de pomi fructiferi din Dobrogea, cele de viță producătoare de struguri de masă, alte ferme producătoare de legume și zarzavaturi din zona de vest a țării corespund cererilor pieței externe și le servesc într-un ritm continuu, atît vara, cît și iarna. Produsele obținute n-ar fi fost corespunzătoare dacă n-ar fi fost cultivate în sere bine organizate, cu aspect industrial, bine utilate și mecanizate. Serele pentru culturile de ciuperci sînt adevărate laboratoare chimice.

Pentru ocuparea populației crescînde și ridicarea standardului de viață, pentru a include în produsele de export o cît mai mare cantitate de mînă de lucru, ameliorînd în acest fel ecuația schimbului internațional, politica industrializării a adus o seamă de elemente noi în raportul dintre statele europene. Golul existent se reduce, și România, spre a se menține în cursa cu țările din vest, face eforturi deosebite. Industrializarea, în cadrul unui plan aprofundat și proiectat în termeni de lungă durată, își dovedește din plin utilitatea, și orice economist nu poate decît să o

aprobe. Paralel cu dotarea tehnică, se dezvoltă școlile de specialitate. Formarea este una din problemele esențiale, deoarece personalul constituie prima structură a oricărei întreprinderi, și de gradul de formare profesională depind și productivitatea și eficiența întreprinderii.

Problema problemelor au reprezentat-o, pentru România, capitalurile necesare industrializării, căci finanțarea nu putea să fie obținută nici prin credite externe apăsătoare, dar nici prin restrîngerea strictă la disponibilitățile interne moștenite. Unica soluție a fost în prezent acumularea intensivă, pentru producerea cu prioritate a capitalurilor necesare, ceea ce, în alți termeni, însemnează un echilibru specific între consumul intern și ritmul accelerat de industrializare. În fond, este vorba de proporționarea bunăstării între ziua de azi și ziua de mîine, aceasta fiind posibilă prin investiții de scurtă, medie și lungă durată, pe care generația de azi le realizează — după ce generațiile anterioare nu au avut posibilitatea să le realizeze — pentru a nu lăsa generațiilor de mîine înapoierea moștenită.

În ce privește dirijarea devizelor pentru cumpărarea uzinelor și echipamentelor industriale, s-au obținut realizări însemnate și trebuie recunoscut că, în genere, utilajele și mașinile cumpărate reprezintă „ultimul strigăt" în materie de modernizare și automatizare. Totul se face cu viziunea viitorului, cînd aparatura automatizată va înlocui o bună parte din eforturile fizice și intelectuale ale omului. Natural, de aici rezultă inerente restrîngeri valutare.

Nici sectorul activităților „terțiare" nu a fost neglijat. S-au dezvoltat transporturile terestre, fero-

viare, aeriene și maritime, mijloacele de comunicație și alte domenii auxiliare economiei, printre care comerțul, băncile. Bătălia comerțului exterior se completează prin bătălia comerțului interior, în sensul unor mai bune distribuții și servicii, rămase în urmă după război. Turismul a ridicat noi exigențe, a atras atenția conducătorilor economiei și, grație lui, s-a desfășurat o largă acțiune de valorificare a zonelor solicitate și în special a litoralului Mării Negre.

Toate aceste direcții de dezvoltare sînt menite să ducă la valorificarea integrală a posibilităților celor douăzeci de milioane de români cuprinși în hotarele țării și să pregătească premisele României anilor '80. Menținînd un coeficient de creștere ridicat, România și-ar putea mări populația pînă la douăzeci și cinci — treizeci de milioane pînă în 1990 și să încheie mileniul cu peste treizeci și cinci de milioane de locuitori. Iar dacă acest ritm de creștere demografică se păstrează, populația s-ar dubla în prima generație a secolului viitor, teritoriul și resursele țării îngăduind alimentarea unei populații tot atît de mari ca aceea a Italiei de azi. O asemenea țintă ar putea fi atinsă printr-o politică adecvată, oferindu-se suficiente posibilități economice populației și menținînd un echilibru ideal între industrializare și dezvoltarea agricolă.

Un astfel de program ar fi util nu numai națiunii române, care, în baza calculului probabilităților, și-ar mări efectivele de oameni capabili, dar și Europei, care ar beneficia de pe urma unui popor care-și urmărește cu statornicie politica sa de pace și bună înțelegere între toate popoarele lumii, militînd activ pentru ducerea la capăt a unei atare misiuni.

Conştiinţa unităţii, implicînd solidaritatea, caracterizează gradul de maturitate al unei naţiuni, ca produs organic a istoriei — o istorie de care tracii-romanizaţi nu duc lipsă, rădăcinile lor fiind înfipte în cele mai străvechi straturi ale Antichităţii şi epocii primitive. Naţia este permanentă şi dăinuie cu atît mai mult cu cît conştiinţa de sine este mai puternic conturată, aşa după cum prea bine arată una din cele mai vechi naţiuni, cea evreiască: deşi răspîndită pe întreaga suprafaţă a planetei, ea a reuşit, printr-o „religie-stat", să se menţină de peste cinci milenii şi să se înscrie în ierarhia naţiunilor rezistente şi durabile.

Individul se naşte în sînul naţiunii sale ca fiinţă zoologică, dar devine fiinţă socială şi politică în urma procesului de formare şi instruire, învăţînd limba, alfabetul, însuşindu-şi cunoştinţele utile, pentru a se plasa apoi în cadrul societăţii piramidale după posibilităţile cu care l-au dotat natura şi mediul ambiant. Chiar în condiţii egale de pregătire şi formare, nu toţi indivizii dau aceleaşi rezultate şi acelaşi randament, căci oamenii sînt inegal dotaţi, iar societatea, oferind şanse egale tuturor, îndeosebi în societăţile socialiste, corectează natura în măsura posibilului şi cu un spirit de justiţie ce tinde, într-o parte a lumii, să îmbrace forme ideale. După condiţionarea făcută membrilor săi, se pot judeca puterea şi calitatea unei naţiuni, ale unui stat.

Giorgio del Vecchio, cel mai de seamă filozof juridic contemporan, enumera cîteva „societăți facultative" — în afară de societatea națională — care depășesc uneori frontierele politice ale unei țări. Sînt așa-zisele societăți științifice, sportive, religioase, care aduc la un numitor comun indivizi din națiuni diferite. Una din societățile posibile, în care individul trecător se poate încadra, spre deosebire de formele societare de existență, dăinuind dincolo de viața sa limitată, este societatea politică obligatorie și coercitivă, într-o continuă reînnoire. Prin natura sa, ea devine și economică, administrativă, cultural-educativă, cu misiunea supremă de a apăra grupul și componenții săi, pe plan juridic internațional, împotriva celor ce nu respectă îndatoririle și ca atare îi devin dușmani.

Statului, ca formă obligatorie de organizare, din care fac parte toate națiunile stabilite pe teritoriul lui, nu i se poate sustrage nimeni și, în caz de încălcare a legii, suferă variate consecințe. Indivizi autonomi, independenți, neaparținînd unui stat, nu există, însăși definiția sau calificarea unora drept apatrizi nelipsindu-i pe aceștia de protecția statului pe teritoriul căruia se găsesc temporar. Printr-o cetățenie nouă, ei se pot reatașa unui stat adoptiv, beneficiind de anumite drepturi și asumîndu-și anumite obligații politice și militare, pe lîngă cele civile, acordate tuturor, indiferent de cetățenie.

De-a lungul celor douăzeci și cinci de secole de istorie (și a altor zeci de secole consfințite în tradiții, limbă, documente arheologice), traco-romanii au fost încadrați politicește în numeroase forme statale, care s-au perindat de-a lungul mileniilor, avînd dimensiuni mai largi sau mai restrînse, după epoci. Ei au făcut,

 după cum am arătat, parte din cel mai mare imperiu

al Antichității, statul roman, cunoscut și sub numele de Romania și divizat apoi în două. Romania din nordul Dunării, dăinuind pînă în zilele noastre, ca singură parte care a ființat fără întrerupere, și-a pus întotdeauna una din problemele vitale ale supraviețuirii ei, aceea a capitalului uman autohton.

În ultimele decenii, dar mai ales în anii din urmă, o problemă capitală a României s-a dovedit a fi problema demografică. Urmînd anumite idei eronate, care au dus la organizarea unui serviciu național pentru eliminarea sarcinilor la simpla cerere, s-a ajuns la crearea unei mentalități dăunătoare și la apariția unor generații rarefiate și cu un indice de rezistență în scădere. Era firesc ca o lege să pună capăt acestei situații de sinucidere și să întrerupă efectele a ceea ce s-a numit uneori în lume „dreptul modern de opțiune al femeii". S-a revenit deci la legile naturii, care cer ca funcția femeii de perpetuare a speciei umane să fie îndeplinită în condiții normale. Încercările de întrerupere a acestei misiuni au devenit infracțiuni condamnate prin lege. Consecința acestei măsuri n-a întîrziat să se arate în creșterea și întărirea poporului român.

Viața modernă și socialismul au pus femeia în drepturi egale cu bărbatul și au lansat-o în cîmpul muncii, în toate domeniile accesibile ei. Altădată, atribuțiile sale naturale superioare nu au fost întotdeauna susținute de condiția economică. O politică demografică iluminată era nevoită să țină seama de acest aspect, care se reflectă în multe din măsurile luate pe plan național, căci rezolvarea situației demografice, fără o economie adecvată, nu ar fi posibilă. O parte din resursele economiei au fost dirijate și dedicate sectorului respectiv, spre a se obține roade potrivite,

aceasta fiind cea mai de seamă investiție, investiția în ceea ce constituie structura de bază a întreprinderii, capitalul uman. Codul Familiei, legile și decretele ce decurg din articolul 23 al Constituției României consfințesc faptul că statul ocrotește familia și apără interesele mamei și copilului.

O privire asupra tabelelor statistice arată că femeile au o pondere importantă în totalul salariaților. Un sfert din personalul cadrelor didactice din universități și din institutele științifice de cercetări aduc în aceste domenii ale educației și gîndirii creatoare aportul de finețe, inteligență și sensibilitate al femeilor, care contribuie astfel la nuanțarea și realizarea unui echilibru ideal în domenii atît de însemnate ale culturii. Față de răspunderile sporite ce i s-au dat femeii, statul a acordat un sfert din bugetul țării pentru ocrotirile sociale, odată cu o seamă de drepturi, avantaje și privilegii. Unitățile sanitare au ajuns să fie în măsură să asigure asistență medicală gratuită aproape tuturor cetățenilor țării. Îngrijirea sănătății poporului în condiții de egalitate a devenit o problemă de stat, cu numeroase implicații etice și psihologice.

Dirijarea investițiilor în opera de educare și formare a tinerelor generații, ca și în reciclarea generațiilor mature, reprezintă, de asemenea, un indice sensibil și semnificativ după care poate fi judecat potențialul economic, tehnic și cultural al unui popor, viitorul său. Nu se putea ca România modernă să nu acorde multă atenție școlii, azi aceasta fiind în măsură să ridice limita obligatorie a instruirii la zece clase și să asigure ca absolut toate studiile să fie gratuite, de la primul an al ciclului elementar, pînă la ultimul an de universitate, desigur, după o selecție prealabilă,

 potrivit capacităților fiecăruia, dar și după nevoile

societății. Orientarea tineretului spre diverse discipline se realizează în mod chibzuit, ceea ce lipsește în Occident.

Legarea învățămîntului de nevoile societății face ca, mai ales în anii din urmă, să se țină seama de perspectivele societății viitoare, să se asigure diferențierea impusă de noile domenii apărute, sau în curs de apariție. Școlile profesionale erau pînă de curînd orientate pe o specializare îngustă. Practica în producție a impus să se dezvolte în chip paralel învățarea bazei comune teoretice și practice. Grupul de meserii înrudite se cere studiat în ansamblu, pentru ca tînărul să capete o viziune cît mai amplă a aportului său social. Cu cît viziunea de ansamblu este mai justă, cu atît partea individului este făcută mai bine. Cum societatea este în necontenită schimbare și cum uzinele însele își modifică profilul sau se perfecționează, muncitorul trebuie să capete mobilitate, să se adapteze necontenit procesului, să cunoască mai multe specialități, ca să-și mențină fără dificultate locul în producție. Aceeași problemă se pune în domeniul muncii intelectuale. Unui economist i se cere să cunoască filozofia, unui filozof să aibă acces la științele matematice, să cunoască geografia și psihologia, să poată ilumina cu știința sa zonele vitale sau zonele mai puțin cunoscute ale societății. Filozofia nu mai este văzută ca o știință pură, care se nutrește din ea însăși și care nu are nici o legătură cu viața din preajmă. I se cere să fie activă și să participe la progresul material al lumii actuale. Drept consecință, în nomenclatorul de perfecționare a cadrelor de specialitate a început să apară tot mai frecvent dubla sau tripla perfecționare, trecerea unor serii de doctorate etc.

Ieri, ca și azi, politica demografică a fost văzută ca un instrument de întărire a statului. Prin echilibrul demografic, populația acestor locuri a putut să înfrunte toate vicisitudinile istoriei, îndeplinind o funcție de strajă în zona europeană unde se află, deseori în frămîntare și fierbere, întocmai ca apele Dunării la Cazane. Aceeași orientare demografică, de data aceasta conștientă și științifică, devine un element de bază al sistemului românesc, o coordonată constantă a destinului său. Spațiul ocupat azi de români pe teritoriul străvechi al Romaniei de nord, în afară de celelalte teritorii locuite de români, se va cimenta prin creșterea populației în deceniile următoare. Creșterea populației românești (ale cărei calități biologice și spirituale s-au verificat de-a lungul mileniilor) se face spre binele Europei pe care a apărat-o cît a putut odinioară și față de care, în prezent, contribuie ca ea să se cunoască mai bine și să se orienteze mai just.

Așadar, inteligența politică demografică se justifică din plin și devine o condiție *sine qua non* pentru viitorul atît de disputat al națiunilor mici și mijlocii.

MODEL — PENTRU LUMEA A TREIA

România este o țară socialistă în curs de dezvoltare. Ea devine o țară multilateral dezvoltată, ea aparține deci Lumii a Doua, după terminologia utilizată frecvent azi pentru clasificarea nivelului tehnic. Formulările acestea, des întîlnite în presa românească,

subliniază caracterul de sinteză al unei lumi și civilizații deosebite, pe care îl prezintă spațiul danubian.

Termenul „model", utilizat uneori în legătură cu România, ar trebui înainte de toate explicat. Există un prim sens al său, de esență platoniciană. Modelul este, în această viziune, un exemplu oferit sau impus spre a fi copiat aidoma. Există însă și un alt sens al termenului „model", caracteristic științei moderne: acela de reprezentare sintetică a unei realități, de simbol cu putere operantă, proiectat nu spre a fi copiat, ci spre a stimula capacitatea de concretizare, abstractizare și de înțelegere a realității. Credem că în acest al doilea sens trebuie înțeleasă afirmația că „România este un exemplu pentru țările în curs de dezvoltare".

Toate detaliile strategice sau tactice ale politicii românești sînt atît de legate de realitatea pentru care au fost concepute, încît fac imposibilă sau ineficientă transplantarea mecanică pe alte meleaguri. Spiritul acestei politici poate fi însă un model. Realismul, luciditatea, curajul, respingerea analogiei simpliste sînt elemente care invită la reflecții.

Pe plan intern, progresul economic planificat și riguros controlat nu reprezintă o noutate senzațională, acesta fiind firesc în principiu mai tuturor țărilor în timp de pace. Elementul care personalizează însă această evoluție este ritmul înalt și mijloacele concrete prin care acesta a fost atins. Este caracteristică astfel ponderea diferită a investițiilor în unele ramuri, în funcție de priorități specifice, nu numai de tendințele mondiale. România a făcut în ultimii ani eforturi mari pentru echiparea economiei naționale cu sisteme electronice de calcul. Prioritatea acordată sistemului informațional național, această rețea de terminații nervoase, a justificat investiții care, la prima vedere,

au părut disproporţionate faţă de nivelul general al dezvoltării social-economice. Dar această strategie, care punea mari dificultăţi în pregătirea cadrelor, s-a arătat a fi realistă. Ar fi fost desigur mai costisitor să se dezvolte întîi extraordinar unităţile de producţie şi abia apoi să se organizeze sistemul circulaţiei informaţiilor, necesar conducerii ştiinţifice a unităţilor industriale. Astfel s-a ajuns ca, înainte de încheierea construcţiei combinatului siderurgic de la Galaţi, unsprezece sisteme de calcul să fie instalate pe platformă.

Această dotare a economiei cu tehnică de calcul modernă este o caracteristică a marilor structuri ale organizării socialiste. Cînd totul este planificat şi corelat, este absolută nevoie de o „minte" care să înmagazineze toate informaţiile, să le regăsească operativ şi să le interpreteze cu obiectivitate deplină. În zilele noastre, doar maşina poate efectua astfel de uriaşe operaţiuni de „gîndire".

O anumită literatură, propusă de unii observatori grăbiţi, care n-au putut să-şi depăşească propriile prejudecăţi, a difuzat în ţările de vest o imagine falsă cu privire la contribuţia poporului român la progresul economic şi social. S-ar părea astfel că planul odată stabilit anulează orice iniţiativă, invitînd la pasivitate şi la o simplă încadrare conformistă într-un sistem determinat. Lucrurile sînt departe de a fi atît de simple. Stabilirea obiectivelor de plan se face, în primul rînd, într-un cadru instituţional, care permite şi chiar reclamă dezbaterile şi controversele. Nu este vina acestui sistem că nu este totdeauna fructificat de unităţi sau de oameni aşa cum s-ar cuveni. Stabilirea planului pretinde creativitate de la toţi cei chemaţi apoi să-l îndeplinească. Dar planul, odată lansat, nu rămîne
 un tipar imuabil, menit să fie îndeplinit pînă la ultima

literă, şi numai atît, dacă pe parcurs se ivesc noutăţi tehnologice, sociale, politice care impun schimbări, adaptări. Planul poate fi reactualizat, în funcţie de plusul de informaţie care apare pe parcurs. El poate fi şi depăşit. „A depăşi" e un termen neobişnuit pentru economia occidentală, interpretat deseori ca o simplă comprimare a timpului de execuţie a unor lucrări. Depăşirea este însă şi ea o invitaţie la creativitate colectivă.

Un alt element caracteristic al construcţiei economice şi sociale este integrarea omului în cele mai perfecţionate forme de producţie. Odată cu uzina se formează şi cei care urmează să lucreze în ea. Constructorii reprezintă adesea etape de pregătire pentru calificarea muncitorilor şi specialiştilor. Cea mai mare hidrocentrală de pe Dunăre, inaugurată recent la Porţile-de-Fier, a fost construită de zece mii de oameni. Este cunoscut gradul de fineţe pe care îl comportă, de pildă, montajul unor turbine cu peste douăsprezece mii de repere, tot aşa cum se ştie cît de mari dificultăţi pun lucrările subacvatice, devierea apelor unui fluviu, construcţia unui baraj, a unei ecluze care trece drept cea mai mare din lume. Numeroasele cadre de înaltă tehnicitate şi specialitate s-au format de-a lungul unui deceniu la alte hidrocentrale mai mici, pe rîurile interioare, s-au calificat, au suferit selecţia severă a şantierului şi au ajuns să facă faţă la cele mai dificile activităţi. O ţară mică şi fără tradiţie industrială, ca România, printr-o politică economică judicioasă şi tenace, reuşeşte să creeze un sistem hidroenergetic în Carpaţi, să regularizeze cursurile rîurilor Bistriţa, Argeş, Lotru, să treacă la alte ansamble pe Siret, Someş, Olt etc. prin propriile forţe, fără a apela

la ajutorul străin și fără a împrumuta capital financiar și capital uman.

Demn de interes pentru Lumea a Treia este și rolul care se acordă în România științei și tehnicii, ca și culturii și artei în genere. Sistemul românesc nu vrea să fie un simplu consumator de licențe științifice și tehnice, chiar dacă aceasta ar putea oferi unele succese parțiale și imediate. Dezvoltarea spiritului de creație și competiție este ridicată la rangul de politică de stat. Spre deosebire de Japonia, de pildă, care a imitat pas cu pas fenomenul american, un cercetător român care are o idee originală este mai apreciat decît unul care adaptează imediat o idee străină. Observația nu trebuie absolutizată, pentru că România este și un producător, și un consumator de știință și tehnică. Investițiile în oameni, în inteligență, în formarea de cadre rămîn în mod constant la loc de frunte.

Aceste elemente de politică internă sînt deseori remarcate și interpretate de reprezentanții Lumii a Treia, de toate nivelele, în contact cu realitatea românească. Este un merit al politicii ei externe active și eficiente multiplicarea acestor contacte și transformarea lor într-o pîrghie a colaborării și cooperării mondiale. Pentru că și în acest domeniu, situîndu-se în rîndul țărilor active, care nu se mărginesc să asiste indiferente la confruntările internaționale, România încearcă să-și aducă propria ei contribuție la lămurirea și aflarea căilor de propășire a idealurilor de progres și de bună înțelegere manifestate de țările mici și mijlocii.

Africa, acest continent pe care, la un moment dat, Europa părea grăbită să-l părăsească (s-a și făcut un film cu sugestivul titlu *Adio, Africa*), suscită cel mai viu interes din partea conducerii României. Departe de a considera Continentul negru o simplă piață de

desfacere, politica românească merge pe linia participării directe la făurirea unei industrii proprii în diferite țări, printr-un export de utilaje constructoare, prin colaborarea la prospecțiuni miniere, prin muncitori și specialiști și chiar prin intelectuali (profesori, medici, ingineri etc.) care participă efectiv la efortul de formare a intelectualității africane.

Un teren al contactelor directe între România și țările Lumii a Treia (și poate chiar și pentru țările din Lumea Întîi) îl constituie rezolvarea problemei naționale. Majoritatea țărilor în curs de dezvoltare au, sub o formă sau alta, stări conflictuale latente sau declarate, legate de pluralitatea etnică. Obișnuiți să conviețuiască cu mai multe nații, de-a lungul veacurilor, pe același spațiu, românii ca nație majoritară au avut omenie și toleranță pentru cei care nu vorbesc ca ei, se închină în cele mai diverse feluri. Drepturile egale, eliminarea oricăror discriminări, cultivarea limbilor, protejarea și încurajarea tuturor formelor specifice de cultură (presă, carte, cinematograf, teatru etc.) au lichidat tensiunile interne de specific național și au făcut ca toți locuitorii țării să participe la realizarea obiectivului fundamental al politicii sociale: construirea unei societăți moderne.

România s-a făcut purtătoare de cuvînt a idealurilor de independență națională, împotrivindu-se cu consecvență politicii dreptului celui mai tare de a se amesteca sau de a dicta de pe poziții de forță. Îmbrăcînd diferite forme, această protecție este mult prea bine cunoscută din istoria poporului român, spre a-i mai putea acorda credit. Refuzînd tutela, România se arată gata să medieze diferite confruntări internaționale. Tocmai prin principialitatea acestei orientări, lipsa ei de echivoc explică succesele înregistrate și

largul ecou pe care diferite intervenții le-au avut în întreaga lume. Refuzul tutelei nu înseamnă însă izolare, iar independența nu trebuie confundată cu lipsa de colaborare. Făcînd parte din organisme internaționale, România a demonstrat că și o țară mijlocie sau mică are aceeași responsabilitate față de problemele umanității și, deci, i se impune o participare egală în rezolvarea lor.

ÎN PERSPECTIVELE ANULUI 2000

Se spune că prospectiva este un semn de maturitate. Țările în curs de dezvoltare, de curînd intrate în concertul civilizației mondiale, trăiesc mai degrabă sub semnul unei preocupări exclusive pentru problemele prezentului, înțeles însă ca un rezultat al dezvoltării trecute, și mai puțin ca un resort către viitor. Este un merit al României acela de a se fi emancipat relativ repede și de a fi dat aceste semne de maturitate înaintea altor țări, în rîndul cărora se situează prin prezentul său.

România este una dintre primele care a abordat cu curaj problemele viitorului său, viitor care nu trebuie doar cunoscut, ci și construit. Gîndirea prospectivă s-a instalat în spațiul românesc fără aerul de senzațional cu care a fost întovărășită pe alte meridiane. După ani de zile de planificare economică și de rezultate în dome-

niul organizării sociale, faptul că orice construcție cuprinde o dimensiune prospectivă nu părea surprinzător. Dimensiunea prospectivă cere însă mai mult decît bune intenții și dorințe generoase; ea pretinde studii, tehnică, măsură și rigoare, spre a elabora acele strategii de dezvoltare profund originale, realiste, deci compatibile cu resursele prezentului și cu aspirațiile de viitor.

Este remarcabilă această adevărată întoarcere spre viitor, operată prin politica română. Prezentul și problemele imediate nu mai sînt evaluate doar în funcție de nivele trecute, și astfel întovărășite de exclamații de satisfacție, ci sînt considerate din ce în ce mai mult drept puncte de plecare pentru o construcție socială ambițioasă și durabilă. Aceste linii strategice, care conturează un mănunchi coerent de obiective — numite în România „societate multilateral dezvoltată" — trebuie însă transformate în planuri tactice, în acțiuni concrete, în cifre și îndrumări practice. Aici, bineînțeles, intervine știința. Numai rigoarea sistematică poate îndepărta din acest cerc de probleme — care, la prima vedere, par să suporte orice elucubrație — aproximația diletantă sau analogia simplistă. Pentru că România nu dorește să devină în viitor o Franță mai mică, o Rusie sau o China reduse la altă scară. Ea nu importă de nicăieri modele de urmat și, parafrazîndu-l pe celebrul Bertrand de Jouvenel, am spune că ea urmărește să trăiască „românește" în viitor, fără a fi obsedată de complexele subdezvoltării cronice. Atunci cînd în România se vorbește de modernizare sau de dezvoltare, nu se înțelege o simplă sporire a unor indicatori economici, destul de discutabili dealtfel, cum ar fi P.N.B. sau venitul pe cap de locuitor. Românii nu-și închipuie, cu toate marile

eforturi pe care le fac, că în douăzeci de ani vor ajunge din urmă sau vor depăși economiile fruntașe pe plan mondial. Aceasta însă nu le diminuează convingerea în faptul că rămînerea în urmă va fi lichidată. Este vorba de o rămînere în urmă altfel înțeleasă decît în raport cu acești indicatori impersonali. Ecartul dintre valorile românești și maximele mondiale ale acestor indicatori nu rămîn singurele criterii de apreciere a evoluției naționale. Valorile absolute ale indicatorilor ca atare au mai mare valoare decît comparațiile, deoarece economia este „baza de plecare" pentru o dezvoltare socială, culturală și spirituală, înțeleasă în sensul celui mai nobil umanism. Dar anumite probleme sociale nu pot fi „puse" și „rezolvate" decît după atingerea unui nivel suficient de dezvoltare economică și, așa cum spunea un filozof indian, „cîtă vreme în țara mea mai există un cîine flămînd, religia și politica mea este să-l hrănesc". Economia rămîne resortul progresului, cel puțin pentru moment. Dar cum este preconizat acest viitor? Mulți observatori grăbiți s-au aventurat să analizeze caracterul „prescriptiv" și „determinist" al unei „evoluții dogmatice", care blochează dinamica valorilor și schimbarea valorilor în numele unui economocentrism moștenit din secolul trecut. Confruntată cu realitatea de care ne ocupăm, această idee apare, indubitabil, fără fundament.

Într-un recent discurs al președintelui Nicolae Ceaușescu se menționează că scopul politicii românești este construcția unui viitor în care să fie asigurate condiții pentru dezvoltarea liberă și multilaterală a personalității umane. Nu avem de-a face, deci, cu un program strict determinat, care prelungește doar prezentul, prescriind un viitor în care generațiile următoare vor fi automat încadrate pe drumuri de pe acum

trasate, ci de păstrarea veșnicei tinereți a acestor pămînturi străvechi, tinerețe pe care o asociem libertății de opțiune și creativității novatoare.

România este prima țară în care gîndirea prospectivă pe termen lung a fost ridicată la rangul de politică de stat. Președintele statului este, în același timp, președintele Comisiei centrale de prognoză, în sarcina căreia a intrat elaborarea științifică și, în același timp, democratică a liniilor de dezvoltare pe următoarele decenii. O experiență inedită — comisiile de prognoză înființate, reunind specialiști și reprezentanți ai orientărilor celor mai diverse, au asigurat din plin atît caracterul multidisciplinar al unei cercetări prospective lucide, cît și dialogul dintre cei care studiază și cei care iau decizii, în vederea transformării „visurilor" în *realități*. Pentru că este evident că viitorul aparține tuturor, iar societatea nu este un cîmp de experiențe pe care să se încerce numai fantezia uneori discutabilă a unor oameni de știință, ci un domeniu al tuturor, în care contribuția colectivă devine esențială.

Originalitatea acestei experiențe a fost remarcată la cea de-a treia Conferință Mondială de Cercetare a Viitorului, ținută la București, în septembrie 1972, ca o recunoaștere a realizărilor obținute de români în investigația și practica previzională. Schițele de dezvoltare a României, elaborate de această comisie, în urma unei activități care a polarizat în jurul ei interesul aproape doi ani, sînt foarte grăitoare pentru concepția originală pe care o au românii despre propriul lor viitor.

În momentul în care, în multe părți ale lumii, diverse Casandre propovăduiesc limitarea creșterii economice, popularizînd negre viziuni legate de epuizarea resurselor, poluare, dezumanizare sau catastrofe mili-

tare, poporul român, măsurîndu-și calm resursele și aspirațiile, conștient de pericolele creșterii, își accelerează ritmul de dezvoltare. Industria va înregistra progrese vertiginoase. A fost depășit însă stadiul industrializării uniforme sau al împrăștierii industriei pe teritoriu după criterii de simetrie elementară, în favoarea unei politici nuanțate, în care prioritățile sînt acordate și conform cu cerințele viitoare, și în care analogia este asociată cu complementaritatea. Am spune, în limbajul marketingului, că românii nu cred că ei trebuie să producă exact ceea ce produce toată lumea, înscriindu-se automat în tendințele mondiale, aceleași pentru toți, ci își construiesc propriile lor strategii, gîndindu-se și la posibilitatea de a face ceea ce nu fac alții și de a folosi în mod optimal tendințele mondiale, spre a-și atinge propriile lor obiective.

Problema ecologică începe să fie considerată preventiv. Românii nu vor să ajungă în situația de a fi nevoiți să se depolueze, ci vor să găsească echilibrul între construcție și protejarea mediului, concepție care a caracterizat întotdeauna aceste locuri. În satele moldovene, coșurile de fabrică nu vor aduce deci smog și ape înnegrite. Se calculează pînă în cele mai mici amănunte cît costă stricarea mediului prin amplasarea obiectivelor industriale. Românii știu că trebuie să calculezi și cît costă ceea ce nu faci și că numai ținînd seama de acest lucru poți aprecia adevăratul potențial al viitorului. Poate de aceea unele fapte ar părea, unui observator neavizat, neobișnuite. Pentru că ceea ce se spune în alte părți că e bine nu e neapărat lege, și pentru că oamenii acestor locuri țin să gîndească ei înșiși, cu capul lor, împămîntenind, după o matură chibzuință, numai ceea ce li se potrivește.

Agricultura va continua să se modernizeze, cu toate că ponderea ei în venitul național va scădea — prin creșterea venitului — după cum va scădea și procentul populației ocupate cu muncile cîmpului, crescînd în celelalte sectoare. În 1990 se plănuiește ca repartiția între aceste sectoare să atingă nivelul unor țări dezvoltate. Vor lua amploare comerțul, turismul, serviciile. Deoarece „România multilateral dezvoltată" nu înseamnă o Românie cu economie autarhică, izolată, constrînsă să-și dezvolte ineficient toate ramurile economiei și practicînd un comerț exterior uniform și nediferențiat. Această expresie trebuie înțeleasă pe linia legăturilor multilaterale, posibile numai într-o economie în care toate resursele au fost activate, spre a putea primi în mod eficient stimulii externi.

Se schimbă însuși peisajul țării. Prudenți față de urbanizarea forțată și agresivă, ce impune pe alocuri transplantarea de imagini întîlnite în alte părți, după o seamă de experiențe — unele remarcabile, altele nereușite — arhitecții încearcă să găsească soluții originale, acordate tradițiilor și aspirațiilor existente aici. Se fac multe eforturi pentru păstrarea individualității arhitecturii diferitelor părți ale țării, pentru cultivarea elementelor care fac ca locuințele transilvane să nu fie identice cu cele dobrogene, iar cele moldovene cu cele bănățene, chiar dacă ritmul înalt de construcție, impus de dezvoltarea economică, reclamă locuințe de serie, greu de personalizat. Este evident că rezultatele încep să se vadă.

Nu este lipsit de interes să contempli, în acest cadru al viitorului, articulat mai cu seamă pe baze tehnice și științifice, imaginea pe care o vor alcătui cultura și artele la sfîrșitul secolului al XX-lea. Un popor care a trăit de milenii, stratificîndu-și speranțele, idealurile,

ideile într-o cultură populară dintre cele mai interesante din lume, loc de întretăiere și de sinteză originală a mai multor civilizații, nu crede că tehnica va distruge cultura și arta cultă. Este reconfortant optimismul cu care tinerii români ai civilizației electronice privesc spectacolul de teatru, poezie, universul formelor. Căci în România se dezvoltă astăzi una din cele mai autentice mișcări teatrale, o pictură și o sculptură de reală valoare, o literatură semnificativă pentru experiența și idealurile acestei națiuni. Iar prognozele arată că această dezvoltare a culturii nu va fi stînjenită de urbanizare și tehnicitate, ci, dimpotrivă, va fi stimulată și va găsi noi modalități de existență și exprimare.

Aceste proiecții îndrăznețe au cerut preocupare, efort și competență. Un element care a asigurat competența a fost dezvoltarea, în România, a uneia dintre mișcările de prospectologie științifică. La Universitatea din București, la Academia Română, la Consiliul Național pentru Știință și Tehnologie, la Comitetul de Stat pentru Planificare, teoria și metodologia previziunii, în strînsă legătură cu problemele practice, conturează o posibilă școală românească și în acest domeniu de vîrf al gîndirii științifice și politice. Întemeindu-se pe principiile teoriei sistemelor, asociind aspectele explorative (viitorul posibil se poate naște în prezent) și cele normative (obiectivele dorite se prescriu în acest cadru), atentă la inovație și creativitate, la perspectiva demografică, lucidă și angajată, școala de prospectologie română pare să-și fi găsit un drum tactic propriu, dincolo de jocurile gratuite ale fanteziei și de expertocrație. Cea de-a treia Conferință Mondială de Cercetare a Viitorului a înregistrat originalitatea acestui

punct de vedere, nutrit din experiența locurilor și a unui popor pentru care viitorul nu este un mit, ci un stimulent pentru acțiune și o priveliște tonică.

EXISTĂ UN MIRACOL AL ROMÂNIEI ?

Aflîndu-se pe o placă turnantă a Europei, România este indicată de însăși poziția ei geografică să-și spună cuvîntul în interesele continentului nostru. Factor de echilibru între Est și Vest, așa cum am arătat, ea a devenit punct de interferență între Nord și Sud, între civilizații deosebite și rase diferite. Oamenii ei politici au adus întotdeauna o contribuție în armonizarea stărilor conflictuale, au promovat dialogul la mari distanțe și au ridicat practica negocierilor la rang de virtute, demonstrînd că înțelepciunea este un factor esențial în supraviețuirea națiunilor. Ei au dat prioritate strategiilor pe termen îndelungat și au făcut eforturi pentru adaptarea la condițiile schimbătoare ale momentului prezent. Dimensiunile pe care s-a mișcat România nu au fost numai acelea ale interesului propriu. Ea s-a socotit întotdeauna o națiune angajată în Europa și a participat la dezvoltarea patrimoniului cultural și științific al continentului.

Miracolul economic despre care s-a vorbit este o expresie poetică, pe care însă am putea s-o echivalăm

cu creația însăși, definită drept nouăzeci și nouă la sută muncă acerbă și unu la sută inspirație. Nu vom spune, așadar, că România ar fi atins parametri excepționali, calculați în cifre absolute, și să vorbim despre ea în termenii în care se vorbește despre miracolul economic al Germaniei apusene sau al Japoniei. Dacă ne gîndim însă că în România antebelică o treime din populație nu știa carte, iar la mai puțin de un deceniu după război statisticile luau act de dispariția acestui fenomen, putem realiza un aspect însemnat din șirul de mutații fundamentale prin care trece poporul român.

Partea neobișnuită în creșterea economică a unei țări este pretutindeni numai de unu la sută. Și dacă nu ne vom preocupa să argumentăm o metaforă cu date științifice, putem însă vorbi despre mutațiile profunde și, mai ales, despre o voință dîrză a unui întreg popor de a recupera mii de ani de istorie în care nu s-a putut bucura de roadele muncii proprii. Miraculoasă este supraviețuirea acestui „pumn de latini abandonați în calea tuturor răutăților", cum spune un cronicar; miraculoasă este conservarea unei limbi, a unei civilizații și culturi, a etnicității și, mai cu seamă, a spiritului de echilibru și distanțare față de adversitățile timpurilor. O rezistență, dar și o abilitate în utilizarea tuturor oportunităților în momentele cruciale în care istoria i-a deschis unele șanse, în lanțul cel lung de adversități. Mai mult, acest neam a reușit să se salveze pentru că în fiecare verigă a lui s-a găsit un conducător care să-i interpreteze cel mai bine situațiile complexe și dramatice și să-i unească toate resursele, pentru a face față pericolelor de tot felul.

Revenind la favorita expresie a celor ce au privit cu uimire și simpatie peisajul României și evoluția

spiritualității ei, ne întrebăm iarăși care ar fi partea reală a metaforei miracolului românesc. În România dinainte de război, optzeci la sută din populație era rurală, trăia în sate și cătune uneori uitate de lume și de Dumnezeu. Astăzi, mai puțin de jumătate din populație este ocupată în agricultură. În chip evident, ne surprinde, ca peste tot, apariția noilor forme de comerț, șoselele, casele (peste un milion și jumătate de case noi în mediul rural în ultima vreme), utilajele mecanizate cu care sînt lucrate ogoarele etc. Populația sătească folosește practic același sortiment de mărfuri ca și locuitorii orașelor. Opincile, care timp de milenii au servit ca încălțăminte, au dispărut, și lumea se îmbracă la sate într-un mod nu prea deosebit de cel de la oraș. Există, desigur, costuri ale creșterii. Ca peste tot în Europa, portul național este tot mai puțin folosit, deoarece industria casnică își limitează mereu activitățile; peisajele virgine ale naturii sînt asaltate firesc de coșuri de fabrici, de schelele exploatărilor petrolifere, de rețelele și stîlpii de înaltă tensiune. Dar cum altfel s-ar putea proceda, și unde în lume s-a petrecut altfel? Ba chiar, așa cum s-a arătat, România a luat din timp măsuri ca excesele de tehnicism, fascinația civilizației tiranice să fie echilibrate judicios prin valorificarea frumoaselor tradiții și apărarea peisajului natural.

Aceste eforturi de creștere economică sînt progresive și reprezintă nu mai puțin decît o treime din venitul național, rată foarte ridicată și printre cele mai înalte din lume. Rezultatul eforturilor reprezintă, în mod corespunzător, și una din marile rate ale dezvoltării economice, lucruri dealtfel destul de cunoscute. Se poate prevedea cu ușurință că, într-un viitor apropiat, acumulările importante de avuție națională, pe care

poporul român le face în fiecare an, se vor reflecta în mod vizibil într-o creştere accentuată a prosperităţii familiilor din România.

Încercînd o sinteză a observaţiilor privitoare la această ţară danubiană, constaţi clipă de clipă că toate ideile au implicaţii adînci şi multiple. Scriind despre România, scrii, în cele din urmă, despre Europa. Pentru că România este o ţară cu probleme tipic europene şi ea rezumă întreaga istorie a continentului, rămînînd mereu ea însăşi — România.

SUMAR

Lei 9,50